

**ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ**

**Τεχνολογία και Κοινωνική Μνήμη
με ιδιαίτερη αναφορά στη φωτογραφία**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Νεφέλη Μαρίνα Ρούσκα

Επιβλέπων: Κώστας Θεολόγου
Αν. Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2021

ΕΘΝΙΚΟ ΜΕΤΣΟΒΙΟ ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟ
ΣΧΟΛΗ ΗΛΕΚΤΡΟΛΟΓΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΚΑΙ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ

Τεχνολογία και Κοινωνική Μνήμη
με ιδιαίτερη αναφορά στη φωτογραφία

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

Νεφέλη Μαρίνα Ρούσκα

Επιβλέπων: Κώστας Θεολόγου

Αν. Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Εγκρίθηκε από την τριμελή εξεταστική επιτροπή την 28^η Σεπτεμβρίου 2021.

.....
Κώστας Θεολόγου
Αν. Καθηγητής Ε.Μ.Π.

.....
Ιωάννης Γκόνος
Αν. Καθηγητής Ε.Μ.Π.

.....
Ευάγγελος Χριστοφόρου
Αν. Καθηγητής Ε.Μ.Π.

Αθήνα, Σεπτέμβριος 2021

.....

Νεφέλη Μαρίνα Ρούσκα

Διπλωματούχος Ηλεκτρολόγος Μηχανικός και Μηχανικός υπολογιστών Ε.Μ.Π.

Copyright © Νεφέλη Μαρίνα Γ. Ρούσκα, 2021.

Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος. All rights reserved.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας εργασίας, εξ ολοκλήρου ή τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς τον συγγραφέα.

Οι απόψεις και τα συμπεράσματα που περιέχονται σε αυτό το έγγραφο εκφράζουν τον συγγραφέα και δεν πρέπει να ερμηνευθεί ότι αντιπροσωπεύουν τις επίσημες θέσεις του Εθνικού Μετσόβιου Πολυτεχνείου.

Περίληψη

Η κοινωνική μνήμη φωλιάζει στον πυρήνα κάθε ομάδας ανθρώπων καθώς συμβάλλει στη διαμόρφωση της ταυτότητάς της. Οι μνήμες μας καθορίζουν τον τρόπο που βλέπουμε τον κόσμο, τις συναναστροφές μας με τους άλλους, την ποιότητα της ζωής, των σχέσεων, της καθημερινότητάς μας. Μέσω αυτών το άτομο αλλά και η ομάδα διαμορφώνουν μία σύνδεση με το παρελθόν, την οποία χρησιμοποιούν ως βάση πάνω στην οποία χτίζονται οι δικές τους εμπειρίες. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση της σχέσης της τεχνολογίας με τη μνήμη. Για το σκοπό αυτό, μελετήθηκαν τα μέσα που χρησιμοποιούνταν ανά τα χρόνια από τους ανθρώπους, τόσο τα προφορικά, όπως οι μύθοι και τα παραμύθια, όσο και τα γραπτά, τα τεχνολογικά και τα τεχνικά όπως η ζωγραφική, η γλυπτική, η φωτογραφία και η διασύνδεση τόσο μεταξύ τους, όσο και με τη μνήμη. Η αλματώδης εξέλιξη της τεχνολογίας τα τελευταία χρόνια, δημιούργησε νέους τρόπους αποθήκευσης και διατήρησης της μνήμης, ευκολία στη δημιουργία, πρόσβαση και ταξινόμηση αρχείων μνήμης, και επιπλέον τη δυνατότητα κοινοποίησής τους σε πληθώρα μέσων δημόσιων ή ιδιωτικών.

Η βιβλιογραφική διερεύνηση έδειξε ότι τα μέσα εξωτερικής μνήμης, στα οποία πλέον πρωτοστατούν τα τεχνολογικά επιτεύγματα -με πρώτο παράδειγμα από πλευράς ευρύτητας χρήσης και εξοικείωσης τη φωτογραφία-, έπαιζαν και παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο όχι μόνο στη διαμόρφωση της κοινωνικής συνείδησης και μνήμης, αλλά και στη χρήση της εσωτερικής μνήμης, με την οποία είναι σε διαρκή αλληλεπίδραση. Η εξωτερική μνήμη μπορεί σήμερα να είναι σχεδόν απόλυτα εξαρτημένη από την τεχνολογία, χάρη σε αυτήν όμως σε σύντομο χρονικό διάστημα έχουμε καταφέρει να απαλλαγούμε από προβλήματα χώρου, χρόνου, κόστους, ποιότητας, ευκολίας, σταθερότητας, προσβασιμότητας. Τα όριά της μετατοπίζονται ολοένα και περισσότερο, συμπαρασύροντας σε αυτό ταξίδι και τη συλλογική και την ατομική μνήμη. Αυτό για την ανθρώπινη ζωή είναι καθοριστικό.

Λέξεις κλειδιά:

Κοινωνική μνήμη, Φωτογραφία, Διατήρηση μνήμης, Εξωτερική μνήμη, Εσωτερική μνήμη, Μνήμη, Τεχνολογία

Abstract

Social memory nests inside the core of every group of people as it contributes to the formation of its identity. Our memories determine the way we see the world, the interaction we have with one another, our quality of life, our relationships, our daily routines. Through them, the individual and the group form a connection with the past that they use as a basis on top of which their own experiences are built. The aim of this project is to investigate the relationship between technology and memory. To this end, means used by humans over the years have been studied, not only the verbal ones, such as myths and fairy tales, but also the written, technological and technical ones, such as painting, sculpture, photography. Their interconnection between them as well as with memory was considered. The rapid development of technology in recent years has created new ways of storing and preserving memory, has made it easier to create, access and classify memory files and in addition has given the potential of sharing them to a variety of public or private media.

Our bibliographic research has shown that external memory, in which technological advances are now at the forefront - with photography being the first example in terms of ease and familiarity-, played and still plays a very important role not only in shaping social consciousness and memory, but also in the use of internal memory, with which it is in constant interaction. External memory today might be almost entirely dependent on technology which yet, in a short time, has managed to get rid of problems of space, time, cost, quality, convenience, stability, accessibility. Its limits are shifting more and more, engaging in this journey both collective and individual memory. This, is crucial for human life.

Key words:

Social memory, Photography, Preservation of memory, External memory, Internal memory, Memory, Technology

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ τον κύριο Κώστα Θεολόγου για την ουσιαστική του συμβολή στην υλοποίηση της παρούσας εργασίας.

Ευχαριστώ τον Κώστα Πόταγα, Καθηγητή Νευρολογίας και Νευροψυχολογίας της Ιατρικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών για τις πληροφορίες που με βοήθησε να βρω σχετικά με το κεφάλαιο 2.1.

Ευχαριστώ όλους όσους συνέβαλαν είτε άμεσα είτε έμμεσα σε αυτή μου την προσπάθεια.

Περιεχόμενα

Περίληψη	5
Abstract	6
Ευχαριστίες	7
Εισαγωγή	9
1. Η σημασία της συλλογικής και ατομικής μνήμης.	14
1.1 Ορισμός της μνήμης	14
1.2 Η σημασία της μνήμης	21
2. Τεχνολογίες διατήρησης ή αναπαραγωγής της συλλογικής μνήμης.	27
2.1 Πώς ένας εγκέφαλος μπορεί να θυμάται	27
2.2 Προφορικά μέσα	35
2.2.1 Μύθοι και παραμύθια	35
2.2.2 Ομηρικά έπη	36
2.3 Τεχνικά/γραπτά μέσα	40
2.3.1 Τεχνουργήματα (artefacts) και τέχνη ως φορείς μνήμης	40
2.3.2 Φωτογραφία	46
3. Η σημασία της τεχνολογίας διατήρησης και αναπαραγωγής της κοινωνικής μνήμης για τους ανθρώπους.	67
3.1 Επαναπροσδιορισμός της μνήμης.	67
3.2 Σύγχρονα μέσα συντήρησης της μνήμης - μέσα κοινωνικής δικτύωσης.	77
Συμπεράσματα	85
Βιβλιογραφία	89

Εισαγωγή

Η μνήμη είναι ζωτικής σημασίας για τη γνώση που έχουμε για τον κόσμο και για το προσωπικό μας παρελθόν. Αρχικά η μνήμη προσεγγίστηκε ως ικανότητα που ασκείται από μεμονωμένα άτομα, η πρόσφατη έρευνα ωστόσο σε διάφορους κλάδους έχει αρχίσει να αμφισβητεί την ατομικιστική προσέγγιση, και να συμπεριλαμβάνει έννοιες όπως η συλλογική μνήμη, γεγονός το οποίο οδήγησε σε μία διεπιστημονική και πολύπλευρη προσέγγιση της συνολικής έννοιας της μνήμης (Michaelian and Sutton, 2017, κεφ. 1). Η γενέτειρα επιστήμη των μελετών της μνήμης είναι η ψυχολογία. Οι ψυχολόγοι θεώρησαν την πράξη της μνήμης σαν μία ψυχολογική διαδικασία ή γνωστική συσκευή (cognitive device) η οποία βοήθησε τους ανθρώπους μεμονωμένα να ανακτήσουν πληροφορίες από το παρελθόν. Η μνήμη θεωρούνταν ότι αναπαράγει γεγονότα σε προσωπικές και ζωντανές μορφές, όπως αυτά είχαν συμβεί ή με κάποια εξηγήσιμη ή έστω ανεκτή απόκλιση, λαμβανομένου υπόψη και του φαινομένου ότι καθώς αποκτά κανείς απόσταση από κάποια ανάμνηση, αυτή εξασθενίζει. Ωστόσο, ήδη στις αρχές της δεκαετίας του 1930, οι έννοιες της μνήμης ως απλών εργαλείων ανάκτησης πληροφοριών αποδείχτηκαν ανεπαρκείς (Zelizer, 1995, σελ. 215).

Ο Henri Bergson¹ ισχυρίστηκε ότι η μνήμη σχετίζεται με τον χρόνο. Ότι λειτουργεί σαν χώρος συνάντησης του παρελθόντος και του παρόντος φέρνοντας στον νου όλες τις παρελθοντικές αντιλήψεις που ήταν ανάλογες με τις τωρινές, ώστε το άθροισμα της διεργασίας της μνήμης να παρατείνει το παρελθόν μέσα στο παρόν. Το 1932, στο βιβλίο «Remembering», το 1932 ο Bartlett² υποστήριξε ότι η μνήμη ήταν ένας τύπος εποικοδομητικής δραστηριότητας, μία έκφραση ισχυρισμών για το παρελθόν. Χρησιμοποιώντας ωστόσο μία σειρά ψυχολογικών πειραμάτων, κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η μνήμη δεν θα μπορούσε να εξελιχθεί χωρίς κάποιου είδους κοινωνικό πλαίσιο. Οι αναζητήσεις αυτές και πολλές ακόμη που έγιναν σχετικά με τη φύση της μνήμης, δεν καταλάγιασαν την αβεβαιότητα σε σχέση με αυτή, αντιθέτως. Προέκυψαν ερωτήματα του τύπου: πώς λειτουργεί η μνήμη σαν απόδειξη για

¹ Ο Henri-Louis Bergson (1859-1941) ήταν Γάλλος φιλόσοφος που επηρέασε τις φιλοσοφικές παραδόσεις της Ηπειρωτικής Ευρώπης (continental philosophy) ιδιαίτερα στο πρώτο μισό του 20ού αιώνα.

² Ο Frederic Charles Bartlett ήταν Βρετανός ψυχολόγος και ο πρώτος καθηγητής πειραματικής ψυχολογίας στο Πανεπιστήμιο του Cambridge. Το βιβλίο του «Remembering» διαθέσιμο: <https://www.cambridge.org/core/books/remembering/7F58B9793DAD79782D4AE989FAA287D1>

πράγματα και γεγονότα του παρελθόντος, πώς αποδεικνύει ή διαψεύδει γεγονότα και αν είναι αυτό σχετικό με τη φύση της μνήμης, ή υπάρχουν πιο σημαντικά θέματα από αυτή την «απόδειξη αλήθειας» που μας βοηθούν να προσδιορίσουμε την αξία της (Zelizer, 1995, σελ. 216).

Η μελέτη της μνήμης εξελίσσεται και αλλάζει για να καλύψει τα ερωτήματα που προκύπτουν. Η μνήμη θεωρείται πλέον μία κοινωνική δραστηριότητα, ολοκληρωμένη όχι στο προσωπικό φάσμα του καθενός, αλλά μέσω μιας κοινής σύνδεσης με τους υπόλοιπους ανθρώπους. Η μελέτη της μνήμης έχει ξεφύγει από την ψυχολογία και έχει επεκταθεί στην ανθρωπολογία, την κοινωνιολογία, τη φιλοσοφία, τις λογοτεχνικές σπουδές, την επικοινωνία και την ιστορία. Η μελέτη της συλλογικής μνήμης έχοντας εξαλείψει τα διεπιστημονικά όρια, έχει δημιουργήσει ένα «σημείο επαφής» όπου επιστήμονες και ερευνητές από πολλά πεδία, με τα δικά τους εργαλεία και τρόπους σκέψης και οπτικής ο καθένας, συναντιούνται. Ο ακαδημαϊκός τομέας ο οποίος έχει επηρεαστεί πιο άμεσα είναι αυτός της ιστορίας, που παραδοσιακά είχε την ευθύνη να αφηγείται την ιστορία του παρελθόντος. Παραδοσιακοί ιστορικοί ασχολήθηκαν περισσότερο με την ακρίβεια της μνήμης σε σχέση με αυτό που πραγματικά συνέβη στο παρελθόν, και αντιμετώπισαν τις σύγχρονες έρευνες για την μνήμη με κάποια επιφύλαξη σχετικά με το αν μέσω αυτών τείνει να καταπατηθεί η αυθεντικότητα της ιστορίας. Ωστόσο, πιο σύγχρονοι ιστορικοί άφησαν χώρο για την ύπαρξη μιας πιο περίπλοκης σχέσης, υποστηρίζοντας ότι η ιστορία και η συλλογική μνήμη σχετίζονται στενά, και μπορούν να είναι συμπληρωματικές, πανομοιότυπες, αντιφατικές ή αντίθετες. Υπάρχει επίσης μία άποψη από κάποιους προφορικούς ιστορικούς (oral historians) που υποστηρίζει ότι η μνήμη αποτελεί την πιο αυθεντική έκδοση του παρελθόντος. Χρειάζεται όμως να ληφθεί υπόψη, η παράμετρος ότι οι άνθρωποι τείνουν συχνά να δημιουργούν εκδοχές ενός αρμονικού παρελθόντος ως απάντηση σε διάφορες εξελίξεις που τους κάνουν να αισθάνονται άβολα στο παρόν, όπως για παράδειγμα οι τόσο γρήγορες αλλαγές και εξελίξεις στον τομέα της βιομηχανίας (Zelizer, 1995, σελ. 216).

Ενώ λοιπόν η ανάμνηση μιας προηγούμενης εμπειρίας είναι μία δραστηριότητα μεγάλης προσωπικής σημασίας, οι λειτουργίες και οι εκφράσεις της μνήμης μας είναι εξίσου προφανώς, βαθιά ενσωματωμένες στον κοινωνικό μας κόσμο, στην ενήλικη ζωή μας αλλά και στην παιδική μας ηλικία. Η αναπόληση συγκεκριμένων κομματιών από το προσωπικό μας παρελθόν, μπορεί να παίξει διάφορους γνωστικούς, συναισθηματικούς και διαπροσωπικούς ρόλους. Παράλληλα

με τη σημασία της σφυρηλάτησης, της διατήρησης, και του μοιράσματος μιας ακριβούς αντίληψης των γεγονότων του παρελθόντος, η δραστηριότητα της ανάμνησης, διατηρεί το παρελθόν ζωντανό για πολλούς τρέχοντες σκοπούς, και αυτός είναι ένας λόγος που η ποιότητα και η συναισθηματική αξία των αναμνήσεων, συχνά εμπλέκεται - ασυνείδητα όσο και συνειδητά - με τη συλλογιστική μας, με τον τρόπο που σκεφτόμαστε. Για παράδειγμα, η αυτοβιογραφική μνήμη διαμορφώνει και διαμορφώνεται από τις αντιλήψεις που έχουμε για τον εαυτό μας. Η λήψη αποφάσεων, οι επιλογές, οι αξίες, καθορίζονται εν μέρει από το περιεχόμενο των εν εξελίξει δραστηριοτήτων της μνήμης, οι οποίες έχουν κατά ένα βαθμό σμιλευτεί από τον εαυτό. Η μνήμη είναι άλλωστε η μητέρα της εμπειρίας. Χρησιμοποιούμε την προσωπική μας μνήμη για να διδάξουμε ή να πληροφορήσουμε άλλους ανθρώπους, αλλά και για να διατηρήσουμε την οικειότητα, να προκαλέσουμε ή να δείξουμε συμπόνια, να μοιραστούμε κοινότητα ή σημαντικά γεγονότα. Η προσωπική-αυτοβιογραφική μνήμη λοιπόν, δεν είναι απλά μία ανάκληση γεγονότων από το παρελθόν, αλλά εμπλέκεται καθοριστικά στην ευρύτερη εν εξελίξει γνωστική μας ζωή (Barnier, Sutton, Harris and Wilson, 2008, σελ. 35).

Οι εμπειρίες μας, ειδικά οι σημαντικές, είναι πολύ συχνά κοινές με ανθρώπους σημαντικούς για εμάς. Ακόμη και όταν τέτοιες εμπειρίες δεν σχετίζονται με φίλους ή οικογένεια για παράδειγμα, τείνουμε να τις συνδέουμε στο μυαλό μας με αυτούς. Συχνά όταν μαθαίνουμε ότι άλλοι είχαν παρόμοιες εμπειρίες με εμάς, αυτό είτε μας χαροποιεί και μας ανακουφίζει, είτε μας λυπεί αν πρόκειται για κάποιο δυσάρεστο γεγονός, το σίγουρο είναι ότι νιώθουμε μία σύνδεση και μία κατανόηση. Όταν κάτι έχει βιωθεί στα πλαίσια κάποιας ομάδας, όπως λ.χ. αν κάποιοι άνθρωποι πέρασαν μία φάση της ζωής τους μαζί ή αν κατ' επιλογή ασχολήθηκαν με μία κοινή δράση, ο μεταγενέστερος απολογισμός και η προσπάθειά μας να καταλάβουμε τι συνέβη, με ποιον τρόπο συνέβη, το να προσπαθήσουμε να φέρουμε στο μυαλό μας συγκεκριμένες στιγμές εκείνης της περιόδου, μπορεί να έχει μεγάλη συναισθηματική αξία τόσο ατομικά όσο και στα πλαίσια της ομάδας. Σε περιπτώσεις πιο ισχυρών ή μακροχρόνιων τέτοιων συνθηκών, τα μέλη επιστρέφουν συχνά να επανεκτιμήσουν ή να μιλήσουν για τα κοινά παρελθοντικά γεγονότα και τις εμπειρίες, επεξεργαζόμενοι ξανά την ζωή τους ή τις σχέσεις τους, ή ερμηνεύοντας εκ νέου με διαφορετικό τρόπο το κοινό παρελθόν (Barnier, Sutton, Harris and Wilson, 2008, σελ. 35). Αυτή είναι μία διαδικασία που συμβαίνει για παράδειγμα σε εκδηλώσεις επανένωσης παλιών συμμαθητών, συμφοιτητών, αθλητών, και φαίνεται να έχει αξία για τα άτομα, τόσο

συναισθηματική όσο και πρακτική, με την έννοια του ότι τους δίνει τη δυνατότητα να αναθεωρήσουν, να αναπολήσουν, να επαναπροσδιορίσουν και να ξανασκεφτούν ένα κομμάτι της ζωής τους σημαντικό για αυτούς. Αξία έχει επίσης, και η μετάδοση μιας τέτοιας σημαντικής εμπειρίας στις επόμενες γενιές τόσο για τα ίδια τα άτομα, καθώς αντλούν ικανοποίηση με το να μοιράζονται και να γνωστοποιούν ένα κομμάτι του παρελθόντος τους, όσο και κοινωνικά ή ιστορικά, αν αναφερόμαστε σε κάποια εμπειρία που έχει μία αντίστοιχη χροιά.

Παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον με ποιον τρόπο γίνεται η διατήρηση των αναμνήσεων αλλά και η αναπαραγωγή αυτών, όπως και η μεταφορά τους από γενιά σε γενιά, τόσο σε επίπεδο νοητικό, με διαδικασίες δηλαδή που εφαρμόζονται σε ατομικά και κατ' επέκταση σε συλλογικά όρια, όσο και σε επίπεδο πρακτικό, δηλαδή με τις τεχνολογίες και τα μέσα που χρησιμοποιούνται. Οι κοινωνικοί επιστήμονες αλλά και πιο πρόσφατα οι ψυχολογικοί αναλυτές, έχουν μελετήσει τη συλλογική μνήμη, την κοινωνική αναπαράσταση της ιστορίας, τον τρόπο με τον οποίο οι γνωστικές διαδικασίες οδηγούν στον σχηματισμό συλλογικών αναμνήσεων, αλλά και τον τρόπο που οι άνθρωποι μεταφέρουν στις επόμενες γενιές, εμπειρίες που οι ίδιοι έχουν ζήσει με ιστορική σημασία (Hilton and Liu, 2017, σελ. 1). Σε σχέση με την κοινωνική αναπαράσταση της ιστορίας έχουν εντοπιστεί τρεις λειτουργίες για τον σκοπό αυτό, οι οποίες είναι (α) η διαχείριση πιθανών συγκρούσεων με την καταγραφή σε νοητό επίπεδο των «φίλων» και των «εχθρών» της κοινωνικής ομάδας, (β) το χτίσιμο μιας κοινωνικής ταυτότητας ώστε το άτομο να νιώθει ότι ανήκει κάπου, και (γ) η αποφυγή λαθών που θα μπορούσαν να γίνουν στο μέλλον, εφαρμόζοντας την γνώση και τα μαθήματα του παρελθόντος (Hilton and Liu, 2017, σελ. 3).

Οι κοινωνίες προσαρμόζουν τις αρχές και τους μηχανισμούς που αφορούν στη διατήρηση ή την αναπαραγωγή κάποιας ανάμνησης στα μέλη της, προς όφελός τους και για τις ανάγκες της κοινότητας. Ένα παράδειγμα αυτού είναι τα σχηματικά αφηγηματικά πρότυπα ή αλλιώς οι «κύριες αφηγήσεις». Είναι γνωστό στους επιστήμονες ότι η διαδικασία της μνήμης περιλαμβάνει ανακατασκευή του παρελθόντος, η οποία συμβαίνει στηριζόμενη σε κάποιο μοτίβο-σχήμα. Οι πολίτες μιας χώρας για παράδειγμα, έχουν ένα συγκεκριμένο σχηματικό αφηγηματικό πρότυπο για το πώς θα πρέπει να αφηγούνται την ιστορία της χώρας τους. Αυτό το στοιχείο είναι σημαντικό, αφενός γιατί οι άνθρωποι δεν συνειδητοποιούν ότι αυτό το πρότυπο στην ουσία επηρεάζει και διαμορφώνει την ίδια τη μνήμη τους, και

αφετέρου γιατί το πρότυπο καταλήγει να είναι σχετικά σταθερό στην πάροδο του χρόνου και έτσι οι άνθρωποι λένε την ιστορία του έθνους τους στηριζόμενοι σε αυτό για πολλές γενιές, όχι μόνο για μία. Με αυτό τον τρόπο υποβοηθείται η διατήρηση μιας σταθερότητας και μιας συγκεκριμενοποίησης στα στοιχεία εκείνα που οι άνθρωποι θυμούνται και αναπαράγουν σχετικά με την ιστορία τους, το οποίο έχει ως αποτέλεσμα όχι μόνο κάποιες μνήμες να χαθούν σε αυτή τη διαδρομή αλλά και το ότι ευθυγραμμίζεται κατά κάποιο τρόπο η συλλογική μνήμη, αφού περιορίζεται σε συγκεκριμένα πλαίσια (Hilton and Liu, 2017, σελ. 5-6).

Οι κοινωνίες διατηρούν τις συλλογικές μνήμες ζωντανές, μεταδίδοντας τις είτε με λεκτική επικοινωνία πρόσωπο με πρόσωπο μέσω παραμυθιών, ιστοριών, μύθων, αφηγήσεων, είτε μέσω αντικειμένων - τεχνουργημάτων, δηλαδή με γραπτά κείμενα, ταινίες, φωτογραφίες, βίντεο, ντοκιμαντέρ. Κατανοώντας αυτούς τους μηχανισμούς μετάδοσης, μπορούμε να καταλάβουμε πώς μία κοινωνία κρατάει μία συγκεκριμένη κοινωνική και πολιτιστική εκδοχή της αντί για μία άλλη. Οι μνήμες που διατηρούνται ζωντανές είναι φυσικά αυτές που μπορούν πιο εύκολα από άλλες να κατανοηθούν, να μαθευτούν και να διατηρηθούν στη μνήμη των ανθρώπων (Hirst, Yamashiro and Coman, 2018, σελ. 11). Στην εποχή μας, η τεχνολογία μαζί με όλα τα τεχνολογικά της εργαλεία παίζουν έναν εξαιρετικά σημαντικό ρόλο, σε πολλές πτυχές της ζωής μας. Είναι αναπόφευκτη λοιπόν η σύνδεση της τεχνολογίας με τη διαδικασία της μνήμης, καθώς έχει αλλάξει η ισορροπία σχετικά με τους μηχανισμούς και τα μέσα που χρησιμοποιούνται ώστε να διατηρηθεί μία ανάμνηση ζωντανή. Θυμόμαστε τα γενέθλια των φίλων μας μέσω των υπενθυμίσεων σε μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αποθηκεύουμε τηλεφωνικούς αριθμούς στα κινητά χωρίς να τους απομνημονεύουμε, «γκουγκλάρουμε» για να αναζητήσουμε πληροφορίες για ιστορικά γεγονότα ή γενικές γνώσεις που δεν μπορούμε να θυμηθούμε, βγάζουμε και μοιραζόμαστε τεράστιο όγκο φωτογραφιών από προσωπικές ή ταξιδιωτικές μας στιγμές, και πολλά ακόμη, αλλά όχι μόνο: όλα αυτά είναι διαθέσιμα σε όλους, καθ' όλη τη διάρκεια του χρόνου, και πολύ εύκολα προσβάσιμα. Συνεπώς, όλες αυτές οι εξελίξεις και οι αλλαγές αντιλαμβανόμαστε ότι μας οδηγούν σε μία καινούρια εποχή, όπου η ανθρώπινη μνήμη με αυτή ενός υπολογιστή με κάποιο τρόπο συνδέονται, ίσως αλληλοσυμπληρώνονται, υποβοηθούνται ή αλληλοαναιρούνται, και αυτή η σύνδεση πρέπει να μπει στο μικροσκόπιο και να συμπεριληφθεί στην έρευνα σχετικά με τη μνήμη.

1. Η σημασία της συλλογικής και ατομικής μνήμης.

1.1 Ορισμός της μνήμης

Η μνήμη μπορεί συχνά να θεωρείται από τους ανθρώπους ως ένα είδος φυσικού αντικειμένου που αποθηκεύεται στον εγκέφαλο, μία υποκειμενική και προσωπική εμπειρία που μπορούμε να ανακαλέσουμε κατά βούληση. Αυτή η ιδέα για τη μνήμη ωστόσο, έρχεται σε αντίθεση με τις εξελίξεις στην επιστήμη της μνήμης τον τελευταίο αιώνα, οι οποίες συγκλίνουν στο ότι η μνήμη δεν είναι στην πραγματικότητα κάτι σταθερό που αποθηκεύεται στον εγκέφαλο, αλλά είναι περισσότερο μία χημική διαδικασία μεταξύ των νευρώνων του εγκεφάλου, η οποία μάλιστα δεν είναι στατική. Η εξέλιξη στον τομέα της τεχνολογίας έχει ωθήσει στην καλύτερη κατανόηση της διαδικασίας της μνήμης, καθώς τώρα εκτός από την αναφορά στη μνήμη ως μία χημική διαδικασία μεταξύ των νευρώνων, αναφερόμαστε στη μνήμη ενός σκληρού δίσκου για παράδειγμα, και αυτό σημαίνει ότι για να κατασκευαστεί κάτι που αποτελεί «προσομοίωση» μιας ανθρώπινης διαδικασίας, θα πρέπει αυτή η διαδικασία να αναλυθεί περαιτέρω, να κατανοηθεί και να εξελιχθεί η ιδέα που έχουμε αποκτήσει για αυτήν. Οι διαφορετικοί ορισμοί της μνήμης συνεχίζουν να συνυπάρχουν, ωστόσο ένας εκτεταμένος ορισμός της, θα πρέπει να αναγνωρίζει και να συμπεριλαμβάνει τις εξελίξεις αυτές (Zlotnik and Vansintjan, 2019).

Η μνήμη ορίζεται στην ψυχολογία ως η ικανότητα κωδικοποίησης, αποθήκευσης και ανάκτησης πληροφοριών και περιλαμβάνει τρεις σημαντικές κατηγορίες, την αισθητηριακή, τη βραχυπρόθεσμη και τη μακροπρόθεσμη, οι οποίες έχουν διαφορετικά χαρακτηριστικά η κάθε μία. Η αισθητηριακή μνήμη δεν ελέγχεται συνειδητά, η βραχυπρόθεσμη μπορεί να κρατήσει περιορισμένες πληροφορίες ενώ η μακροπρόθεσμη μπορεί να αποθηκεύσει απεριόριστο αριθμό πληροφοριών (Zlotnik and Vansintjan, 2019). Έχουμε όλοι την ίδια μνήμη; Φυσικά και όχι, καθώς εκτός από τα διαφορετικά και μοναδικά βιώματα που έχει ο καθένας μας, σε συλλογικό-κοινωνικό επίπεδο, ο ίδιος χώρος φιλοξενεί πολλές διαφορετικές μνημονικές κοινότητες, όπως για παράδειγμα όταν μία χώρα φιλοξενεί ανθρώπους από μία άλλη χώρα που τηρούν τα δικά της ήθη και έθιμα, έτσι και οι μνήμες διαφοροποιούνται ίσως κατά πολύ (Λιάκος, 2015).

Η μνήμη είναι ένας μηχανισμός, ένα οικοδόμημα που κατασκευάζεται σε ατομικό αλλά και συλλογικό επίπεδο, στο οποίο συνεισφέρουν τα ίδια τα άτομα, με όλες τις εσωτερικές τους διεργασίες, τα προσωπικά τους βιώματα, τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους, καθώς και τις ομάδες στις οποίες εντάσσονται ή έχουν ενταχθεί στο παρελθόν αλλά και ολόκληρο το κοινωνικό περιβάλλον και οι θεσμοί. Όλες αυτές οι παράμετροι μπορεί να αλληλεπιδρούν, να αλληλοσυμπληρώνονται ή και να συγκρούονται μεταξύ τους (Halbwachs, 2013, σελ. 21). Δεν είναι όλες οι αναμνήσεις εξίσου ισχυρές. Το πόσο εύκολα ή δύσκολα μπορούμε ή όχι να θυμηθούμε κάτι, εξαρτάται από διάφορες νευροβιολογικές διαδικασίες (Roosendaal, McGaugh, 2011, σελ. 1). Η μνήμη μας στηρίζεται στην επικοινωνία με τους άλλους ανθρώπους, την κοινωνικότητα και τη γενικότερη συναναστροφή μας με το κοινωνικό περιβάλλον, και έτσι μπορούμε να πούμε ότι είναι μία πτυχή της κοινωνικής μας ζωής. Είναι αυτή που μας επιτρέπει να ζήσουμε σε ομάδες και κοινωνίες, και αντίστροφα, δηλαδή το ότι είμαστε ενταγμένοι σε ομάδες μας επιτρέπει να χτίσουμε μία μνήμη (Assman, 2008, σελ. 1).

Ορίζουμε επίσης τη μνήμη ως μία αλλαγή συμπεριφοράς η οποία προκαλείται από μία εμπειρία (Okano, Hirano and Balaban, 2000, σελ. 1). Δύο εύληπτες κατηγορίες στις οποίες μπορούμε να χωρίσουμε τη μνήμη είναι η δηλωτική και η άδηλη μνήμη. Η δηλωτική ή έκδηλη μνήμη είναι η ικανότητα ανάκτησης δεδομένων, και αφορά στην καταγραφή συμβάντων, προσώπων, πληροφοριών και γνώσεων τα οποία στη συνέχεια μπορούν να λεκτικοποιηθούν με κάποιο τρόπο, δηλαδή να δηλωθούν (Παπαθεοδωρόπουλος, 2015, κεφ. 15). Η άδηλη ή μη δηλωτική μνήμη είναι μία μακροχρόνια μνήμη που αφορά συνήθειες και εκμαθημένες δεξιότητες, αυτοματισμούς, αισθητικοκινητικές ικανότητες, συγκεκριμένες αποκρίσεις σε ερεθίσματα, είναι η μνήμη της οποίας το περιεχόμενο, σε αντίθεση με τη δηλωτική, δεν μπορεί να εκφραστεί λεκτικά αλλά εκφράζεται μέσω της συμπεριφοράς (Παπαθεοδωρόπουλος, 2015, κεφ. 2).

Υπάρχουν κι άλλα είδη μνήμης, όπως η λειτουργική ή αλλιώς ενεργός μνήμη η οποία αφορά την ικανότητα συνειδητής διαχείρισης ενός περιορισμένου αριθμού αντικειμένων και η προοπτική μνήμη, η οποία αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να θυμηθεί να κάνει μία προγραμματισμένη πράξη στο μέλλον, ή να διενεργήσει με πρόθεση (Michaelian and Sutton, 2017, κεφ. 2.3). Υπάρχει η βιωματική μνήμη που είναι η ικανότητα συγκράτησης και στη συνέχεια συνειδητής ανάμνησης συγκεκριμένων γεγονότων, τα οποία συνέβησαν στη ζωή του ατόμου, σε

συγκεκριμένο χρόνο και χώρο (Παπαθεοδωρόπουλος, 2015, κεφ. 12), όπως επίσης και η σημασιολογική μνήμη, η οποία αφορά στις γενικές αρχές και γνώσεις για τον κόσμο, τις οποίες συγκρατεί το άτομο μέσω εμπειριών, εμπειριών όμως που δεν έχουν συγκεκριμένο χρόνο και χώρο που συνέβησαν, είναι δηλαδή μία μνήμη ανεξάρτητη από χωροχρονικά πλαίσια (Παπαθεοδωρόπουλος, 2015, κεφ. 34).

Υπάρχουν είδη μνήμης που συνδυάζουν κάποιες κατηγορίες, όπως για παράδειγμα η αυτοβιογραφική μνήμη, η οποία αποτελείται από στοιχεία βιωματικής, σημασιολογικής και μη δηλωτικής μνήμης και αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να έχει μία ενιαία αντίληψη της ιστορίας του και άρα του εαυτού του. Η σημασία της στη ζωή ενός ατόμου είναι αυτό που οδήγησε στη δημιουργία αυτής της ξεχωριστής κατηγορίας (Παπαθεοδωρόπουλος, 2015, κεφ. 34). Εν γένει, ωστόσο, η μνήμη μπορεί να χωριστεί σε δύο μεγάλες κατηγορίες, στην ατομική και την κοινωνική μνήμη. Ο τρόπος που θυμόμαστε σε ατομικό επίπεδο όταν είμαστε μόνοι μας, σε ατομικό επίπεδο στα πλαίσια μιας ομάδας και σε συλλογικό επίπεδο μέσα στην ομάδα, αλληλοεξαρτώνται και αλληλοεπηρεάζονται (Barnier and Sutton, 2008, σελ. 1).

Η κοινωνική-συλλογική μνήμη δημιουργείται μέσω της μεταλαμπάδευσης των σημαντικών γεγονότων μιας εποχής, που έφεραν αλλαγές σε ατομικό ή συλλογικό επίπεδο, από μία γενιά στην επόμενη (Halbwachs, 2013, σελ. 22), και περιλαμβάνει μύθους, φαντασία, υποθέσεις, συμπεράσματα (ατομικά και κοινωνικά), αποτελώντας ένα κομμάτι της πραγματικότητας που αντικατοπτρίζει τα πλαίσια, τις ιδέες, τη ζωή και τα πρότυπα της εκάστοτε εποχής (Halbwachs, 2013, σελ. 28). Ο κάθε άνθρωπος χαρακτηρίζεται από το πόσο ενταγμένος είναι στον κοινωνικό ιστό και η αποτελεσματικότητα της θύμησης γεγονότων από τη ζωή του, εξαρτάται άμεσα από την παρουσία του ανθρώπου αυτού στην κοινωνία, καθώς τα άλλα μέλη της ομάδας συμβάλλουν με την παρουσία τους, με τις δικές τους μνήμες και τα έργα τους, στην καλύτερη συντήρηση και ενθύμηση γεγονότων (Halbwachs, 2013, σελ. 45). Αυτά που μπορούμε ευκολότερα να θυμηθούμε είναι αυτά που αντιστοιχούν σε ένα ή περισσότερα κοινωνικά περιβάλλοντα, μνήμες δηλαδή που έχουν προκύψει μέσω κάποιας ομάδας (Halbwachs, 2013, σελ. 71).

Είναι δεδομένο ότι τα ανθρώπινα όντα, εκτός από την ατομική τους υπόσταση, διαθέτουν και διάφορες κοινωνικές υποστάσεις, τις οποίες υιοθετούν από την ένταξή τους σε διαφορετικές ομάδες και κοινωνικά σύνολα. Είναι δηλαδή μέρος διαφορετικών «εμείς» -ένα για κάθε ομάδα στην οποία εντάσσονται-, και τα οποία

κουβαλούν μαζί τους ανησυχίες, αξίες, μνήμες, αφηγήσεις και εμπειρίες. Κάθε τέτοιο «εμείς», από κάθε διαφορετική ομάδα στην οποία το άτομο ανήκει, κατασκευάζεται μέσα από συγκεκριμένες συνομιλίες και συναναστροφές, οι οποίες καθορίζουν συγκεκριμένα όρια και ορίζουν αντίστοιχες αρχές και αξίες, που είναι απαραίτητο να γίνονται σεβαστές, ώστε να μπορεί ένα άτομο να ανήκει στην εκάστοτε ομάδα (Buttenwieser, 2006, σελ. 223).

Το πόσο αληθινή είναι μία ανάμνηση, έχει άμεση σχέση με την αλληλεπίδραση που έχει η μνήμη με τον εαυτό, με την ταυτότητα του κάθε ανθρώπου, την ώρα που και η ταυτότητα συνδιαμορφώνεται μέσω των αναμνήσεων (Michaelian and Sutton, 2017, κεφ. 7). Η ατομική μνήμη αλληλεπιδρά με την κοινωνική, και τα όρια μεταξύ τους συχνά είναι δυσδιάκριτα, εξαιτίας της έντονης αυτής αλληλεπίδρασης. Μνήμες που αφορούν την οικογένεια, τη γειτονιά, την κοινωνία, τη γενιά, τη χώρα, την κουλτούρα, καταγράφονται στην ατομική μνήμη με διάφορους τρόπους, και όλες αυτές οι διαφορετικές προσλαμβάνουσες διασταυρώνονται και αλληλοσυμπληρώνονται μέσα στην προσωπική μνήμη. Οι άνθρωποι αποκτούν μία ανάμνηση όχι μόνο μέσω μιας εμπειρίας που έχουν οι ίδιοι ζήσει, αλλά και μέσω της αλληλεπίδρασης με άλλους ανθρώπους, μέσω της μάθησης, της αφήγησης, της ταύτισης (Buttenwieser, 2006, σελ. 223).

Η διάκριση μεταξύ βιωματικής μνήμης και μνήμης εξαιτίας κάποιας αφήγησης ή αναπαράστασης, είναι σημαντική αλλά ταυτόχρονα δύσκολη. Σε πολλές περιπτώσεις, δεν μπορούμε με σίγουρο τρόπο να καταλάβουμε αν κάτι που θυμόμαστε είναι κομμάτι της βιωματικής μας μνήμης, ή αν κάποιος μας το έχει διηγηθεί και έχει έτσι μείνει στη μνήμη μας. Οι άνθρωποι για παράδειγμα που γεννήθηκαν μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, δεν έχουν άμεση σύνδεση με αυτά τα γεγονότα, κι όμως σύμφωνα με τους ψυχιάτρους υπάρχουν έμμεσα καταγεγραμμένα τα τραυματικά αυτά γεγονότα, μεταδομένα από τη μία γενιά στην επόμενη. Ακόμη κι αν δεν είναι απόλυτα ξεκάθαρο τί μέσα χρησιμοποιούνται για τη μετάδοση αυτή, τα άτομα απορροφούν και «κάνουν δικά τους» τα ιστορικά γεγονότα ως μέρος της ιστορίας τους και της ταυτότητάς τους, η οποία δεν περιορίζεται μόνο στην προσωπική βιογραφία του καθενός, αλλά επεκτείνεται στις διάφορες γενιές της οικογένειας του ανθρώπου, ακόμη και του πρόσφατου ή μακρινού παρελθόντος της ιστορίας του έθνους του (Buttenwieser, 2006, σελ. 222).

Όταν ο Halbwachs³ εισήγαγε τον όρο «συλλογική μνήμη» στις κοινωνικές επιστήμες το 1925, ακολούθησε μία επιφύλαξη σχετικά με αυτόν. Σύμφωνα με την Susan Sontag⁴ για παράδειγμα, όλη η μνήμη είναι ατομική και μη αναπαράξιμη, δηλαδή πεθαίνει μαζί με το κάθε άτομο. Σύμφωνα με εκείνη, ο όρος «κοινωνική μνήμη» δεν αναφέρεται σε δυνατότητα ανάμνησης, αλλά σε καθορισμό του τί είναι σημαντικό για μια κοινωνία, καθορισμό της ιστορίας και του τρόπου που αυτή συνέβη, με τις αντίστοιχες εικόνες να τα «κλειδώνουν» όλα αυτά στο μυαλό μας, εικόνες οι οποίες δημιουργούνται από τις ιδεολογίες μιας κοινωνίας. Συγκεκριμένα, παράγεται ένα αντιπροσωπευτικό αρχείο εικόνων οι οποίες μοιράζονται κοινές σημαντικές ιδέες και προκαλούν προβλέψιμες σκέψεις και συναισθήματα (Buttenwieser, 2006, σελ. 222). Σύμφωνα με τον Λιάκο⁵ από την άλλη, όταν χρησιμοποιούμε τον όρο μνήμη, αναφερόμαστε στη συλλογική μνήμη. Η μνήμη είναι συλλογική, καθώς ακόμη και η ατομική μνήμη, είτε εντάσσεται μέσα σε διαμορφωμένες ή διαμορφούμενες συλλογικές μνήμες, είτε βρίσκεται με την ατομική σε μία σχέση αμφίδρομης διαδικασίας. Η ατομική συμβολή του κάθε ατόμου σε αυτό που ονομάζουμε μνήμη, είναι βέβαια σημαντική και αναπόσπαστη, για αυτό και ο όρος ατομική μνήμη εξακολουθεί και έχει ισχύ (Λιάκος, 2015). Στην παρούσα εργασία, λαμβάνοντας υπόψη και τις δύο θέσεις, επιλέξαμε τη δεύτερη θέση επειδή συμπεριλαμβάνει νέες εξελίξεις που προέκυψαν μέσα σε αυτή τη χρονική διαφορά των δύο ερευνών (αναφερόμενοι για παράδειγμα στην τεχνολογία), έχοντας υπόψιν όμως και την μοναδικότητα των αναμνήσεων του κάθε ανθρώπου, καθώς κανείς δεν έχει την ίδια μνήμη με κάποιον άλλον. Επιπλέον με την χρήση του διαδικτύου και τη δύναμη που έχει αδιαμφισβήτητα αποκτήσει στην εποχή μας, τη στιγμή που πολλά είναι δημόσια και προσβάσιμα, η συλλογική μνήμη μοιάζει πιο ταιριαστή.

Η σύνδεση μεταξύ ατομικής και κοινωνικής μνήμης, είναι ιδιαίτερη, καθώς ακόμα και για μεγάλα κοινωνικά γεγονότα που λαμβάνουν χώρα σε μία κοινωνία, είναι αναπόφευκτη η ατομική παρέμβαση των ανθρώπων που παρευρίσκονται. Δίνοντας στα γεγονότα μία πιο προσωπική χροιά, αποκτούν και διαφορετική αίσθηση, πιο προσωποποιημένη και πιο άμεση. Για παράδειγμα, αν θυμηθούμε πού

³ Ο Maurice Halbwachs (1877-1945) ήταν Γάλλος φιλόσοφος και κοινωνιολόγος, γνωστός για τη συμβολή του στον τομέα της συλλογικής μνήμης. Ήταν αυτός που εισήγαγε και ανέπτυξε την έννοια της συλλογικής μνήμης.

⁴ Η Susan Sontag (1933 - 2004) ήταν Αμερικανίδα συγγραφέας, δοκιμιογράφος, σκηνοθέτιδα και ακτιβίστρια.

⁵ Ο Αντώνης Λιάκος είναι Έλληνας ομότιμος καθηγητής νεώτερης ιστορίας του Πανεπιστημίου Αθηνών.

ακριβώς βρισκόμασταν όταν μάθαμε ότι έγινε η τρομοκρατική επίθεση στις 11 Σεπτεμβρίου 2001⁶, αυτόματα αυτό δίνει στο γεγονός ένα προσωπικό χαρακτήρα, και έτσι αν μεταδοθεί με αυτόν τον τρόπο και στην επόμενη γενιά, θα έχει ίσως και για αυτήν περισσότερο νόημα. Όταν αυτές οι μνήμες, που περνούν από άτομο σε άτομο στην επόμενη γενιά, αποκτούν έναν πιο αντικειμενικό χαρακτήρα, μπορούμε να τις αποκαλέσουμε πολιτιστικές αναμνήσεις, οι οποίες είναι στην ουσία η κληρονομιά μιας κοινωνίας, οπτικοποιούνται δε μέσα από μνημεία, εορτασμούς εορτών, παρελάσεις, γραπτά κείμενα (Hirst, Yamashiro and Coman, 2018, σελ. 10).

Μία θεωρία λέει ότι οι άνθρωποι χρησιμοποιούν μία δομή λειτουργικής μνήμης, ένα «μοντέλο συμβάντων» με το οποίο μπορούν να αναπαραστήσουν μία βιωμένη ή μία «μεσολαβητική» εμπειρία (mediated experience), δηλαδή συνειδητή επίγνωση και ερμηνεία εξωτερικών γεγονότων και ερεθισμάτων, όπως για παράδειγμα μέσω μιας ταινίας, ενός βιβλίου ή μιας προφορικής αφήγησης (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 6). Η «μνήμη συμβάντων» ορίζεται ως μία νοητική κατασκευή μιας σκηνής αληθινής ή φανταστικής για το παρελθόν ή το μέλλον. Το γεγονός αυτό που περιγράφεται, μπορεί να βιωθεί ως κάτι που συμβαίνει στον άνθρωπο που το ανακαλεί ή σαν κάτι που συμβαίνει σε έναν άλλο άνθρωπο (στη φαντασία του ατόμου που εξετάζουμε). Επειδή δεν μπορεί ένα γεγονός να δημιουργηθεί στη φαντασία, να σχεδιαστεί χωρίς μία υποκειμενική υποθετική οπτική γωνία, το άτομο που κατασκευάζει αυτή τη σκηνή βρίσκεται στο κέντρο της, παρεμβαίνοντας σε άλλες πτυχές που μπορεί να είχε το συμβάν που περιγράφεται. Ο εαυτός δηλαδή εισέρχεται στο επίκεντρο του χώρου και του χρόνου από τα οποία η σκηνή αυτή επανέρχεται στη μνήμη. Η μνήμη ενός συμβάντος δεν χρησιμοποιεί ξεχωριστό σύστημα αποθήκευσης και επεξεργασίας πληροφοριών, αντιθέτως, οι πληροφορίες που χρειάζεται να ανακληθούν για μία μνήμη συμβάντος ή μία γνώση είναι κοινές (Rubin and Umanath, 2015, σελ. 1).

Οι κατηγορίες που μπορούμε να χωρίσουμε τη μνήμη, συνεχίζουν ανάλογα με την οπτική μέσω της οποίας πραγματοποιούμε τον διαχωρισμό. Έχουμε για παράδειγμα τη δημόσια μνήμη, η οποία δημιουργείται μέσα από δημόσιες τελετές, από δημόσιους λόγους, από μνημεία, από τις εγκυκλίους στα σχολεία, από τις

⁶ Στις 11 Σεπτεμβρίου 2001, εκδηλώθηκαν τρομοκρατικές επιθέσεις στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής. Σε τέσσερα πολιτικά αεροσκάφη εκδηλώθηκε αεροπειρατεία, και τα τρία από αυτά οδηγήθηκαν από τους αεροπειρατές και προσέκρουσαν στους Δίδυμους Πύργους του Παγκόσμιου Κέντρου Εμπορίου και στο Πεντάγωνο, ενώ το τέταρτο συνετρίβη σε ανοικτό χώρο. Οι Δίδυμοι Πύργοι κατέρρευσαν λίγη ώρα μετά τις συγκρούσεις των αεροσκαφών πάνω τους, προκαλώντας χιλιάδες απώλειες.

εφημερίδες και είναι στην ουσία μία μνήμη που δημιουργείται και επεκτείνεται αξιοποιώντας προϊόντα επικοινωνίας κλπ από τη δημόσια σφαίρα (public sphere). Η κυρίαρχη μνήμη από την άλλη, είναι αυτή την οποία συμμερίζεται μεγάλη μερίδα του κόσμου, αυτή που κυριαρχεί σε μία κοινωνία ή σε μία ομάδα, ή στον κόσμο, και μπορεί να είναι δημόσια αλλά μπορεί να είναι και κάτι διαφορετικό. Συνάμα διαμορφώνεται και η αντιμνήμη, η οποία είναι μία μνήμη η οποία μπορεί να δημιουργηθεί και να υπάρχει ταυτόχρονα με τη δημόσια μνήμη, κι ας μην ταυτίζεται μαζί της. Για παράδειγμα, αν μία οικογένεια χάσει σε έναν πόλεμο ένα μέλος της, συμμετέχει στη δημόσια μνήμη πηγαίνοντας για παράδειγμα στην αντίστοιχη τελετή τίμησης των πεσόντων, ταυτόχρονα μπορεί όμως να υπάρχει στο κλειστό οικογενειακό περιβάλλον μία αντιμνήμη, η οποία έχει την χροιά του: «μα αυτό το παιδί, τι το ήθελε να πάει να πολεμήσει και να σκοτωθεί». Αυτή η μνήμη διαθέτει έναν διαφορετικό πυρήνα, οικογενειακό στο παράδειγμά μας. Υπάρχει επίσης και η διαιρεμένη μνήμη όταν για ένα πολύ μεγάλο και σημαντικό γεγονός, υπάρχουν δύο πολύ αντίθετες και αντικρουόμενες απόψεις (Λιάκος, 2015).

Τέλος, θα ήταν παράλειψη να μην αναφέρουμε ένα είδος μνήμης το οποίο είναι αυτό που δίνει στην ουσία, στη μνήμη την τόσο μεγάλη δύναμή της. Πρόκειται για την τραυματική μνήμη. Το τραύμα, είναι εκείνο το οποίο δεν μπορούμε να ταξινομήσουμε, δεν μπορούμε να μιλήσουμε για αυτό, και είναι αυτό που διαταράσσει τη μνήμη. Είναι ίσως το σημαντικότερο κομμάτι της και είναι εκεί όπου έχουν επικεντρωθεί οι μεγαλύτερες μελέτες. Την ώρα που κάτι βιώνεται μπορεί να μην καταγράφεται ως τραύμα, αλλά μπορεί η έννοια του τραύματος να προκύψει χρόνια μετά το γεγονός. Αυτή η αναταραχή μπορεί να οδηγήσει στην αναδιάταξη των εννοιών του παρόντος και του παρελθόντος. Όπως είπε ο William Faulkner⁷, «το παρελθόν δεν είναι νεκρό και θαμμένο, δεν είναι καν παρελθόν», θέλοντας να τονίσει πόση βαρύτητα έχει για την παρούσα στιγμή (Λιάκος, 2015).

⁷ Ο William Faulkner (1897 – 1962) ήταν Αμερικανός συγγραφέας. Θεωρείται ένας από τους καλύτερους συγγραφείς της Αμερικάνικης λογοτεχνίας.

1.2 Η σημασία της μνήμης

Η μνήμη, είναι μία θεμελιώδης διανοητική διαδικασία, χωρίς την οποία δεν θα μπορούσαμε να εφαρμόσουμε τίποτα άλλο πέρα από αντανάκλαστικές και στερεοτυπικές συμπεριφορές (Okano, Hirano and Balaban, 2000, σελ. 1). Δεν μοιάζει με μία απλή βάση δεδομένων που περιέχει περασμένα γεγονότα τοποθετημένα σωστά στον χρόνο και στον χώρο (Buttenwieser, 2006, σελ. 211), αλλά είναι μία δυναμική διαδικασία με πολλές πλευρές και πολλούς παράγοντες που την επηρεάζουν (Halbwachs, 2013, σελ. 22). Είναι μία «εφεύρεση βασισμένη σε δεδομένα» σύμφωνα με τον Γερμανό νευροεπιστήμονα Wolf Singer⁸ η οποία όμως τείνει να είναι συχνά διαστρεβλωτική και αναξιόπιστη όσον αφορά τις πληροφορίες που κρατάει. Παρόλα αυτά όμως, οι άνθρωποι στηρίζονται σε αυτήν και μάλιστα την εμπιστεύονται, καθώς αυτό είναι το στοιχείο χωρίς το οποίο δεν θα μπορούσαν να δημιουργήσουν μία ταυτότητα αλλά ούτε και να επικοινωνήσουν με τους άλλους ανθρώπους. Οι μνήμες μας, μας είναι απαραίτητες καθώς μέσα από αυτές προκύπτουν η ταυτότητά μας, οι διαπροσωπικές μας σχέσεις, οι εμπειρίες μας, η έννοια της ευθύνης μας σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, και είναι ζωτικής σημασίας σχετικά με τον τρόπο που βλέπουμε τον κόσμο, με το πώς βλέπουμε το παρελθόν μας και τον εαυτό μας (Buttenwieser, 2006, σελ. 211-212).

Οι διάφορες μορφές της μνήμης αλληλεπιδρούν με δυναμικό τρόπο, μπορεί να αλλάζουν τα όριά τους και φυσικά αλληλοκαλύπτονται σε μεγάλο βαθμό. Η μνήμη είναι ένα σύστημα ανοιχτό εκτός από δυναμικό. Οι άνθρωποι, καλούνται να επεξεργαστούν στη διάρκεια της ζωής τους -και να προσαρμοστούν σε αυτές ενίοτε-, αρκετές διαφορετικές ταυτότητες ανάλογα με τις ομάδες, τις πεποιθήσεις, τις κοινωνικές δομές, τα πολιτικά συστήματα στα οποία ανήκουν. Το ίδιο ακριβώς συμβαίνει και σε επικοινωνιακά και πολιτιστικά ερεθίσματα - χαρακτηριστικά. Ωστόσο, υπάρχουν πάντα πλαίσια, θεμελιώδη χαρακτηριστικά τα οποία οριοθετούν τη μνήμη και τη συσχετίζουν με τον χρόνο και την ταυτότητα σε ατομικό, πολιτικό και πολιτιστικό επίπεδο και φυσικά σε σχέση με την εκάστοτε γενιά στην οποία ανήκει το άτομο. Εκεί όπου αυτή η οριοθέτηση και σύνδεση δεν υπάρχει, σταματάει η έννοια της μνήμης και ξεκινάει αυτή της γνώσης. Η μνήμη δηλαδή είναι γνώση με μία

⁸ Ο Wolf Joachim Singer είναι Γερμανός νευροφυσιολόγος. Γεννήθηκε στις 9 Μαρτίου 1943. Είναι γνωστός για τις μελέτες του σχετικά με την ανάπτυξη και την λειτουργική οργάνωση του εγκεφαλικού φλοιού των θηλαστικών.

ταυτοτική παράμετρο, είναι η γνώση του εαυτού και του κόσμου και πλάθει την διαχρονική ταυτότητα του ατόμου σε προσωπικό επίπεδο, ή του ατόμου ως μέρος μιας γενιάς, μιας χώρας, μιας κοινότητας, μιας παράδοσης πολιτιστικής ή πολιτικής ή θρησκευτικής (Assman, 2008, σελ. 5-6).

Ο ρόλος που παίζει η μνήμη στην ανθρώπινη διαδικασία της μάθησης είναι αδιαμφισβήτητος (Paas and Ayres, 2014, σελ. 191). Ορίζουμε τη μάθηση, σαν μια διαδικασία απόκτησης μνήμης (Okano, Hirano and Balaban, 2000, σελ. 1). Σύμφωνα με τη θεωρία του γνωστικού φορτίου (Cognitive Load Theory, CLT), ο συνδυασμός των περιορισμών της λειτουργικής μνήμης (δηλαδή της βραχυπρόθεσμης) στην εκμάθηση νέων πραγμάτων, και της μακροπρόθεσμης μνήμης για οικείες εργασίες, επιτρέπουν στον άνθρωπο να διαχειρίζεται πολύπλοκα προβλήματα και να αποκτά πολύπλοκες γνώσεις και δεξιότητες (Paas and Ayres, 2014, σελ. 191). Χρησιμοποιούνται γνωστικά σχήματα για την αποθήκευση και την οργάνωση της γνώσης, ενσωματώνοντας ή περικλύπτοντας πολλαπλά στοιχεία πληροφοριών σε ένα μόνο στοιχείο, με μία συγκεκριμένη λειτουργία. Πιο εξειδικευμένα πράγματα, αποθηκεύονται μέσω της κατασκευής πιο περίπλοκων σχημάτων, τα οποία συνδυάζουν στοιχεία από κατώτερα επίπεδα σχημάτων και τα μετατρέπουν σε γνωστικά σχήματα υψηλότερου επιπέδου. Αν η διαδικασία της μάθησης συμβεί για ένα μεγάλο χρονικό διάστημα, ένα γνωστικό σχήμα μπορεί να συμπεριλάβει έναν πολύ μεγάλο όγκο πληροφοριών και να αυτοματοποιηθεί (Paas and Ayres, 2014, σελ. 192).

Η μνήμη δεν μελετάται πλέον μόνο στην ψυχολογία, αλλά η μελέτη της έχει επεκταθεί στην ανθρωπολογία, στην κοινωνιολογία, στις πολιτιστικές επιστήμες, στις λογοτεχνικές επιστήμες, στην επικοινωνία, στην ιστορία ακόμη και στη γεωγραφία, και αυτό γιατί επηρεάζει όλους αυτούς τους τομείς. Η μνήμη και ο τόπος, συνδέονται και παράγουν μεγάλο μέρος του πλαισίου των σύγχρονων ταυτοτήτων (Hoelscher and Alderman, 2004, σελ. 347). Το πώς θυμόμαστε ένα μέρος, με τι χροιά είναι καταγεγραμμένο στο μυαλό μας, είναι σημαντικό για την εθνική ταυτότητα. Για κάποια μέρη μάλιστα, η άποψη αυτή έχει μεταβληθεί κατά 180 μοίρες σε σχέση με το παρελθόν, και αυτό οδηγεί στην αναζήτηση της φύσης της μνήμης, της σημασίας της λήθης σε κάθε πράξη μνήμης, της άμεσης σχέσης με την αγορά και την εμπορευματοποίηση του παρελθόντος, της απρόβλεπτης τροπής της συλλογικής μνήμης στη διατήρηση ή αμφισβήτηση μιας πολιτικής ταυτότητας, λαμβανομένου

υπόψη του γεγονότος ότι συχνά η μνήμη καταλήγει να είναι πολύ συγκεκριμένη και ιδιαίτερη αλλά ταυτόχρονα παγκόσμια (Hoelscher and Alderman, 2004, σελ. 348).

Η κοινωνική μνήμη πλάθει την ταυτότητα μιας κοινωνίας και επηρεάζει τον τρόπο που αυτή δρα, αλλά συμβαίνει και το αντίστροφο, δηλαδή και η ταυτότητα μιας κοινωνίας επηρεάζει πτυχές της συλλογικής μνήμης (Hirst, Yamashiro and Coman, 2018, σελ. 1). Έτσι για κάθε άνθρωπο, το κοινωνικό του περιβάλλον και οι μνήμες που αντλεί από αυτό, για εποχές κοντινές ή εξαιρετικά μακρινές από τη δική του, παίζει σημαντικό ρόλο καθώς είναι αυτό που τον φέρνει σε επαφή με το παρελθόν του και που του δίνει μία κοινωνική υπόσταση (Halbwachs, 2013, σελ. 93). Ακόμη και η ατομική μνήμη, δεν μπορεί να είναι αυστηρά και στεγανά προσωπική καθώς τις μνήμες τις έχουμε πάρει, δανειστεί και κληρονομήσει από τα περιβάλλοντα και τις ομάδες που για κάποιο χρονικό διάστημα ήμασταν ή είμαστε κομμάτια τους (Θεολόγου, 2007-2008, σελ. 54). Φυσικά, εκτός από τη συλλογική μνήμη ενός έθνους, υπάρχει και η διεθνική μνήμη. Γεγονότα όπως για παράδειγμα η τρομοκρατική επίθεση και η κατεδάφιση των Δίδυμων Πύργων στις 11 Σεπτεμβρίου 2001, αποτελούν ένα είδος παγκόσμιας μνήμης, η οποία μπορεί συχνά να λειτουργεί υπό συγκεκριμένες κατευθύνσεις (Λιάκος, 2015). Η ατομική, η ομαδική και η κοινωνική ταυτότητα καθορίζουν και καθορίζονται από τις μνήμες, επηρεάζοντας μεν η μία την άλλη, χωρίς ωστόσο να παίζουν καθοριστικό ρόλο η μία ως προς την άλλη (Halbwachs, 2013, σελ. 16).

Η συλλογική μνήμη, είναι άμεσα σχετιζόμενη με την ιστορική μνήμη, με την διαφορά ότι η πρώτη δεν συγκρατεί ημερομηνίες, ονόματα και γεγονότα με την έννοια της καταγραφής, αλλά αποτυπώνει την εμπειρία, τον τρόπο σκέψης και ζωής που μπορούν να αναγνωριστούν στο παρελθόν μας (Halbwachs, 2013, σελ. 89). Η ιστορία δεν είναι ολόκληρο το παρελθόν μας, ούτε όμως και ό,τι έχει μείνει από αυτό, με την έννοια ότι μαζί με τη γραμμένη ιστορία, υπάρχει και μία ζωντανή ιστορία, η οποία διαιωνίζεται ή καμιά φορά ανανεώνεται μέσα από τον χρόνο, και μέσω της οποίας μπορούν να αναβιωθούν παλαιά ρεύματα σκέψης και ζωής που φαινομενικά ανήκαν αποκλειστικά στο παρελθόν (Halbwachs, 2013, σελ. 93).

Η μνήμη δεν είναι υπηρετική μέθοδος της ιστορίας, αν και παίζει σημαντικό ρόλο σε αυτήν, αλλά βρίσκεται πέραν της ιστορίας, καθώς αναφερόμαστε σε επιτέλεση της μνήμης σε καθημερινή βάση, άμεση εφαρμογή της δηλαδή στις κινήσεις μας, στις σκέψεις μας, στα λόγια μας, στη ζωή μας. Τη μνήμη επίσης, δεν τη διαμορφώνουν οι ιστορικοί. Υπάρχουν σκληροί μηχανισμοί που την διαμορφώνουν

όπως λ.χ. η δικαιοσύνη. Οι δίκες για παράδειγμα, που έγιναν μετά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο, δημιούργησαν αντιλήψεις για την ιστορία και καθόρισαν για πάρα πολλές δεκαετίες το πώς εξελίχθηκε η μνήμη σχετικά με αυτά τα γεγονότα, αλλά και γενικότερα. Ο «σκληρός δίσκος» της μνήμης μιας κοινωνίας, θα λέγαμε ότι βρίσκεται σε μέρη όπως το ληξιαρχείο, τα αρχεία των τραπεζών και οπουδήποτε αλλού αποθηκεύονται πρακτικές πληροφορίες μιας κοινωνίας. Σε αυτό το σημείο, θεωρούμε χρήσιμο να αναφέρουμε τις διαφορές μνήμης και ιστορίας:

- Μεταφορικά μιλώντας, το βιβλίο της ιστορίας διαβάζεται από την πρώτη σελίδα ως την τελευταία, ενώ το «βιβλίο της μνήμης» διαβάζεται από το τέλος προς την αρχή, δηλαδή στη μνήμη, ξεκινάμε από το παρόν και κατευθυνόμαστε προς το παρελθόν.
- Η ιστορία δημιουργεί μία διαφοροποίηση του παρόντος από το παρελθόν σε αντίθεση με την μνήμη η οποία χαρακτηρίζεται από το στοιχείο της αμεσότητας, δηλαδή ότι αυτό που συνέβη στο παρελθόν έχει άμεση σχέση με αυτό που συμβαίνει τώρα, και εξετάζεται υπό αυτό το πρίσμα.
- Η ιστορία στηρίζεται περισσότερο στη λογική επεξεργασία των γεγονότων, να αποτυπώσει και να καταγράψει με ακρίβεια τα όσα συνέβησαν, ενώ η μνήμη στηρίζεται περισσότερο στο συναίσθημα με την έννοια της προσδοκίας, δηλαδή θυμάμαι κάτι γιατί περιμένω να συμβεί κάτι άλλο.
- Τέλος, το παρελθόν στο οποίο αναφερόμαστε είναι λίγο διαφορετικό μεταξύ ιστορίας και μνήμης. Το ιστορικό παρελθόν το προσεγγίζουμε χάριν της περιέργειας, ενώ το πρακτικό παρελθόν, αυτό στο οποίο αναφέρεται η μνήμη δηλαδή, είναι προσανατολισμένο στο παρόν, δηλαδή μας ενδιαφέρει γιατί έχει κάποια σχέση με αυτό, και δίνει κάποιες κατευθύνσεις για την παρούσα πραγματικότητα (Λιάκος, 2015).

Ο άνθρωπος από τη φύση του έχει μνήμη, συμπεριλαμβανομένης της μνήμης πραγμάτων που έχει αφομοιώσει από παλαιότερες γενιές, κι ως εκ τούτου έχει ένα ενδιαφέρον για το παρελθόν του. Το ενδιαφέρον αυτό ωστόσο, θα πρέπει να εστιαστεί στο ποιο κομμάτι του παρελθόντος έχει περιέργεια να εξερευνήσει, και πόσο από αυτό, με ποιο σκοπό, και σε ποια λειτουργία στοχεύει. Το παρελθόν έχει μελετηθεί από διδακτική και ηθική πλευρά, είτε ως παράδειγμα της ανθρώπινης

αμαρτίας είτε σαν οδηγός για τη μελλοντική πολιτική δράση και από πολλές ακόμη οπτικές. Το παρελθόν και η μελέτη αυτού, έχει επιτελέσει την κοινωνικο-ψυχολογική λειτουργία τού να δώσει σε μία κοινωνία συνοχή και χρησιμότητα και να ενισχύσει τον ηθικό πατριωτισμό. Η ερώτηση ωστόσο που τίθεται, είναι πώς γίνεται να είμαστε ικανοποιημένοι με ένα παρελθόν που έχει τόσα κενά, και είναι ουσιαστικά αέναο. Η απάντηση έγκειται σε μία λανθασμένη αντίληψη του χρόνου στην ανθρώπινη ψυχολογία. Επιστημονικά, βρισκόμαστε σε μία εξελιγμένη αλλά αφηρημένη αντίληψη του χρόνου που πολλές φορές δεν έχει ιδιαίτερο νόημα για τις συνηθισμένες ανθρώπινες δραστηριότητες. Ο χρόνος του παρελθόντος, αποτελείται από έναν αριθμό μεμονωμένων γεγονότων, ενώ ο μελλοντικός χρόνος αποτελείται από αναμενόμενα γεγονότα ή ικανοποιήσεις. Η διάρκεια του χρόνου από την άλλη, δεν βιώνεται σαν μία μετρήσιμη ποσότητα αλλά σαν μία συναισθηματική ποιότητα της εκάστοτε στιγμής. Η ατομική μνήμη υποδεικνύει ακριβώς αυτό. Δεν μπορούμε για παράδειγμα να θυμηθούμε ένα συγκεκριμένο γεγονός αν το ψάχνουμε συνειδητά, ή κάποτε έρχεται κάτι στο μυαλό μας χωρίς να το αναζητήσουμε, πηγαίνοντας έτσι από το παρόν σε μία παρελθοντική στιγμή (Finley, 1965, σελ. 292-293).

Πολλοί μελετητές βλέπουν τη μνήμη σαν μία κοινωνική δραστηριότητα, σαν μία ενεργή δεσμευτική δύναμη της ταυτότητας της ομάδας. Οι άνθρωποι αντίστοιχα αντιλαμβάνονται τη μνήμη, ειδικά στις συλλογικές της μορφές, ως ένα μέσο για να δώσουν στον εαυτό τους μία συνεκτική ταυτότητα, μία εθνική αφήγηση, μία θέση στον κόσμο. Η μελέτη και η ανησυχία σχετικά με τη μνήμη ενός επιθυμητού και ανακτήσιμου παρελθόντος, είναι φαινόμενο με βαρύ φορτίο, το οποίο έχει προκύψει σε περίοδο συγκεκριμένης αλλαγής, μεγάλων κοινωνικών μαζών που δρουν αλληλοεπηρεαζόμενα, ανταγωνιζόμενων εθνικισμών, και αναποτελεσματικότητας στους θρησκευτικούς, οικογενειακούς και πολιτικούς δεσμούς (Hoelscher and Alderman, 2004, σελ. 349).

Η μνήμη έχει επίσης ένα ηθικό βάρος. Επιτάσσει με έναν τρόπο δηλαδή την ηθική αναγνώριση. Θυμόμαστε για να πετύχουμε μία ηθική αποκατάσταση. Η μνήμη διεισδύει σε πλαίσια νομικά, πλαίσια ηθικής, χρέους, εκδίκησης, πλαίσια δικαιοσύνης, τα οποία αφορούν για παράδειγμα τις μεταβατικές περιόδους από πολέμους, δικτατορίες, εμφυλίους, προς μία καινούρια εποχή και όλα αυτά παίζουν ρόλο στο πώς θα μπορέσουν οι κοινωνίες να αναδιατάξουν τη μνήμη τους και να λειτουργήσουν με έναν διαφορετικό τρόπο. Έχει επιπρόσθετα σημαντικό ρόλο σε πολιτικά ζητήματα. Όταν άρχισε να γίνεται αντιληπτή η έννοια και η σημασία της

μνήμης τη δεκαετία του 80' και η αβεβαιότητα του μέλλοντος οδήγησε στο παρελθόν, άρχισαν για παράδειγμα σιγά σιγά, να αποδίδονται δικαιώματα σε ανθρώπους που προέρχονταν από ομάδες που πριν δεν μπορούσαν να ακουστούν, όπως ομάδες νέγρων ή ομοφυλοφίλων (Λιάκος, 2015).

Ζούμε μέσα στις προσωπικές μας μνήμες, τις χρησιμοποιούμε με διάφορους τρόπους, διαμορφώνουν τον τρόπο ζωής και σκέψης μας και την καθημερινότητά μας αφού έχουν επίδραση στην ατομική και κοινωνική μας ταυτότητα (Buttenwieser, 2006, σελ. 210). Το να μπορείς να θυμάσαι είναι μία επιβεβαίωση και διαπίστωση της ένταξης σε κάποια ομάδα. Ένα από τα πιο σημαντικά στοιχεία που συναντάμε στο βιβλίο «Η Γενεολογία της Ηθικής» του Φρίντριχ Νίτσε⁹ είναι ότι ένας άνθρωπος πρέπει να θυμάται για να μπορεί να ανήκει (Assman, 2008, σελ. 6).

⁹ Ο Φρίντριχ Νίτσε (1844-1900) ήταν Γερμανός φιλόσοφος, συνθέτης, ποιητής, συγγραφέας και φιλόλογος. Το βιβλίο του “Η Γενεολογία της Ηθικής” το έγραψε το 1887 και αποτελείται από έναν πρόλογο και τρεις αλληλένδετες γραμματείες.

2. Τεχνολογίες διατήρησης ή αναπαραγωγής της συλλογικής μνήμης.

2.1 Πώς ένας εγκέφαλος μπορεί να θυμάται

Οι μνήμες αποθηκεύονται στον εγκέφαλό μας για διαφορετικό χρονικό διάστημα. Για παράδειγμα οι άνθρωποι θυμούνται για μία ολόκληρη μέρα το σημείο στο οποίο πάρκαραν το αυτοκίνητό τους, αλλά δεν θυμούνται που το είχαν παρκάρει πριν ένα μήνα, ενώ θυμούνται με ακρίβεια πού το πάρκαραν την ημέρα του γάμου τους πριν χρόνια. Συνεπώς κάποιες επιλεγμένες αναμνήσεις αποθηκεύονται για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα στον εγκέφαλο, μία διαδικασία που ονομάζεται μνημονική παγίωση (memory consolidation). Οι μνήμες θεωρείται ότι αποθηκεύονται στις συνδέσεις μεταξύ των νευρώνων που ονομάζονται συνάψεις, των οποίων η δύναμη μπορεί να αλλάξει με τη μάθηση, ανάλογα δηλαδή με τις αναμνήσεις, δημιουργούνται διαφορετικά δίκτυα συνδέσεων που ολοένα ενισχύονται, όσο τις επεργαζόμαστε. Κάθε νέα μνήμη αλλάζει την ισχύ της σύναψης και αυτή με τη σειρά της αλλάζει προηγούμενες αποθηκευμένες μνήμες. Αυτό το φαινόμενο ωστόσο, φαίνεται να είναι αρκετά περίπλοκο, καθώς κάποιες αναμνήσεις φαίνεται να αποθηκεύονται για μία ολόκληρη ζωή. Μία εξήγηση για αυτό, είναι το γεγονός ότι οι αναμνήσεις μπορούν να αποθηκευτούν σε διαφορετικά μέρη του εγκεφάλου. Είναι εύλογο ότι σημαντικές μνήμες μεταφέρονται σε μία περιοχή του εγκεφάλου πιο προστατευμένη ως προς τις αλλαγές που προκαλούνται από νέες εισερχόμενες μνήμες. Υπάρχουν επίσης κάποιες βιολογικές ενδείξεις, ότι οι μνήμες σταθεροποιούνται στον έσω-κροταφικό λοβό, για να μεταφερθούν σε σημεία του νεοφλοιού που σχετίζονται με τις επιμέρους αισθήσεις – ανάλογα με την αισθητηριακή φύση της κάθε πληροφορίας. Συγκεκριμένα, κατά τη διαδικασία της παγίωσης, οι μνήμες που αποθηκεύονται πρώτα στον ιππόκαμπο, μεταφέρονται σε άλλες περιοχές του εγκεφαλικού φλοιού, και η μεταφορά αυτή μπορεί να συμβεί κατά τη διάρκεια επανάληψης των γεγονότων στο μυαλό μας, όταν ξεκουραζόμαστε ή κοιμόμαστε (Clorath, 2011, σελ. 1).

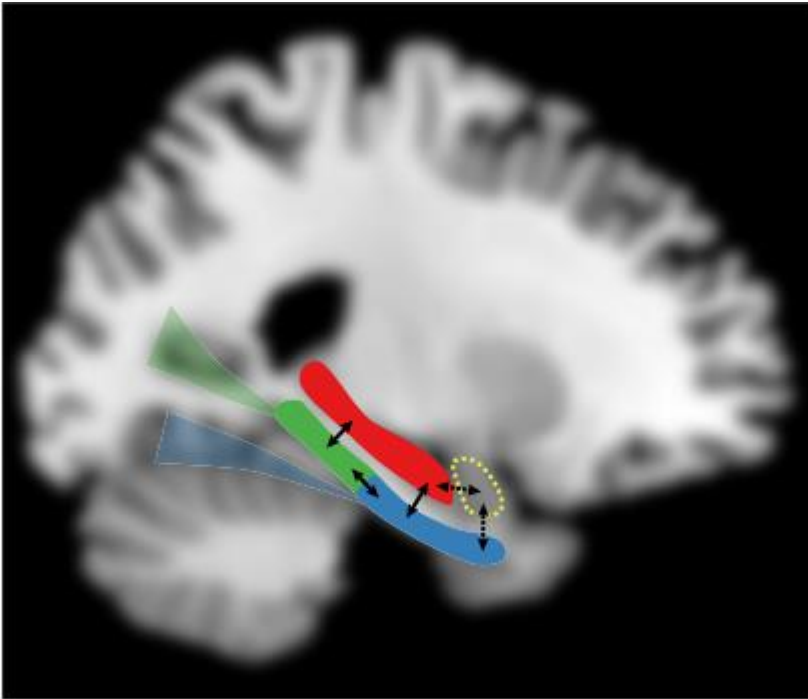
Η προηγούμενη υπόθεση, ενισχύεται από την περίπτωση ενός 27χρονου (του H.M.) με ένα μεγάλο ιστορικό επιληπτικών κρίσεων, οι οποίες ήταν ανεξέλεγκτες και μη ανταποκρίσιμες στη μέγιστη δόση της αντίστοιχης φαρμακευτικής αγωγής, ενώ

παράλληλα εμφάνιζε και ηλεκτρο-εγκεφαλογραφικές ανωμαλίες. Οι κυριότερες κρίσεις συνέβαιναν χωρίς προειδοποίηση, είχαν αυξηθεί σε συχνότητα και σοβαρότητα με τα χρόνια, με αποτέλεσμα ο ασθενής να μην μπορεί ούτε να εργαστεί. Παρά το γεγονός ότι το πρόβλημα δεν είχε εντοπιστεί σε κάποιο συγκεκριμένο σημείο του εγκεφάλου, τον Σεπτέμβριο του 1953 ο ασθενής κρίθηκε ότι πρέπει να κάνει μία εγχείρηση, η οποία περιλάμβανε αμφοτερόπλευρη εκτομή του έσω τμήματος του κροταφικού λοβού (bilateral medial temporal-lobe), το οποίο περιλαμβάνει και τον ιππόκαμπο του εγκεφάλου (Scoville and Milner, 1957, σελ. 11,16). Τα ψυχολογικά τεστ που έγιναν το 1955, έδειξαν ότι υπήρχε πρόβλημα στη μνήμη. Ο ασθενής πίστευε ότι βρισκόταν στον Μάρτιο του 1953, και ήταν 27 ετών. Λίγο πριν μπει στο δωμάτιο εξέτασης είχε κάνει μία συζήτηση με τον γιατρό του, την οποία δεν θυμόταν καθόλου και αρνήθηκε ότι κάποιος του είχε μιλήσει. Το πιο εντυπωσιακό ήταν η αντίθεση μεταξύ της γενικά καλής ευφυΐας του και της ελαττωματικής του μνήμης. Σε όλες τις δοκιμές που έγιναν, διαπιστώθηκε ότι μόλις ο ασθενής άλλαζε δραστηριότητα, η μνήμη της προηγούμενης δεν μπορούσε πλέον να ανακληθεί. Ο ασθενής φάνηκε να έχει πλήρη απώλεια μνήμης μεταγενέστερα της εγχείρησης, ταυτόχρονα με μερική αμνησία για τα τρία χρόνια που προηγήθηκαν της εγχείρησης. Ο ασθενής είχε λοιπόν τις αναμνήσεις που είχαν ήδη μεταφερθεί από τον ιππόκαμπο σε άλλες περιοχές του εγκεφάλου όμως μετά βίας θα μπορούσε να αποκτήσει νέες μακροπρόθεσμες αναμνήσεις (Scoville and Milner, 1957, σελ. 16).

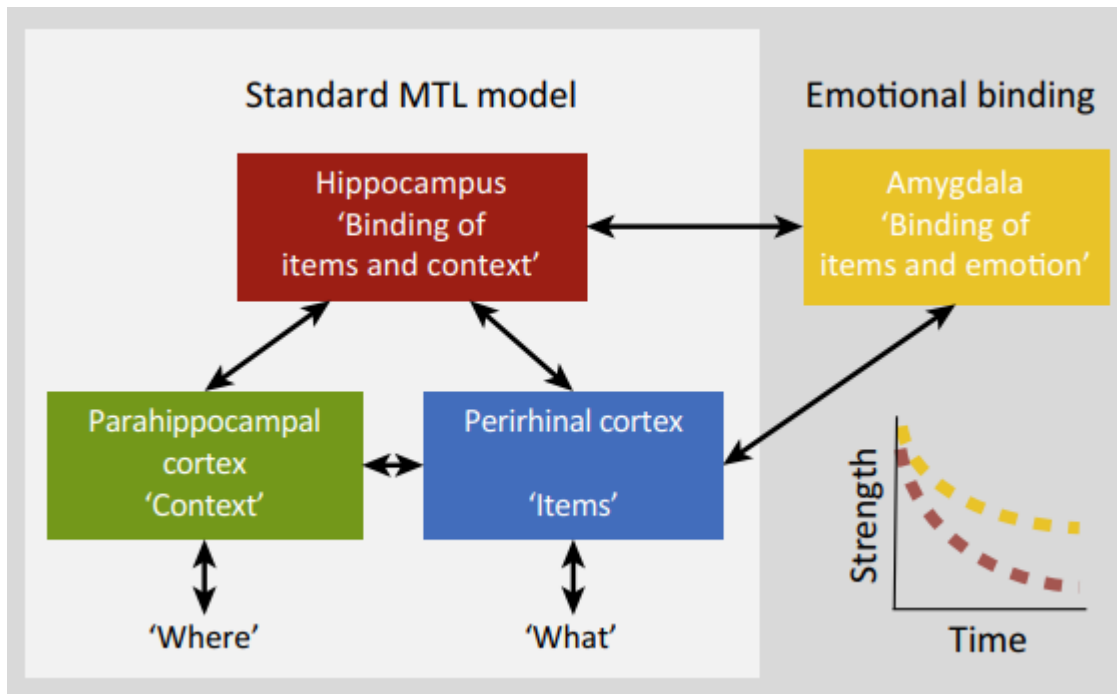
Για να προκληθεί μόνιμη σφαιρική αμνησία (global amnesia) όπως στην περίπτωση του ασθενούς που αναφέραμε παραπάνω, η βλάβη του μεταιχμιακού έσω κροταφικού λοβού πρέπει να είναι αμφοτερόπλευρη (Squire, 2010, σελ. 7). Στην περίπτωση μονόπλευρης βλάβης του μεταιχμιακού έσω κροταφικού λοβού, δεν προκαλείται πλήρης- σφαιρική αμνησία αλλά μια μνημονική διαταραχή για συγκεκριμένο είδος πληροφοριών (material-specific memory impairment) (Corsi, 1972, σελ. 4). Με βλάβη στην αριστερή πλευρά, προκαλείται λεκτική μνημονική διαταραχή δηλαδή πρόβλημα στην ανάκληση μιας λίστας λέξεων ή λεπτομερειών μιας σύντομης ιστορίας ή ενός ονόματος κ.λ.π (Corsi, 1972, σελ. 12,13,16). Με βλάβη στην δεξιά πλευρά, προκαλείται μη λεκτική μνημονική διαταραχή η οποία αφορά ήχους, πρόσωπα, αφηρημένα σχέδια, πώς μπορούμε να φτάσουμε σε ένα συγκεκριμένο μέρος κλπ (Corsi, 1972, σελ. 4,13,17). Από τις έρευνες σε ασθενείς με μονόπλευρες βλάβες του μεταιχμιακού έσω κροταφικού λοβού συμπεραίνουμε ότι ο ιππόκαμπος είναι μάλλον η σημαντική συνιστώσα για την παγίωση των δηλωτικών ή

ρητών βραχύχρονων αναμνήσεων στην μακροπρόθεσμη μνήμη. Ωστόσο, όλες οι συνιστώσες των έσω κροταφικών λοβών συμβάλλουν στη διαδικασία της παγίωσης (Burgess, Maguire and O'Keefe, 2002, σελ. 636).

Η ικανότητά μας να σχηματίζουμε και να διατηρούμε βιωματικές πληροφορίες φαίνεται να εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από ένα σύνολο περιοχών του εγκεφάλου οι οποίες είναι διασυνδεδεμένες μεταξύ τους και περιλαμβάνουν τον ιππόκαμπο και τις γύρω περιοχές. Συνεπώς, βλάβες των δομών αυτών οδηγούν σε ελλείμματα βιωματικής μνήμης. Ο ιππόκαμπος (με κόκκινο στην εικόνα 1) είναι το σημείο στο οποίο συνδέονται μεμονωμένες πληροφορίες μιας εμπειρίας με τις πληροφορίες του χωροχρονικού πλαισίου στο οποίο αυτή συνέβη. Δέχεται πληροφορίες από διάφορες περιοχές συμπεριλαμβανομένου του ενδορρινικού φλοιού (με μπλε στην Εικόνα 1), ο οποίος με τη σειρά του λαμβάνει πληροφορίες σχετικά με τα στοιχεία του συμβάντος από το κοιλιακό μονοπάτι του οπτικού συστήματος (αφορά την ερώτηση «Τι;» - «What?» - το μπλε τρίγωνο στην Εικόνα 1). Λαμβάνει επίσης στοιχεία από την αμυγδαλή (διακεκομμένη κίτρινη γραμμή στην Εικόνα 1) η οποία παρέχει συναισθηματικές πτυχές του γεγονότος. Η επεξεργασία του χώρου γίνεται κυρίως μέσω συνόλων κυττάρων-θέσεως στον ιππόκαμπο, την παραϊπποκάμπεια έλικα (με πράσινο στην Εικόνα 1), που παίρνει αλλοκεντρικές χωρικές πληροφορίες από το ραχιαίο ρεύμα (αφορά την ερώτηση «Που;»-«Where?» - το πράσινο τρίγωνο στην Εικόνα 1) και τον οπισθοσπληνικό φλοιό. Σύμφωνα με τους ερευνητές, περιοχές εκτός του ιππόκαμπου υποστηρίζουν την εκμάθηση απλών συσχετίσεων ή μεμονωμένων στοιχείων, σε αντίθεση με τον ιππόκαμπο, ο οποίος είναι μοναδικός στη ενοποίηση της μνήμης για μεμονωμένα επεισόδια και υποστηρίζει πολύπλοκες και υψηλής ανάλυσης απαρτιώσεις (Βαρελά, 2020, σελ. 9-11). Αναφορικά με τον χρόνο, η κατανόηση σχετικά με τους μηχανισμούς του εγκεφάλου για την αναπαράσταση του χρόνου πυροδοτήθηκε τα τελευταία χρόνια, με δύο σημαντικές ερευνητικές ανακαλύψεις: (α) μια περιοχή εισόδου στον ιππόκαμπο – ο πλάγιος ενδορρινικός φλοιός (LEC) - διαθέτει κύτταρα-χρόνου τα οποία αλλάζουν τους ρυθμούς της δραστηριότητάς τους μέσα σε δευτερόλεπτα (Rolls and Mills, 2019, σελ. 1650), και (β) ότι και ο ιππόκαμπος διαθέτει κύτταρα-χρόνου τα οποία πυροδοτούνται σε ξεχωριστές στιγμές μιας ακολουθίας (MacDonald, Lepage, Eden and Eichenbaum, 2011, σελ. 737).

Εικόνα 1. Σχηματική απεικόνιση εισερχομένων πληροφοριών στην ιπποκάμπεια περιοχή (Yonelinas and Ritchey, 2015, σελ. 263).

Εικόνα 2. Επισκόπηση του τυπικού μοντέλου της λειτουργίας του έσω κροταφικού λοβού και του μοντέλου συναισθηματικής δέσμευσης (Yonelinas and Ritchey, 2015, σελ. 263).

Κατά την κωδικοποίηση των βιωματικών αναμνήσεων, ο ενδορρινικός φλοιός, παρέχει στον ιππόκαμπο πληροφορίες σχετικά με την εκάστοτε εμπειρία. Οι πληροφορίες αυτές παρέχονται: (α) από χωρικά τροποποιήσιμους νευρώνες του

έσω ενδορρινικού φλοιού, συμπεριλαμβανομένων των κυττάρων-πλέγματος, τα οποία παρέχουν μια σταθερή και καθολική μέτρηση θέσης του περιβάλλοντος, (β) ένα συνεχώς μεταβαλλόμενο σήμα από τον έξω ενδορρινικό φλοιό ο οποίος παρέχει έναν κώδικα για τη χρονική ακολουθία των γεγονότων και (γ) ενδορρινικούς νευρώνες που κωδικοποιούν το περιεχόμενο των εμπειριών για παράδειγμα αντικείμενα. Αυτή η διαδικασία της κωδικοποίησης δημιουργεί μία μοναδική αλληλουχία ενεργοποιήσεων κυτταρικών συνόλων στον ιππόκαμπο, δημιουργώντας με αυτόν τον τρόπο, σχέσεις μεταξύ του περιεχομένου ενός βιώματος και των χωρικών και χρονικών του χαρακτηριστικών. Έτσι, αν κάποια στιγμή στο μέλλον εκτεθούμε ξανά σε ένα τμήμα των κωδικοποιημένων πληροφοριών, θα επανενεργοποιηθεί ολόκληρη αυτή η κυτταρική ακολουθία (Βαρελά, 2020, σελ. 12).

Από τον 19ο αιώνα, η παρατήρηση που έγινε ότι μετά την ενηλικίωση – στην πραγματικότητα μετά την γέννηση - ο αριθμός των νευρώνων δεν αυξάνεται, αντίθετα μειώνεται, έδειξε στους επιστήμονες ότι οι μνήμες δεν αποθηκεύονται κυρίως μέσω της δημιουργίας νευρώνων αλλά μέσω της ενίσχυσης των συνδέσεων μεταξύ των νευρώνων. Το 1966, έγινε μία πρωτοποριακή ανακάλυψη σχετικά με τη μακροχρόνια ενίσχυση της μνήμης -μέσω διευκόλυνσης της συναπτικής νευροδιαβίβασης μετά από ηλεκτρική διέγερση υψηλής συχνότητας που εφαρμόζεται σε προσυναπτικούς νευρώνες (Μπακογιάννης, σελ. 16)- η οποία έδειξε ότι οι μνήμες κωδικοποιούνται ανάλογα με τη δύναμη των συναπτικών σημάτων μεταξύ των νευρώνων. Έτσι η μνήμη άρχισε να μελετάται ως μία νευροχημική διαδικασία και ο ορισμός της επεκτάθηκε για να συμπεριλάβει την αποθήκευση πληροφοριών στα νευρωνικά δίκτυα απλών ζώντων οργανισμών. Οι ερευνητές διερευνούν τη χημεία πίσω από τον τρόπο παγίωσης των αναμνήσεων και την ανάσυρση ή ανάκληση αυτών, υποδηλώνοντας ότι αυτές οι μοριακές διαδικασίες μπορούν να οδηγήσουν σε ψυχολογικές προσαρμογές (psychological adaptations), που είναι ένα λειτουργικό, νοητικό ή συμπεριφορικό χαρακτηριστικό το οποίο ωφελεί έναν οργανισμό στο περιβάλλον του, όπως για παράδειγμα ο φόβος του ανθρώπου για τα φίδια μπορεί να είναι μία προσαρμογή που βοήθησε τους ανθρώπους να προστατευτούν από ατύχημα ή θάνατο από κάποιο δάγκωμα φιδιού (Zlotnik and Vansintjan, 2019).

Η δηλωτική και η διαδικαστική μνήμη -η οποία είναι το είδος της μνήμης μέσω της οποίας αποκτούμε νέες δεξιότητες και είναι κατά κάποιο τρόπο υποκατηγορία της άδηλης μνήμης (Παπαθεοδωρόπουλος, 2015, κεφ. 2)- είναι ανεξάρτητες. Υπάρχουν ασθενείς με διαταραχή της δηλωτικής μνήμης, των οποίων η διαδικαστική

μνήμη, λειτουργεί κανονικά. Εξαιτίας αυτού, οι νευροεπιστήμονες πιστεύουν ότι πρέπει να υπάρχουν ξεχωριστοί μηχανισμοί για κάθε είδος μνήμης που πιθανώς και να απαιτούν διαφορετικές περιοχές του εγκεφάλου. Το κύριο μέρος του εγκεφάλου και ο ιππόκαμπος, θεωρούνται σημαντικά για τη δηλωτική μνήμη, και η παρεγκεφαλίδα, ιδίως τα βασικά γάγγλια, τα οποία περιλαμβάνουν το ραβδωτό σώμα, την αμυγδαλή, τον επικλινή πυρήνα και άλλες δομές σημαντικές για την κινητική εκμάθηση και τη διαδικαστική μνήμη. Σε κάθε περίπτωση, οι νευροεπιστήμονες πιστεύουν ότι η μνήμη απαιτεί να γίνουν αλλαγές στον εγκέφαλο. Το πιο πιθανό αποθηκευτικό μέρος της μνήμης είναι η σύναψη, συγκεκριμένα μία σειρά, ένα δίκτυο από συνάψεις, δηλαδή συνδέσεις μεταξύ νευρικών κυττάρων. Μία αλλαγή δηλαδή στη μετάδοση πληροφορίας σε ένα τέτοιο δίκτυο, είναι η αιτία της μνήμης (Okano, Hirano and Balaban, 2000, σελ. 1).

Η μακροχρόνια αποθήκευση αναμνήσεων, συμβαίνει σε συναπτικό επίπεδο στους περισσότερους οργανισμούς, αλλά σε πιο πολύπλοκους οργανισμούς όπως οι άνθρωποι, υπάρχει και ένας δεύτερος τρόπος παγίωση της μνήμης: συστήματα εδραίωσης μνήμης τα οποία μετακινούν, επεξεργάζονται και αποθηκεύουν αναμνήσεις. Τα μοντέλα ενός συστήματος υποστηρίζουν την εκδοχή ότι ο ιππόκαμπος βοηθάει τον φλοιό των εγκεφαλικών ημισφαιρίων (νεοφλοιό) στην κωδικοποίηση και αποθήκευση μακροπρόθεσμων μνημών, μέσω της ενδυνάμωσης των συνδέσεων, οδηγώντας τελικά στο να είναι ανεξάρτητη η μνήμη από τον ιππόκαμπο. Τα μοντέλα πολλαπλών συστημάτων από την άλλη, υποστηρίζουν ότι κάθε ανάμνηση έχει έναν μοναδικό «κωδικό», ένα μοναδικό αναγνωριστικό, το οποίο συνεχίζει να εμπλέκει τον ιππόκαμπο σε κάποιο βαθμό. Σε μία άλλη θεωρία, η μνήμη νοείται ως μία μορφή αρνητικής εντροπίας ή πλούσιας ενέργειας, της οποίας γίνεται επεξεργασία τέτοια ώστε να ελαχιστοποιεί την κατανάλωση ενέργειας από τον εγκέφαλο. Το ξεθώριασμα των αναμνήσεων, είναι βασική πτυχή της λειτουργίας και χρησιμότητας των αναμνήσεων. Η μνήμη μπορεί να καταστραφεί, όπως μπορεί να καταστραφεί η μνήμη ενός σκληρού δίσκου (Zlotnik and Vansintjan, 2019).

Τα διαφορετικά είδη της παγίωσης της μνήμης, είναι μη γραμμικά, δηλαδή υπόκεινται σε αλληλεπιδράσεις διαφόρων συστημάτων. Οι εξελίξεις στους τομείς της γενετικής και της επιγενετικής, μας έχουν δώσει κι άλλα στοιχεία για να περιγράψουμε τη μνήμη. Το DNA που είναι μία δομή η οποία κουβαλάει γενετική πληροφορία, μπορεί να λειτουργήσει σαν ένα τσιπάκι υπολογιστή για βιολογικές διαδικασίες, και πλέον, είναι γεγονός η χρήση του ως μονάδα ψηφιακής

αποθήκευσης δεδομένων (Zlotnik and Vansintjan, 2019). Η βασική ιδέα σχετικά με το τελευταίο ειπώθηκε από τον Mikhail Neiman¹⁰ το 1964. Μία σημαντική ανακάλυψη σημειώθηκε στις αρχές του 2010 από τον Church¹¹ και τον Goldman¹² (ξεχωριστά ο καθένας), όταν έγινε εφικτή η αποθήκευση χιλιάδων kilobytes. Το DNA προσφέρει κάποια σημαντικά πλεονεκτήματα, όπως ότι έχει δοκιμαστεί χρονικά από τη φύση, με ακολουθίες DNA να έχουν διαβαστεί από απολιθώματα χιλιάδων χρόνων. Όταν φυλάσσεται μακριά από το φως και την υγρασία και σε λογικές θερμοκρασίες, το DNA μπορεί να διαρκέσει από αιώνες έως χιλιετίες. Η μελέτη της επιγενετικής καταλήγει στο ότι απλές μορφές ζωής μεταδίδουν αναμνήσεις από γενιά σε γενιά μέσω του γενετικού κώδικα, υποδηλώνοντας έτσι την ανάγκη να μελετηθεί κατά πόσο οι άνθρωποι και άλλες πιο πολύπλοκες μορφές ζωής μπορούν να το κάνουν επίσης (Ceze, Nivala and Strauss, 2019, σελ. 456, 457).

Επιπλέον, τώρα μπορούμε να αποθηκεύσουμε τη μνήμη σε μέρη που δεν μπορούσαμε παλαιότερα, σε κινητά, σε προσθετικά άκρα ελεγχόμενα από το μυαλό, σε online χώρους αποθήκευσης, σε φλασάκια. Η ικανότητά μας να παράγουμε, να αποθηκεύουμε και να επεξεργαζόμαστε πληροφορίες, αλλάζει το πώς αντιλαμβανόμαστε τον κόσμο. Σύμφωνα με τον Stephen Hawking¹³, αυτό που μας ξεχωρίζει από τους προγόνους μας, είναι η γνώση που έχουμε συγκεντρώσει τα τελευταία δέκα χιλιάδες χρόνια, και ειδικότερα τα τελευταία τριακόσια. Όλες αυτές οι εξελίξεις βασισμένες στις γνώσεις αυτές, δημιουργούν την ανάγκη για εκ νέου ορισμό της μνήμης. Πλέον, έχει ξεπεραστεί η ιδέα ότι η μνήμη είναι κάτι σταθερό, υποκειμενικό και προσωπικό. Είναι μία ικανότητα που διαθέτουν οι άνθρωποι για αποθήκευση και ανάκτηση πληροφοριών (Zlotnik and Vansintjan, 2019).

Με την κατανόηση της λειτουργίας της μνήμης σε βάθος, και λαμβάνοντας υπόψη όλες τις εξελίξεις και τα δεδομένα από διαφορετικούς χώρους της επιστήμης, ξεφεύγοντας από τους παλιούς ορισμούς της, υπάρχουν πολλά οφέλη. Αρχικά στη βιολογία, η επέκταση του ορισμού της μνήμης μας βοηθά να στραφούμε από την εστίαση στην «εμπειρία» (η οποία υποδεικνύει άυλο γεγονός), σε ένα πιο

¹⁰ Ο Mikhail Samoilovich Neiman (1905-1975) ήταν σοβιετικός φυσικός, Δρ τεχνολογικών επιστημών και καθηγητής.

¹¹ Ο George Church είναι καθηγητής γενετικής στο Harvard Medical School, καθηγητής επιστημών υγείας και τεχνολογίας στο Harvard και το Massachusetts Institute of Technology (MIT).

¹² Ο Nicholas Goldman είναι επικεφαλής έρευνας και ανώτερος επιστήμονας στο European Bioinformatics Institute (EBI).

¹³ Ο Stephen William Hawking (1942-2018) ήταν Βρετανός θεωρητικός φυσικός, κοσμολόγος, συγγραφέας και Διευθυντής Ερευνών στο Κέντρο Θεωρητικής Κοσμολογίας στο Πανεπιστήμιο του Cambridge.

χειροπιαστό φαινόμενο, την καταγραφή συμβάντων που μπορεί να αποθηκευτούν και να χρησιμοποιηθούν μελλοντικά. Επιπλέον η μάθηση αναγνωρίζεται ως μέρος της μνήμης και όχι το αντίθετο. Η μνήμη γίνεται μία ευρύτερη έννοια κάτω από την οποία ανθίζουν η μάθηση και άλλες διαδικασίες του νου. Αυτό είναι σημαντικό, καθώς αλλάζει το πλαίσιο της παρατήρησης από το οποίο κάποιος κατανοεί τη μνήμη, και από την αίσθηση μιας στενής και συγκεκριμένης διαδικασίας, αυτή πλέον μπορεί να γίνει αντιληπτή σαν ένα δυναμικό, ρευστό, διαδραστικό φαινόμενο, όχι μόνο χημικό ή ψηφιακό, αλλά ενσωματωμένο στην εμπειρία μας μέσα από πολλαπλά και διαφορετικά μέσα (Zlotnik and Vansintjan, 2019).

Επιπρόσθετα, η αποδοχή αυτού του νέου, πιο διευρυμένου ορισμού -και συνεχώς εξελισσόμενου- συμβάλλει στη σύλληψη της σχέσης μεταξύ της βιολογίας, της ψυχολογίας, της γνωστικής επιστήμης και της επιστήμης των υπολογιστών, καθώς όλες μελετούν τη μεταφορά πληροφορίας. Αν δεχτούμε ότι υπάρχει αποθήκευση πληροφοριών και εκτός του εγκεφάλου, και αυτή η διαδικασία επίσης ονομάζεται μνήμη, τότε μπορούμε να δούμε τον κόσμο διαφορετικά, τότε το μυαλό μας δεν είναι κάτι στατικό, αλλά αντίθετα, είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Η γραμμή μεταξύ του ανθρώπου και της τεχνολογίας μπορεί να αρχίσει να γίνεται ακόμα πιο θολή, καθώς θα αναπτύσσουμε εξειδικευμένα εργαλεία για την αποθήκευση όλων των ειδών πληροφορίας στο δομημένο περιβάλλον μας. Υπό αυτούς τους όρους, θα αρχίσει άραγε, όπως διερωτώνται οι Zlotnik and Vansintjan¹⁴ (2019) ο εγκεφάλός μας να λειτουργεί διαφορετικά, καθώς θα ενσωματώνεται όλο και περισσότερο στο περιβάλλον του και θα βασίζεται σε αυτό για την αποθήκευση και επεξεργασία πληροφοριών;

¹⁴ Ο Gregorio Zlotnik είναι επικεφαλής της Clinique de la Migraine de Montreal και ο Aaron Vansintjan είναι υποψήφιος διδάκτορας στο Τμήμα Κινηματογράφου, Μέσων και Πολιτισμικών Σπουδών (Department of Film, Media, and Cultural Studies) στο Birkbeck, University of London.

2.2 Προφορικά μέσα

2.2.1 Μύθοι και παραμύθια

Σχεδόν όλες οι κοινωνίες, μεγαλύτερες ή μικρότερες, διατηρούν ως αναπόσπαστο κομμάτι της κουλτούρας και του πολιτισμού τους, μύθους και παραμύθια, τα οποία κρύβουν μέσα τους βαθιές ιδέες και κοινωνικά στοιχεία, τρόπους σκέψης και δράσης, και που συντίθενται από διάφορες γνωστικές και περιβαλλοντικές διαδικασίες. Δεν είναι όλα τα παραμύθια το ίδιο γνωστά και διαδεδομένα και αυτό συμβαίνει γιατί σύμφωνα με την ψυχολογία, είναι πιο εύκολο να διατηρηθούν στη μνήμη και να «αφομοιωθούν» σενάρια που είναι πιο αναμενόμενα και λογικά, σε σχέση με τα πιο παράλογα και απροσδόκητα. Τα παραμύθια που είναι ευρέως γνωστά, είναι πιο πιθανό να περιέχουν αναμενόμενα και εύληπτα στοιχεία. Οι ιστορίες που μία κοινωνία διατηρεί και μεταβιβάζει από γενιά σε γενιά, αντικατοπτρίζουν στοιχεία για την ίδια την κοινωνία, τον τρόπο που εκείνη σκέφτεται, τους νοητικούς της περιορισμούς, και τις ανάγκες που έχει (Hirst, Yamashiro and Coman, 2018, σελ. 5).

Οι μύθοι ήταν στην αρχαιότητα -όπως και σήμερα, ίσως σε μικρότερο βαθμό- ένας από τους πιο συνηθισμένους τρόπους μετάδοσης αξιών από γενιά σε γενιά, μία διαδικασία που γινόταν κατά βάση προφορικά με την απομνημόνευση των μύθων και τη μετάδοσή τους σε μορφή παραμυθιού ή ιστορίας. Στην ομηρική εποχή τη μετάδοση αυτή βοήθαγε η απομνημόνευση σε ποιητική μορφή, λόγω της μουσικότητας, του ρυθμού και της ροής που έχει η ποίηση. Οι νέοι μέσω αυτών διαπαιδαγωγούνταν και αποκτούσαν σημαντικές ηθικές αξίες, διαμόρφωναν σιγά σιγά την ταυτότητά τους (Βουρδόγλου, 2018, σελ. 19). Οι άνθρωποι χρησιμοποίησαν διάφορες μορφές συμβολικού λόγου μέσα από μύθους και ιστορίες, ώστε να δώσουν νόημα στον κόσμο τους. Οι ιστορίες περνούν από τη μία γενιά στην επόμενη, ως φορείς γνώσης και σοφίας κατάλληλοι για κάθε γενιά, ηλικία, εποχή. Κατά την αφήγηση μύθων και παραμυθιών, οι άνθρωποι πάνω και κάτω από τη σκηνή συμμετείχαν σε μία κοινή εμπειρία η οποία μέσα από το παρελθόν και παρόν, τους οδηγούσε στο μέλλον. Η αφήγηση μύθων, παραμυθιών και ιστοριών, αποτελούσε σε παλαιότερα κοινωνικά πλαίσια, ένα είδος προφορικής ψυχαγωγίας από ενήλικες προς ενήλικες. Εκτός από τον ψυχαγωγικό χαρακτήρα, η διαδικασία αυτή είχε και

έναν μυητικό ρόλο και συνέβαλε στη διατήρηση της ατομικής και συλλογικής ταυτότητας αλλά και στην οικοδόμηση της συλλογικής μνήμης και στην ενίσχυση της αίσθησης της ένταξης σε μία ομάδα (Δουλάμη και Αντωνίου, 2011, σελ. 27).

Όλα αυτά τα αφηγηματικά μέσα αποτελούν ένα αναφαίρετο κομμάτι της κοινωνικής εμπειρίας, και βοηθούν στην επικοινωνία και στην οργάνωση των ατομικών και κοινωνικών εμπειριών, μέσω του συμβολικού λόγου και των νοητικών αναπαραστάσεων. Είναι άμεσα συνδεδεμένα με τα ήθη, τα έθιμα, τα πιστεύω και τις τελετουργίες της κάθε κοινότητας, άρα και της συλλογικής της μνήμης. Τα παραμύθια και οι μύθοι περιλαμβάνουν παραδόσεις της ανθρωπότητας, οι οποίες ταξίδεψαν μέσα στον χρόνο και τον χώρο, μέσω του προφορικού λόγου, μέσω της αφήγησης. Εκφράζουν συλλογικές αναπαραστάσεις, επιβιώνουν μέσα στην εκάστοτε κοινωνία κάποια ανάμεσα σε άλλα, και αποτελούν κοινή ιδιοκτησία όλων των μελών της. Τα κλασικά παραμύθια προέκυψαν από προφορικές λαϊκές παραδόσεις που προϋπήρχαν για χιλιάδες χρόνια προφορικά και μεταδίδονταν με αυτόν τον τρόπο από γενιά σε γενιά, άρα είναι δύσκολο να προσεγγιστεί το πότε ακριβώς αποτυπώθηκαν σε γραπτή μορφή. Παρά τις μεγάλες αλλαγές που έχει υποστεί η κοινωνία μας, για παράδειγμα με την εξέλιξη της τεχνολογίας και την αναδιαμόρφωση των ισορροπιών και των αναγκών της, οι μύθοι, οι θρύλοι, οι ιστορίες και τα παραμύθια, αντανakλούν τη λαϊκή παράδοση της κοινωνίας και εξακολουθούν να παίζουν σημαντικό ρόλο σε αυτή, καθώς βοηθούν στη διαμόρφωση της ανθρώπινης εμπειρίας (Δουλάμη και Αντωνίου, 2011, σελ. 27), με έναν τρόπο προσβάσιμο σε όλους και διδακτικό.

2.2.2 Ομηρικά έπη

Η προφορική μετάδοση ξεκινάει από πολύ παλιά, με τους ραψωδούς οι οποίοι απομνημόνευαν ολόκληρα αποσπάσματα επών και τα απήγγειλαν ρυθμικά στον κόσμο, ταξιδεύοντας όπου υπήρχαν Έλληνες, για να παρουσιάσουν τα έπη. Σε αντίθεση με τους αοιδούς, τους πολύ παλιούς ποιητές οι οποίοι τραγουδούσαν τα τραγούδια τους και αυτοσχεδίαζαν προφορικά, οι ραψωδοί απομνημόνευαν και μετέδιδαν ένα σταθερό σχετικά κείμενο (Βουρδόγλου, 2018, σελ. 16). Τα Ομηρικά

έπη είναι μία απόδειξη της προφορικής μετάδοσης από γενιά σε γενιά, καθώς υπήρχαν προφορικά σε όλη την γεωμετρική εποχή (δηλαδή από το 1500 π.Χ. ως το 700 π.Χ.) και αποτυπώθηκαν γραπτά κατά την αρχαϊκή εποχή (Βουρδόγλου, 2018, σελ. 17). Συγκεκριμένα φαίνεται να γράφτηκαν τον 8ο αιώνα π.Χ. όταν η αλφάβητος χρησιμοποιήθηκε στον ελληνικό κόσμο (Thomas, 1992, σελ. 31). Διασώθηκαν μέσω της προφορικότητας δηλαδή για 800 χρόνια (Βουρδόγλου, 2018, σελ. 17).

Ο Milman Parry¹⁵ ισχυρίστηκε ότι η Ιλιάδα και η Οδύσσεια ήταν αποτέλεσμα μιας ολόκληρης παράδοσης παρά μία δημιουργία ενός υπερταλαντούχου -ποιητικά-ανθρώπου (Thomas, 1992, σελ. 29). Αυτό έγινε ευρέως αποδεκτό, παρόλο που κάποιοι κλασικοί μελετητές εξακολουθούν να διαφωνούν (Thomas, 1992, σελ. 31). Ο ίδιος ταξίδεψε με έναν μαθητή του στα νότια της Γιουγκοσλαβίας όπου και είδε πώς ένας ποιητής μπορούσε να συνθέσει την ώρα της εμφάνισής του και πώς χρησιμοποιούσε ένα παραδοσιακό σύνολο από φόρμουλες για να τον βοηθήσουν να συνθέσει ενώ τραγουδούσε, ένα σύστημα το οποίο φαίνεται να χρησιμοποιήθηκε και στα ομηρικά έπη. Μέσα από την προσέγγιση αυτή, η προφορική ποίηση μπήκε στο οπτικό πεδίο της μελέτης, και για τον ελληνικό κόσμο έγινε η συνειδητοποίηση ότι η χρήση της προφορικότητας στην Αρχαία Ελλάδα είχε εξαιρετικά μεγάλη σημασία (Thomas, 1992, σελ. 29). Εξαιτίας της μελέτης του Parry, οι έρευνες άνοιξαν τους ορίζοντές τους, και εκτός από την μελέτη των επών, και άλλων ποιητικών κειμένων, στράφηκαν και στην επιρροή που έχει στην προφορικότητα και άρα στη μετάδοση, η ύπαρξη ενός κοινού κατά την διάρκεια της παράστασης αλλά και ο αυτοσχεδιασμός που μπορεί να υπάρξει. Αποκτάται δηλαδή μία διαφορετική δυναμική, από αυτή που συναντάμε στη γραπτή ποίηση, η οποία πρέπει να συμπεριληφθεί στην έρευνα. Αξίζει να σημειωθεί ότι από τη στιγμή που ένα προφορικό ποίημα για παράδειγμα καταγράφεται, χάνει τελείως αυτή τη δυναμική και άρα μιλάμε για κάτι πολύ διαφορετικό. Μπορούμε να ορίσουμε αυτά τα συγκεκριμένα και προβλέψιμα χαρακτηριστικά, τα οποία μπορούν να διαχωρίσουν μία κοινωνία που στηρίζεται στον προφορικό λόγο, από μία που στηρίζεται στη γραφή. Στην ουσία ο ποιητής μιας τέτοιας κοινωνίας που στηρίζεται στην προφορικότητα -αλλά και η ίδια η κοινωνία αυτή- είναι οι «μηχανές» που κινούν και μεταφέρουν την παράδοση από γενιά σε γενιά (Thomas, 1992, σελ. 30).

¹⁵ Ο Milman Parry (1902-1935) υπήρξε Αμερικανός κλασικιστής, και οι θεωρίες του σχετικά με την προέλευση των έργων του Ομήρου είναι τόσο σημαντικές και καθοριστικές για τις ομηρικές μελέτες που έχει περιγραφεί ως “ο Δαρβίνος των ομηρικών σπουδών”.

Ωστόσο είναι πολύ πιθανό, όπως η Thomas¹⁶ προσπάθησε να αποδείξει, η προφορικότητα και η γραφή να είναι με κάποιο τρόπο αλληλένδετα, το ένα να διεισδύει δηλαδή μέσα στο άλλο σε πολλές περιπτώσεις. Δεν υπάρχουν πολλά στοιχεία, καθώς οι μελέτες εστιάζουν στην εύρεση ομοιοτήτων μεταξύ προφορικής ποίησης διαφόρων εθνικοτήτων, γεγονός που δεν βοηθάει όμως στην αναγνώριση των ξεχωριστών και μοναδικών στοιχείων που έχει αναπτύξει η κάθε κοινωνία ξεχωριστά χωρίς να χρησιμοποιεί τη γραφή, παρά μόνο μέσω της προφορικότητας (Thomas, 1992, σελ. 30).

Υπάρχει απόδειξη, ότι η εκφορά και η μετάδοση της επικής και λυρικής ποίησης, έως και τον 5ο αιώνα π.Χ., γίνονταν προφορικά. Για την σύνθεσή τους ωστόσο, φαίνεται να υπάρχει η παρουσία ενός κεντρικού άξονα, ενός σχεδιαγράμματος με αρχή, μέση και τέλος. Τα Ομηρικά έπη συνιστούν ολοκληρωμένες συνθέσεις, με έναν ρόλο μεγαλύτερο από απλά ψυχαγωγικό και σε συνδυασμό με το ότι η εμφάνιση του γραπτού λόγου όχι μόνο δεν εξαφάνισε αλλά ενίσχυσε τον προφορικό, είναι πιθανό για τη σύνθεσή τους να χρησιμοποιήθηκε και η γραφή. Υπάρχουν διάφορες θεωρίες: ο Όμηρος μην γνωρίζοντας γραφή έκανε την σύνθεση προφορικά και ίσως υπαγόρευσε τα έργα σε κάποιον για να τα καταγράψει, άλλοι υποστηρίζουν ότι τα κατέγραψε ο ίδιος, ενώ άλλοι ότι τα έπη μεταδίδονταν αποκλειστικά προφορικά και καταγράφηκαν αργότερα. Φυσικά υπήρξαν και διαφορετικές εκδοχές των επών που δημιουργούνταν κατά καιρούς, και που δυσχεραίνουν την προσπάθεια φιλολόγων να αποκαταστήσουν το πρωτότυπο κείμενο (Μαρωνίτη, Πόλκα και Τουλούμη, 2012, κεφ. Α1.5).

Οι αρχικές έρευνες του Parry ήταν επικεντρωμένες στην ανάλυση ενός από τα πιο περίεργα χαρακτηριστικά του έπους, τα επίθετα που αποδίδονταν στους χαρακτήρες τους έργου, για παράδειγμα ταχύπους Αχιλλεύς ή γλαυκώπις Αθήνη. Ο Parry υποστήριξε ότι υπήρχε ένα εξαιρετικά σύνθετο σύστημα πίσω από την χρήση τους και την διανομή τους στους χαρακτήρες, το οποίο είναι το ακριβές ταίριασμα κάθε τέτοιου επιθέτου σε ένα συγκεκριμένο τμήμα της γραμμής του εξαμέτρου¹⁷ στίχου. Εάν ο ίδιος χαρακτήρας αναφερόταν σε άλλο μέρος του στίχου, θα είχε άλλο επίθετο το οποίο θα ταίριαζε με το μέτρο σε εκείνο το σημείο. Τα επίθετα δηλαδή δεν άλλαζαν ανάλογα με τις εκφραστικές ανάγκες του αφηγητή, αλλά άλλαζαν για

¹⁶ Η Rosalind Thomas είναι καθηγήτρια Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας στο Balliol College, University of Oxford.

¹⁷ Το δακτυλικό ή ηρωικό εξάμετρο είναι το κατεξοχήν μέτρο των στίχων της αρχαίας ελληνικής επικής και διδακτικής ποίησης, και χρησιμοποιήθηκε στα Ομηρικά έπη.

μετρικούς λόγους. Υπήρχε επίσης μία φόρμουλα ολόκληρου στίχου, για παράδειγμα η απάντηση ενός ήρωα, όπως επίσης και ολόκληρα επαναλαμβανόμενα περάσματα για συγκεκριμένες επαναλαμβανόμενες περιγραφές. Ο Parry υποστήριξε επίσης ότι για κάθε τμήμα του εξαμέτρου υπήρχαν συγκεκριμένες φόρμουλες ή φράσεις, και ότι το σύστημα αυτό ήταν τόσο οικονομικό και ταυτόχρονα περίπλοκο, που δεν μπορούσε να είναι αποτέλεσμα ενός μόνο ανθρώπου - ποιητή, αλλά ήταν το αποτέλεσμα μιας σειράς από εργασίες μέσα στην ίδια παράδοση, με ανθρώπους να συνθέτουν αυτές τις έτοιμες φόρμουλες, να επεκτείνουν την εφαρμογή τους και να τις μεταδίδουν από γενιά σε γενιά. Αυτό το εργονομικό σύστημα ο Parry το θεώρησε κεντρικής σημασίας για τη μετάδοση της προφορικής ποίησης (Thomas, 1992, σελ. 31).

Έτσι, οι έρευνες του Parry υπέδειξαν ότι τα Ομηρικά ποιήματα ήταν παραδοσιακή προφορική ποίηση. Οι ποιητές μπορούσαν να τα έχουν συνθέσει χωρίς την χρήση της γραφής γιατί μπορούσαν να θυμούνται όλες αυτές τις φράσεις που ήταν μέρος της φόρμουλας που αναλύσαμε παραπάνω (Thomas, 1992, σελ. 32). Τα Ομηρικά ποιήματα σίγουρα συμπεριλάμβαναν έναν συνδυασμό ενός καθαρού μοτίβου, με τα επίθετα και τις σταθερές περιγραφές σκηνικού για παράδειγμα, μιας γλώσσας που υπάκουε σε μία φόρμουλα ως ένα βαθμό, και ενός λεξιλογίου που ήταν ασυνήθιστο (Thomas, 1992, σελ. 42). Η παρουσίαση στο κοινό, η οποία τονίζεται ιδιαίτερα στην έρευνα του Parry, έχει επιπτώσεις στην προφορική ποίηση, καθώς ο ποιητής που απαγγέλει προφορικά επηρεάζεται από το κοινό και μπορεί να αλλάξει το τραγούδι σύμφωνα με τις απαιτήσεις και αντιδράσεις του κοινού, σε αντίθεση με κάποιον που γράφει. Αυτή η ειδοποιός διαφορά του προφορικού από το γραπτό επιβεβαιώνεται στην προφορική ποίηση σε όλο τον κόσμο. Δύο παραστάσεις δεν θα μπορούσαν να είναι πανομοιότυπες όπως και δεν θα μπορούσε για παράδειγμα η Ιλιάδα να αποδοθεί ολόκληρη σε μία μόνο παράσταση εξαιτίας της μεγάλης έκτασής της. Έτσι και οι Ομηρικοί ποιητές, τραγούδησαν σε διαφορετικές παραστάσεις, τροποποίησαν, επέκτειναν και μάλλον βελτίωσαν το ρεπερτόριο. Εξετάζουμε δηλαδή έναν εξαιρετικά ρευστό τύπο ποίησης στην Ομηρική παράδοση (Thomas, 1992, σελ. 33).

Οι προφανείς λογοτεχνικές δεξιότητες του Ομήρου θα πρέπει να συμπεριληφθούν στην εκτίμησή μας σχετικά με την προφορική ποίηση και τους μηχανισμούς της. Η λογοτεχνική μελέτη του Ομήρου τείνει συνήθως να παραμελεί την ισχύ της προφορικότητας. Ο ισχυρισμός για παράδειγμα ότι τα έπη είναι τόσο

υψηλής ποιότητας που θα πρέπει να έχουν γραφεί υποδεικνύουν ότι ο ποιητής ήξερε να γράφει, και μπορούσε, μέσα σε μία κοινωνία που ως τότε στηριζόταν στην προφορική παράδοση, να εργαστεί, και να παράξει μάλιστα ένα έργο τέχνης τόσο ποιοτικό. Κάτι τέτοιο ακόμη δεν έχει καταφέρει να αποδειχτεί. Επιπλέον δεν μπορούμε να απορρίψουμε τελείως τη θεωρία περί προφορικής μετάδοσης, καθώς τόσο η Ιλιάδα, όσο και η Οδύσσεια, μοιράζονται εμφανώς χαρακτηριστικά άλλων προφορικών ποιημάτων, και συντέθηκαν σε μία εποχή που η γραφή ήταν ελάχιστα γνωστή αν όχι καθόλου. Για μία ισορροπημένη αντίληψη ωστόσο, καλό θα ήταν να συμπεριληφθούν στην εκτίμησή μας τόσο η έννοια της προφορικής μετάδοσης, όσο και αυτή της γραπτής (Thomas, 1992, σελ. 35).

2.3 Τεχνικά/γραπτά μέσα

2.3.1 Τεχνουργήματα (artefacts) και τέχνη ως φορείς μνήμης

Ένα από τα πιο βασικά χαρακτηριστικά της συλλογικής μνήμης είναι ότι έχει υφή. Η μνήμη υπάρχει στον κόσμο περισσότερο απ' ότι υπάρχει στο μυαλό ενός ατόμου, και έτσι είναι ενσωματωμένη σε πολλές διαφορετικές πολιτισμικές μορφές. Συναντάμε αναμνήσεις σε αντικείμενα, μνημεία, πίνακες ζωγραφικής, ακόμη και σε ρουτίνες που εφαρμόζουμε στην ημέρα μας. Καμία μνήμη δεν ενσωματώνεται σε αυτά τα τεχνουργήματα, απλά υπάρχει και ξεπηδά απ' αυτά. Οι μελέτες σχετικά με τη μνήμη, υποδεικνύουν ότι στοιχεία του παρελθόντος υπάρχουν σε κάθε δημόσια έκφραση της καθημερινής ζωής, όπως γαμήλιες δεξιώσεις, ρούχα, χειρονομίες, αντικείμενα σπιτιού, εκθέσεις τέχνης, δημόσια μνημεία. Η συλλογική μνήμη λοιπόν μπορεί να εκφραστεί, να συλλεχθεί, να σμφισβητηθεί ή ακόμα και να εξουδετερωθεί και με εξωτερικά -από το ανθρώπινο μυαλό- μέσα. Όπως ισχυρίστηκε ο Pierre Nora¹⁸, η σύγχρονη μνήμη είναι πάνω απ' όλα αρχαιακή, και βασίζεται στην υλική υπόσταση του ίχνους που αφήνει η μνήμη, την αμεσότητα της ηχογράφησης και της παρατήρησης της εικόνας. Αυτό σημαίνει ότι η συλλογική μνήμη υπάρχει μέσα στα

¹⁸ Ο Pierre Nora (γεννημένος το 1931) είναι ένας Γάλλος ιστορικός. Είναι γνωστός για την δουλειά του πάνω στη γαλλική ταυτότητα και μνήμη.

τεχνουργήματα, τα οποία σημαδεύουν και κατοχυρώνουν την ύπαρξή της, και καθιστούν τις πολιτιστικές της εκφράσεις βασικό μέρος της ανάλυσης της μνήμης (Zelizer, 1995, σελ. 233).

Η πολιτιστική μνήμη (cultural memory), εκφράζεται και υλοποιείται κατά βάση με συμβολικές μορφές οι οποίες είναι σταθερές, σε αντίθεση για παράδειγμα με τον ήχο των λέξεων. Τα εξωτερικά αντικείμενα «κουβαλούν» μνήμη, και σε προσωπικό επίπεδο παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο στην ατομική μνήμη. Δεδομένου ότι η ατομική μας μνήμη υπάρχει ενώ βρίσκεται σε συνεχή αλληλεπίδραση με «εξωτερικά» ερεθίσματα, τα οποία είναι φυσικά η μνήμη των άλλων ανθρώπων, αλλά και υλικά αντικείμενα, εξωτερικά πράγματα που αναπαριστούν κάτι για μας. Έτσι η μνήμη καταλήγει να είναι μία συνεχής σύνδεση του μυαλού που θυμάται, και του αντικειμένου (σε όλες του τις μορφές) που συνδέεται με τη μνήμη αυτή. Τα αντικείμενα μπορεί να είναι σύμβολα, τοπία, μέρη, φωτογραφίες, κείμενα, ιστορίες, τραγούδια, συγκεκριμένες συνθήκες, υλικά αντικείμενα, οτιδήποτε μπορεί να έχουμε συνδέσει με κάποια ανάμνησή μας. Όλα αυτά προφανώς δεν έχουν μνήμη τα ίδια, αλλά λειτουργούν σαν έναυσμα για να θυμηθούμε κάτι, γιατί εμπεριέχουν μνήμες που εμείς έχουμε επενδύσει σε αυτές. Σε κοινωνικό επίπεδο, η έννοια αυτών των συμβόλων-αντικειμένων παίζει ακόμα μεγαλύτερο ρόλο καθώς οι ομάδες μπορεί να μην έχουν έτοιμη κάποια μνήμη, αλλά μέσα από μνημεία, βιβλιοθήκες, μουσεία, πίνακες ζωγραφικής, και οτιδήποτε άλλο έχει κατασκευαστεί έχοντας ως στόχο τη θύμηση ενός γεγονότος ή ενός προσώπου ή μιας εποχής, μπορούν να δημιουργήσουν μία. Όλα αυτά δηλαδή λειτουργούν σαν μικρές υπενθυμίσεις, σε διάφορα σημεία της περιοχής όπου ζει η ομάδα (Assman, 2008, σελ. 3).

Αν ανατρέξουμε στα αρχαία χρόνια, θα δούμε ότι χρησιμοποιούνταν διάφορες μορφές τέχνης ως μέσο αναπαράστασης και απαθανάτισης στιγμών. Σπηλαιογραφίες που απεικονίζουν ζώα, χρονολογούνται τουλάχιστον 35.000 χρόνια πριν, όπως και τα σκαλιστά ειδώλια ανθρώπινων μορφών (Zelizer, 1995, σελ. 233). Από την προϊστορία ακόμη, έχουμε ευρήματα που μας αποδεικνύουν ότι οι προϊστορικοί άνθρωποι χάραζαν μορφές και σχέδια στα σπήλαιά τους και τα γέμιζαν με χρώμα, όπως ζώα, φυτά, ανθρώπους. Την ίδια περίοδο έχουν επίσης βρεθεί πολλά σκαλισμένα αγαλματίδια γυναικείων μορφών από ελεφαντόδοντο. Ήταν συνήθως σκαλισμένα με πυρόλιθο -ένα είδος πέτρας-, πάνω σε δόντια γιγάντιων ζώων όπως τα μαμούθ. Από αυτά τα ευρήματα μπορούμε να πάρουμε πληροφορίες σχετικά με την συγκεκριμένη εποχή, όπως και οι επόμενες γενιές μπορούσαν τότε να

δουν τι υπάρχει στον κόσμο τους, και να μάθουν για παράδειγμα τους κινδύνους που μπορεί να ελλοχεύουν στη συνάντηση με ένα ζώο, ή να δουν την μορφή ενός μέλους της οικογένειάς τους που δεν ζούσε πια. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι τα στοιχεία αυτά κρύβουν σημαντικές καταγραφές μνήμης μέσα τους (Κραβαρίτη, 2009, σελ. 19).

Προχωρώντας σε όλες τις εποχές, από την Προϊστορία, στην Αρχαία εποχή και ύστερα στον Μεσαίωνα, διακρίνουμε ότι οι μορφές τέχνης, και άρα οι φορείς μνήμης εξελίχθηκαν. Τα ειδώλια από πηλό που υπήρχαν στη Νεολιθική εποχή (8000 π.Χ. - 3000 π.Χ.), στην εποχή του Χαλκού κατασκευάζονταν από μάρμαρο. Στην Γεωμετρική περίοδο (1000 π.Χ. - 700 π.Χ.) τα αγγεία διακοσμούσαν κυρίως με γεωμετρικά σχέδια, ενώ αργότερα οι τεχνίτες ξεκίνησαν να αποτυπώνουν πάνω τους ολόκληρες αναπαραστάσεις από σκηνές της καθημερινής ζωής ή θεματικές σχετικές με ήρωες της ελληνικής μυθολογίας, και να είναι διακοσμημένη όλη η επιφάνεια τους. Κατά την Αρχαϊκή εποχή υπάρχει αλλαγή και στον τομέα της γλυπτικής, οι καλλιτέχνες δηλαδή φιλοτεχνούν αγάλματα των οποίων τα χέρια και τα πόδια ξεχωρίζουν από το υπόλοιπο σώμα, τα μάτια είναι ανοιχτά, και έχει κανείς την εντύπωση ότι η μορφή του αγάλματος είναι έτοιμη να κινηθεί ή να μιλήσει, σε αντίθεση για παράδειγμα με τα κυκλαδικά ειδώλια (της εποχής του Χαλκού) που οι φιγούρες είναι ακίνητες, διαπνέουν ηρεμία και τα μέλη του σώματος είναι ενωμένα με το υπόλοιπο κορμί. Όλα αυτά στην Κλασική εποχή (5^{ος} -4^{ος} αιώνας π.Χ.), εξελίχθηκαν, εστίασαν στον άνθρωπο ακόμη περισσότερο, και επεκτάθηκαν σε αρχιτεκτονικές κατασκευές με εξαιρετική αρχιτεκτονική, αισθητική και διακόσμηση (Κραβαρίτη, 2009, σελ. 19 - 28).

Τα χρηστικά αντικείμενα, όπως τα εργαλεία που χρησιμοποιούσαν για τις οικιακές εργασίες, τα γεωργικά εργαλεία, τα κοσμήματα, τα δοχεία, τα διακοσμητικά, τα αντικείμενα θρησκευτικού χαρακτήρα, τα παιδικά παιχνίδια, οι σφραγίδες, τα όπλα, μας δημιουργούν τώρα, ως θεατές της ζωής χιλιάδων χρόνων πριν, μία αντίληψη, μία σκέψη, μία άποψη, μία αίσθηση και άρα τελικά μία μνήμη σε σχέση με τις εποχές αυτές, μας δίνουν πληροφορία για το τότε. Μέσω δηλαδή απτών, καθημερινών αντικειμένων που βρίσκονται σε μουσεία ή αρχαιολογικούς χώρους, μπορούν να δουν για παράδειγμα τα παιδιά που κάνουν μία τέτοια επίσκεψη στα πλαίσια κάποιου μαθήματος, πώς οι πρόγονοί μας ζούσαν, να δημιουργηθεί στο μυαλό τους μία εικόνα, ένα συναίσθημα σε σχέση με τη ζωή των ανθρώπων στον πλανήτη σε τόσο μακρινές εποχές (Κραβαρίτη, 2009, σελ. 19 - 28).

Βασικό ρόλο σε αυτό το ταξίδι προς το παρελθόν, παίζει και η ζωγραφική, η οποία βγάζει στην επιφάνεια -καμιά φορά με μία δόση φαντασίας ή με μία πιο ονειρική προσέγγιση-, γεγονότα και ιστορίες οι οποίες έχουν κάποιο αντίκτυπο σε προσωπικό ή συλλογικό επίπεδο. Πάρα πολλοί είναι οι πίνακες που αφορούν ιστορικά γεγονότα, που αποτυπώνουν την οπτική αναπαράσταση ενός γεγονότος που διαφορετικά θα ήταν χαμένο στο χρόνο. Αυτό είναι σημαντικό και για τη συλλογική μνήμη που μελετάμε, καθώς οι πίνακες που βλέπουμε σε μουσεία ή διαδικτυακά, οι πίνακες που έχουμε στην καθημερινότητά μας, καθορίζουν αυτά που θυμόμαστε, και τον τρόπο, τη χροιά της ανάμνησης αυτής. Ο πίνακας του George Washington¹⁹, για παράδειγμα, να περνάει το ποτάμι Delaware, ζωγραφισμένος από τον Emmanuel Leutze το 1851 -τον οποίο βλέπουμε και παρακάτω-, ανύψωσε ένα μικρό γεγονός της Αμερικανικής Επανάστασης σε ένα μυθικό γεγονός - το πέρασμα του ποταμού, ήταν η πρώτη κίνηση του Washington για να αιφνιδιάσει τις Γερμανικές ενισχύσεις στο πλευρό των Βρετανών, στο Trenton του New Jersey στις 26 Δεκεμβρίου 1776 (Zelizer, 1995, σελ. 233).

Εικόνα 3. Washington Crossing the Delaware, 1851, Emmanuel Leutze (διαθέσιμη:

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/11417>, προσπελάστηκε: 21/8/21)

¹⁹ Ο George Washington (1732-1799) ήταν Αμερικανός πολιτικός ηγέτης, στρατιωτικός, πολιτικός και ιδρυτής των Ηνωμένων Πολιτειών, ο οποίος υπηρέτησε ως πρώτος πρόεδρος των ΗΠΑ από το 1789 μέχρι το 1797

Αντίστοιχα, ένα άλλο παράδειγμα, είναι ο πίνακας Liberty Leading the People του Ευγένιου Ντελακρουά, για να τιμήσει τη Γαλλική Επανάσταση τον Ιούλιο του 1830, η οποία έφερε την ανατροπή του βασιλιά Καρόλου Ι', του Γάλλου Βουρβόνου μονάρχη. Συνδυάζοντας τον ρεαλισμό με τον ιδεαλισμό, δημιούργησε μία μοντέρνα σκηνή σε αντίθεση με έργα των ανταγωνιστών του, η οποία ωστόσο κατέληξε να είναι μία από τις καλύτερές του (Zelazko, 2020). Μπορεί ο πίνακας να περιέχει ένα κομμάτι φανταστικού στοιχείου μέσα, και ένα άλλο σίγουρα συμβολικού χαρακτήρα, δίνει όμως μία αίσθηση για την μάχη αυτή, αφήνει ένα συναίσθημα και μία εικόνα στη μνήμη τόσο για το συγκεκριμένο συμβάν, όσο και για αυτή την εποχή, για παράδειγμα για τα ρούχα, τα όπλα, τα κουρέματα, τα πρότυπα ομορφιάς.

Εικόνα 4. Liberty Leading the People, λάδι σε καμβά, Eugène Delacroix, 1830, στο μουσείο του Λούβρου στο Παρίσι (διαθέσιμη: <https://www.britannica.com/topic/Liberty-Leading-the-People>, προσπελάστηκε: 21/8/21)

Σε αυτές μας τις αναφορές σχετικά με τη ζωγραφική, θα πρέπει να συμπεριλάβουμε και τα πορträίτα που έχουν δημιουργηθεί στη διάρκεια των χρόνων, ιδιαίτερα από βασιλείς, ηγεμόνες και ανθρώπους σε εξέχουσες θέσεις, κοινωνικά και πολιτικά. Ένα τέτοιο παράδειγμα, αποτελούν τα πορträίτα του βασιλιά

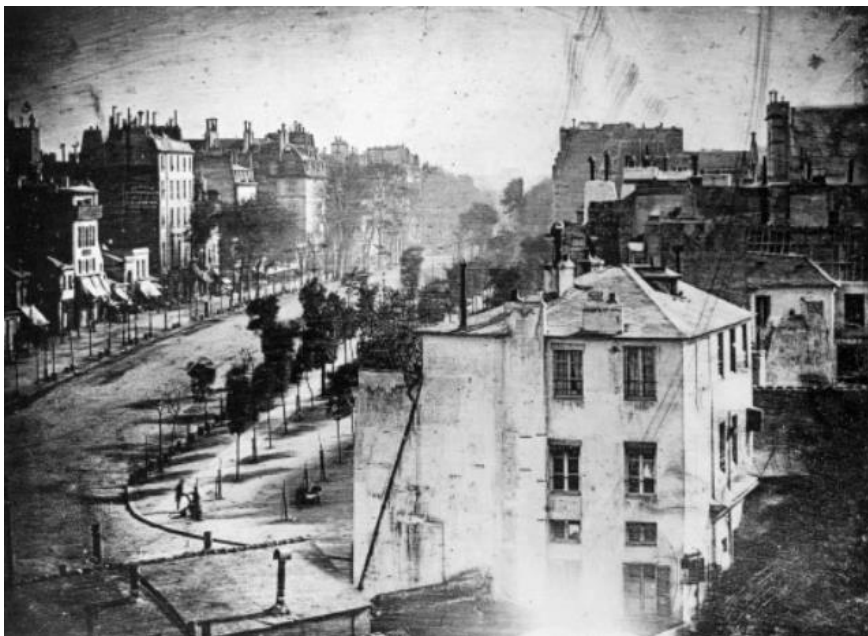
Henry VIII (1491 - 1547), βασιλιά της Αγγλίας από το 1509 ως τον θάνατό του το 1547. Ένα από αυτά βλέπουμε παρακάτω, ζωγραφισμένο από άγνωστο καλλιτέχνη, ωστόσο υπάρχουν πολλά ακόμη του ίδιου με διαφορετικές φορεσιές, ολόσωμα ή πορτραίτα, και αυτή η πληθώρα διαφορετικών πινάκων του ίδιου ανθρώπου, με λίγα πράγματα να αλλάζουν στη στάση ή την έκφραση, υποδηλώνει ίσως κάποιον εγωκεντρισμό, και μία ανάγκη αποτύπωσης του εαυτού ως αυτοκράτορα, ως δυνατού ηγεμόνα εκφράζοντας με αυτό τον τρόπο την φιλαρέσκειά του, τη δύναμή του, την εξουσία του, την ανάγκη του να μείνει αθάνατος στον χρόνο. Οι πίνακες αυτοί, εξακολουθούν να είναι πολύ σημαντικοί ως προς τη μνήμη, καθώς μέσω αυτών οι επόμενες γενιές γνώριζαν τους προγόνους που βρίσκονταν στην εξουσία, και όλες οι πληροφορίες που παίρνουμε από κάθε τέτοιο πίνακα, όπως οι φορεσιές, οι στολές, τα όπλα, τα κοσμήματα, τα όπλα, βοηθούν του ιστορικούς τόσο στην καλύτερη και κατανόηση της εποχής, του τρόπου σκέψης και ζωής, όσο και στην επιβεβαίωση του ποιοί άνθρωποι ήταν στην εξουσία, για πόσο καιρό, και πώς έμοιαζαν, ποια ήταν τα πρότυπα, τί εικόνα του εαυτού τους επιθυμούσαν να έχουν αποτυπωμένη. Κάθε πορτραίτο, είτε πρόκειται για ζωγραφική, για γλυπτική ή φωτογραφία έχει σημασία, καθώς αποτυπώνει ανθρώπους εποχών που διαφορετικά δεν θα ξέραμε την μορφή τους, και μας δίνει πληροφορίες τόσο για αυτούς, όσο και για την αντίστοιχη περίοδο.

Εικόνα 5. Βασιλιάς Henry VIII, 1542, Castle Howard (Yorkshire), άγνωστος καλλιτέχνης, (διαθέσιμο: <http://www.luminarium.org/renlit/henry8face3.htm>, προσπελάστηκε: 21/8/21)

2.3.2 Φωτογραφία

Η τέχνη, το σινεμά, η τηλεόραση, η φωτογραφία είναι κομμάτια της οπτικής διάστασης που έχει η μνήμη (Zelizer, 1995, σελ. 233). Η φωτογραφία, είναι ένας σχετικά καινούριος κλάδος, με την πρώτη φωτογραφική μέθοδο (η οποία ονομάζεται δαγκεροτυπία) - ένα τεχνολογικό επίτευγμα, να καταγράφεται στις 9 Ιανουαρίου 1839, από τον Γάλλο εφευρέτη Louis Daguerre²⁰ (Runco and Pritzker, 2020, σελ. 349). Ένα παράδειγμα τέτοιας φωτογραφίας βλέπουμε παρακάτω. Η φωτογραφία ορίζεται ως εικόνα σχηματισμένη από το φως που πέφτει σε φωτοευαίσθητη επιφάνεια και στην συνέχεια αποτυπώνεται σε χαρτί ή σε κάποιο ψηφιακό μέσο. Οι φωτογραφίες εξυπηρετούν αισθητικούς και πρακτικούς σκοπούς και είναι αναπόσπαστο κομμάτι της σημερινής πραγματικότητας και του σημερινού τρόπου επικοινωνίας. Είναι δύσκολο να διαχωρίσουμε την αισθητική από την πρακτική χρήση της φωτογραφίας αυτή δηλαδή που έχει παραχθεί για πολύ συγκεκριμένους σκοπούς και με την ελάχιστη καλλιτεχνική προσπάθεια. Αντίστοιχα δεν μπορεί να γίνει εύκολα διαχωρισμός μεταξύ καθαρά καλλιτεχνικής και εμπορικής φωτογραφίας (Runco and Pritzker, 2020, σελ. 352).

Εικόνα 6. Παράδειγμα φωτογραφίας με τη μέθοδο της δαγκεροτυπίας (διαθέσιμη:

<https://popaganda.gr/newstrack/stis-9-ianouariou-1839-anakinonete-i-anakalipsi-tis-fotografikis-diadikasias-tis-ntaqkerotipias/>, προσπελάστηκε: 3/7/21)

²⁰ Ο Louis-Jacques-Mandé Daguerre (1787 - 1851) ήταν Γάλλος καλλιτέχνης και φωτογράφος, περισσότερο γνωστός για την εφεύρεσή του, τη δαγκεροτυπία, η οποία συνέβαλλε στην εξέλιξη της φωτογραφίας. Πλέον είναι γνωστός ως ένας από τους Πατέρες της Φωτογραφίας.

Η φωτογραφία άρχισε να προσεγγίζει τις θεματικές και την αισθητική της ζωγραφικής (Παπαϊωάννου, 2020, σελ. 17) και στη συνέχεια εξελίχθηκε, αναπτύσσοντας τα δικά της εκφραστικά μέσα. Από τη στιγμή μάλιστα που οι φωτογραφίες ξεκίνησαν να εκτυπώνονται, και τα πρώτα περιοδικά άρχισαν να εμφανίζονται, η φωτογραφία απέκτησε μεγάλη δύναμη στο κομμάτι της επικοινωνίας, και σιγά σιγά αναπτύχθηκαν διάφοροι κλάδοι που αφορούσαν τον τομέα της διαφήμισης, της μόδας, της δημοσιογραφίας. Για αυτόν τον λόγο κιόλας η φωτογραφία δεν αποτελεί ένα ακόμη καλλιτεχνικό μέσο, αλλά έχει πολλές σημασίες και χρήσεις που μάλιστα εξαπλώνονται σε πολλούς και πολλές φορές ετερόκλητους τομείς. «Ο κόσμος πλέον γνωρίζεται και καταναλώνεται μέσα από εικόνες» αν αναλογιστούμε πόσο μεγάλο ρόλο παίζουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι ειδήσεις, η τηλεόραση, το internet στη ζωή μας, και μέσω των οποίων κατά βάση γίνεται ανταλλαγή και παρουσίαση εικόνων, είτε σαν κύριο είτε σαν συμπληρωματικό μέσο (Παπαϊωάννου, 2020, σελ. 18).

Η εξέλιξή της μέσα στα χρόνια βοήθησε σε διάφορους τομείς: από την χρήση της στη δημοσιογραφία, στη διαφήμιση, στη δημιουργία πορτραίτων και μέσων κοινωνικής δικτύωσης, ως και στην ψυχοθεραπεία, στη μελέτη φυλών αλλά και ρόλων των φύλων, στην επίπτωση του χαμόγελου και της κοινωνικής σύνδεσης στους ανθρώπους, ακόμα και στη μελέτη μεταβολής σχολικών, κοινωνικών, φυσικών περιβαλλόντων και σε πολλά ακόμα. Σε αντίθεση με τις άλλες μορφές απεικόνισης και τέχνης, η φωτογραφία υπερτερεί στο ότι είναι λειτουργική και πιο εύκολη σήμερα στη δημιουργία καθώς η διαδικασία της είναι πιο ξεκούραστη από τις υπόλοιπες. Στην εποχή μας ωστόσο, και δεδομένου ότι όλα τα «έξυπνα κινητά» έχουν κάμερες, η ευκολία αυτή δημιουργίας φωτογραφιών δεν αντιστοιχεί απαραίτητα στην δημιουργία ποιοτικών φωτογραφιών από καλλιτεχνική άποψη (Runco and Pritzker, 2020, σελ. 349). Η φωτογραφία εκφράζει και μία προσωπική ανάγκη για οπτική επικοινωνία και αποτελεί έναν σημαντικό άξονα της επιβίωσης μιας κοινωνίας και όλων αυτών που εκείνη φέρει (Runco and Pritzker, 2020, σελ. 354).

Αν πάρουμε σαν παράδειγμα τη φωτογραφική διαφημιστική εκστρατεία του Marlboro (μία αμερικάνικη μάρκα τσιγάρων), η οποία προβάλλει ένα τοπίο φυσιολατρικό, μη αναμενόμενο, «παραδεισένιο», προβάλλοντας έναν κόσμο ιδανικό, μακριά από τα συνηθισμένα και πάμπολλα προβλήματα της καθημερινότητας του κόσμου, θα δούμε ότι δημιουργεί έναν χώρο μαγικό και θελκτικό, δημιουργεί μία

συγκεκριμένη ατμόσφαιρα. Το παράδοξο είναι ότι έχει χρησιμοποιήσει με σταθερότητα αυτή την τακτική - ενώ θα μπορούσε να έχει μία πιο νεανική, κοντά στη ζωή του καταναλωτή προσέγγιση. Ο λόγος για την επιλογή αυτή κρύβεται σε ιστορικά, γεωγραφικά και πολιτισμικά στοιχεία. Στην ουσία έγινε προσαρμογή του αμερικάνικου μύθου της Δύσης, ενός τοπίου άγριου, έρημου αλλά μεγαλειώδους, και οι φωτογραφίες που χρησιμοποιήθηκαν δεν ήταν μόνο ειδυλλιακές, αλλά υπονοούσαν την ύπαρξη ενός άλλου, νέου κόσμου. Οι φωτογραφίες που συνειδητά χρησιμοποιήθηκαν, έχουν κέντρο την «αδάμαστη φύση», εστιάζουν σε όμορφα τοπία και δεν έχουν άμεση σχέση με το διαφημιζόμενο προϊόν. Τα χρώματά τους είναι συνήθως βαθιά, κορεσμένα, με πιθανές χρωματικές εκρήξεις οι οποίες όμως δεν χαλάνε τη γενική ισορροπία και αρμονία της εικόνας. Προωθείται έτσι μία αίσθηση ελευθερίας, αθωότητας, ειδυλλιακού περιβάλλοντος και γίνεται εστίαση στα αδάμαστα στοιχεία όπως ο ουρανός, ο αέρας, σε ένα τοπίο μεν διαφορετικό από αυτά που έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε, αλλά που δεν είναι απλησίαστο, δεν είναι απόμακρο, ούτε φανταστικό, υπάρχει αλλά βρίσκεται αρκετά μακριά και ταυτόχρονα πολύ κοντά. Δημιουργήθηκε έτσι μία ιδέα, ένας μύθος, ένα σήμα κατατεθέν, μία αίσθηση του χώρου μέσα στον οποίο υπάρχει αυτό το προϊόν (Παπαϊωάννου, 2020, σελ. 23-36).

Οι φωτογραφίες αυτού του τοπίου λοιπόν δεν είναι απλές φωτογραφίες με στόχο αποκλειστικά την απαθανάτιση, αλλά είναι άμεσοι ή έμμεσοι φορείς μιας ιδεολογίας. Αποτελούν το «διάλειμμα», την αλλαγή της εικόνας από τα συνήθη θέματα- προβλήματα- εικόνες- χρώματα, αντιπροσωπεύουν μία ηρεμία, έναν πιο εξιδανικευμένο τρόπο ζωής πιο κοντά στη φύση και πιο μακριά από τα συνήθη προβλήματα της καθημερινότητας. «Με το γύρισμα μιας σελίδας, βρισκόμαστε αντιμέτωποι με τον γαλήνιο κόσμο της μυθικής χώρας του Marlboro», ο οποίος σχετίζεται άμεσα με το «αμερικάνικο όνειρο», με τον στόχο δημιουργίας μιας οικειότητας σχετικής με την αμερικάνικη μυθολογία και ιστορία. Παράλληλα, η προβολή αυτών των εικόνων που μοιράζονται την ίδια ατμόσφαιρα, την ίδια θεματική, έχουν ίδια προσέγγιση και απεικονίζουν μέρη του ίδιου περιβάλλοντος σε διεθνές επίπεδο επιχειρεί να επικυρώσει σε κάποιο βαθμό αυτή την αίσθηση σε καθολικό επίπεδο, να δημιουργήσει μία ταυτότητα, μία εικόνα και μία αίσθηση συγκεκριμένη η οποία θα περαστεί αβίαστα στη συλλογική συνείδηση καταλήγοντας κάποτε στο συλλογικό ασυνείδητο. Σε αυτό το σημείο λοιπόν μπορούμε να διακρίνουμε τη σύνδεση που έχει η φωτογραφία με τη συλλογική μνήμη, την

επίδραση της διαφήμισης και της προώθησης ενός προϊόντος στο ευρύ κοινό, την αποτελεσματικότητα της σταθερότητας στην προσέγγιση μιας «μάρκας» και τη δυνατότητα που υπάρχει να διαμορφωθεί μία εικόνα, η οποία θα μεταφέρεται από γενιά σε γενιά από κάτι που φαινομενικά μπορεί και να μην έχει αυτόν τον στόχο στη συνείδηση και το μυαλό του κόσμου. Πόσες εικόνες μας είναι οικείες επειδή τις έχουμε δει ξανά και ξανά; Πόσα λογότυπα είναι αποτυπωμένα στο μυαλό μας; Πόσες εικόνες είναι χαραγμένες στη μνήμη μας, κι ας τις έχουμε δει μόνο μία φορά, επειδή απεικονίζουν κάτι σημαντικό σε συλλογικό, ιστορικό ή ατομικό επίπεδο;

Παρακάτω, παρατίθενται μόνο λίγες από τις εικόνες που βρίσκονται στην «αποθήκη της μνήμης μας», η καθεμία για διαφορετικούς λόγους, σίγουρα όμως αντιπροσωπεύοντας ένα συναίσθημα, μία μέρα, μία εποχή, μία ιδεολογία, μία ολόκληρη ομάδα ανθρώπων κ.α.

Εικόνα 7. Το παιδί και ο γύπας - 1993 (διαθέσιμη:

<https://www.in.gr/2020/08/22/culture/texni/fotografies-pou-emeinan-stin-istoria/>, προσπελάστηκε:

17/6/21)

Η παραπάνω φωτογραφία, τραβήχτηκε από τον Κέβιν Κάρτερ²¹ στο Σουδάν το 1993. Στο χωριό Αγιόντ που βρισκόταν, είδε ένα μικρό παιδί που λιμοκτονούσε, και είχε καταρρεύσει ενώ ακριβώς πίσω του στεκόταν ένα όρνιο έτοιμο να το

²¹ Ο Κέβιν Κάρτερ ήταν Νοτιοαφρικανός φωτορεπόρτερ, βραβευμένος με το Βραβείο Πούλιτζερ για τη συγκεκριμένη Φωτογραφία.

κατασπαράξει όταν θα άφηνε την τελευταία του ανάσα. Ο φωτογράφος λοιπόν απαθανάτισε την εικόνα αυτή και επειδή τον είχαν συμβουλέψει να μην έρθει κοντά στους ντόπιους λόγω μιας ασθένειας, και οπότε δεν μπορούσε να πλησιάσει το παιδί, κατάφερε ύστερα από λίγο να τρομάξει το πουλί και να το διώξει. Η φωτογραφία δημοσιεύθηκε από την εφημερίδα *New York Times*, και αποτέλεσε την αρχή μιας σύγκρουσης, σχετικά με το αν θα πρέπει ο φωτογράφος να παρεμβαίνει στα θέματα που καλύπτει ή αν θα πρέπει να είναι απλώς παρατηρητής. Ο Κέβιν Κάρτερ κέρδισε για αυτή τη εικόνα το βραβείο Πούλιτζερ²², ωστόσο τον Ιούλιο του 1994 δηλαδή μόλις έναν χρόνο μετά από τη λήψη αυτή, αυτοκτόνησε («Φωτογραφίες που ...», 2020).

Η σοκαριστική σύνθεση της φωτογραφίας αλλά και όλα αυτά που εκείνη αντιπροσωπεύει, δηλαδή τη μεγάλη εξαθλίωση που βιώνουν οι άνθρωποι σε τριτοκοσμικές χώρες, τη συνειδητοποίηση ότι για το όρνιο, το παιδί αυτό ήταν απλώς ένα ακόμη γεύμα, τη δυσκολία του φωτογράφου να βοηθήσει έναν άνθρωπο που πεθαίνει μπροστά του και οτιδήποτε άλλο μπορεί να αντιπροσωπεύει σε ατομικό και κοινωνικό (συλλογικό) επίπεδο, είναι αυτά για τα οποία θα μείνει αξέχαστη.

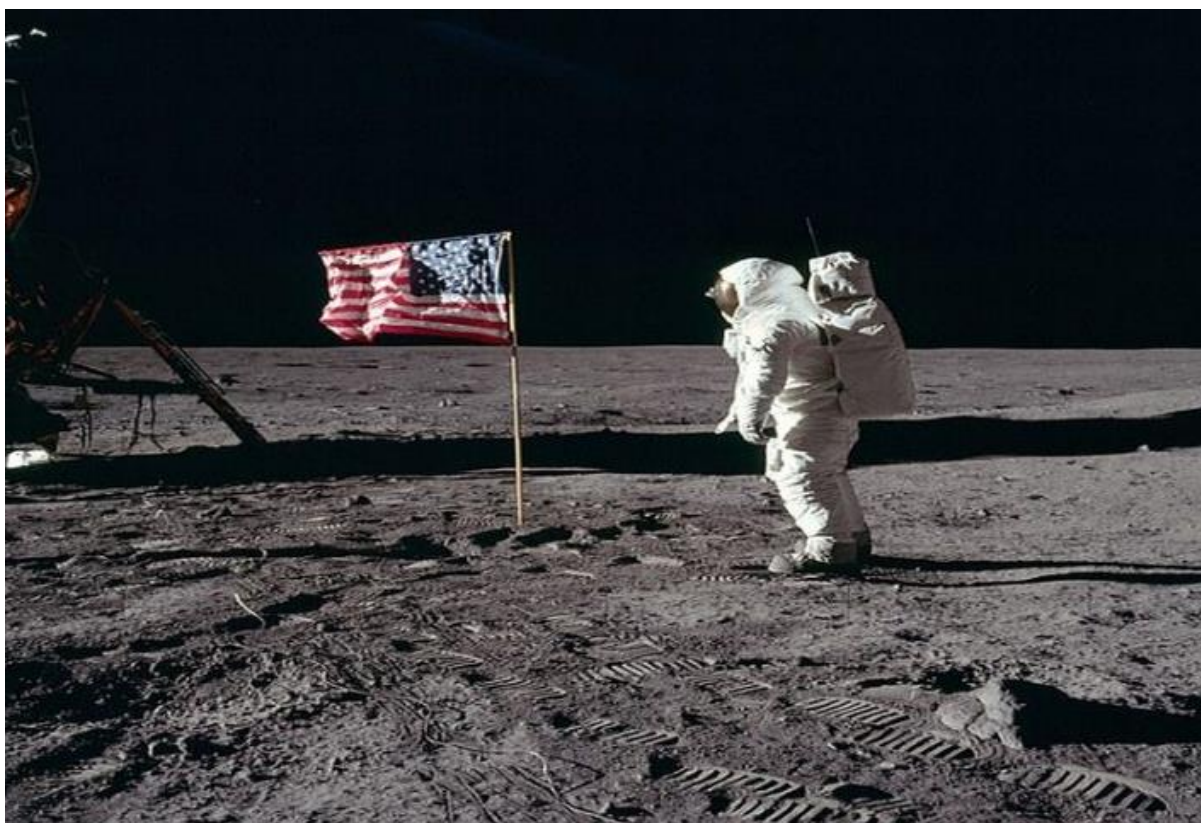
Εικόνα 8. The Falling Man - 2001 (διαθέσιμη: <https://www.in.gr/2020/08/22/culture/texni/fotografies-pou-emeinan-stin-istoria/>, προσπελάστηκε: 17/6/21)

²² Το Βραβείο Πούλιτζερ είναι ένα βραβείο των Ηνωμένων Πολιτειών το οποίο απονέμεται κάθε χρόνο και θεωρείται η ύψιστη τιμή στην έντυπη δημοσιογραφία.

Αυτή η φωτογραφία, γνωστή με το όνομα «The Falling Man», τραβήχτηκε από τον Ρίτσαρντ Ντρου²³ στις 11 Σεπτεμβρίου 2001, την ημέρα που έγιναν στις ΗΠΑ τρομοκρατικές επιθέσεις και κατέρρευσαν οι Δίδυμοι Πύργοι. Δημοσιεύτηκε λίγες μέρες αργότερα στις αμερικανικές εφημερίδες, όμως αποσύρθηκε από τη δημοσιότητα επειδή προκάλεσε την αντίδραση των αναγνωστών. Το παράδοξο με αυτή τη φωτογραφία σε σχέση με τις άλλες αντίστοιχων καταστάσεων, είναι ότι δεν απεικονίζει τα συντρίμμια, τους καπνούς, τα αεροπλάνα, τον πανικό, τα ασθενοφόρα, τα πυροσβεστικά ή οτιδήποτε άλλο παραπέμπει σε κατάσταση κρίσης, αλλά απεικονίζει έναν άνθρωπο -μόνο- που πέφτει στο κενό για να γλιτώσει από το κτίριο που καταρρέει («Φωτογραφίες που ...», 2020). Είναι μία ήσυχη φωτογραφία, δεν απεικονίζει με τόσο έντονο και ίσως αναμενόμενο τρόπο τον πανικό, τη θλίψη, τον φόβο όπως άλλες φωτογραφίες σε αντίστοιχες μεγάλες καταστροφές. Ο άνθρωπος μοιάζει με κάποιον ήρωα παραμυθιού έτσι όπως στέκεται στην φωτογραφία, λέει ο φωτογράφος σε μία συνέντευξή του («The Falling Man...», 2016).

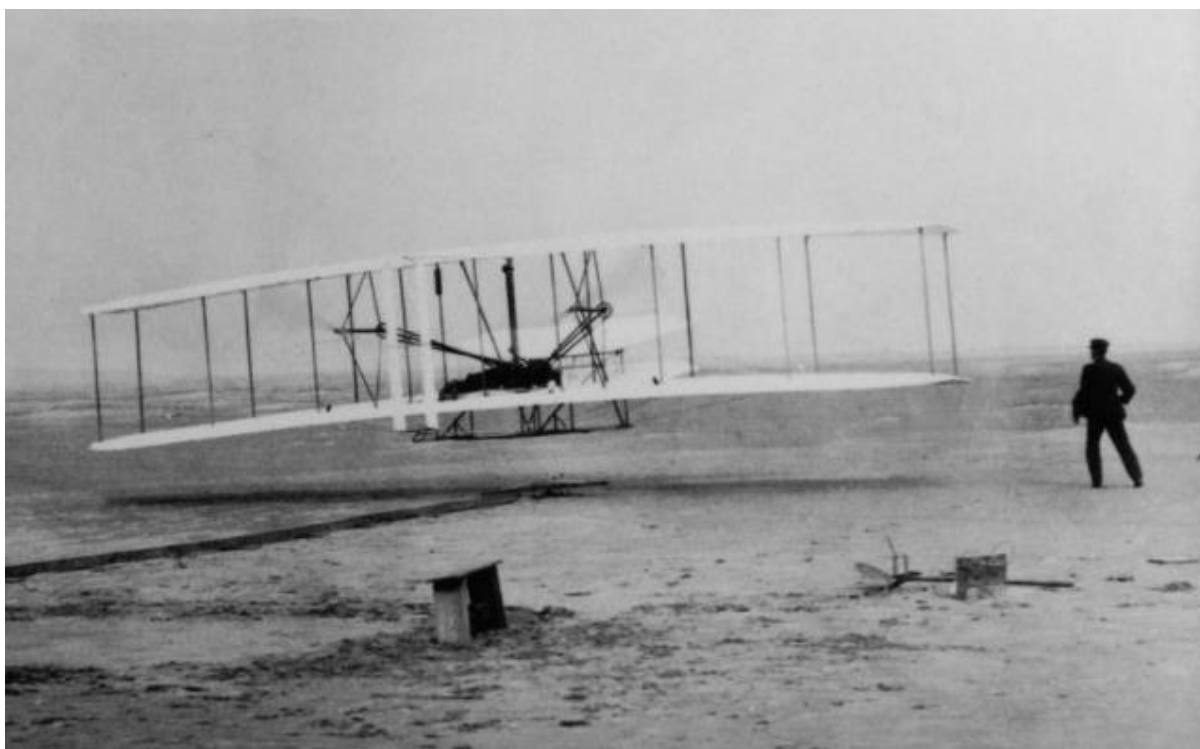
Δηλώνει ίσως μία ησυχία μέσα στον θόρυβο, μία βουβή σκηνή που διαδραματίζεται πριν από τον θάνατο, δηλώνει την επιλογή ενός ανθρώπου να πηδήξει στο κενό γιατί το έδαφος στο οποίο βρισκόταν κατέρρευσε, είναι μία λήψη λίγα δευτερόλεπτα πριν την επαναφορά της σκηνής, του ήχου, του πανικού, μία λήψη που δεν κραυγάζει, δεν ζητά βοήθεια, δεν αντιστέκεται, απλά συμβαίνει. Καταφέρνει να παγώσει τον χρόνο για μια στιγμή και ύστερα να συνεχίσει ο κόσμος να κινείται, να μάχεται, να πεθαίνει. Η διαφορετικότητά της, η αλλαγή στην προσέγγιση ενός τέτοιου θέματος, η εστίαση στην ησυχία και όχι στον θόρυβο, η απόλυτη ισορροπία στις γραμμές, στα χρώματα, στις κινήσεις, η τόσο κοντινή στιγμή σε αυτή του θανάτου, είναι μόνο κάποια από τα στοιχεία που την καθιστούν μοναδική.

²³ Ο Ρίτσαρντ Ντρου γεννήθηκε το 1946 και είναι φωτο-δημοσιογράφος του Associated Press.

Εικόνα 9. Ο άνθρωπος στο φεγγάρι - 1969 (διαθέσιμη: <https://www.sansimera.gr/articles/296> , προσπελάστηκε: 17/6/21)

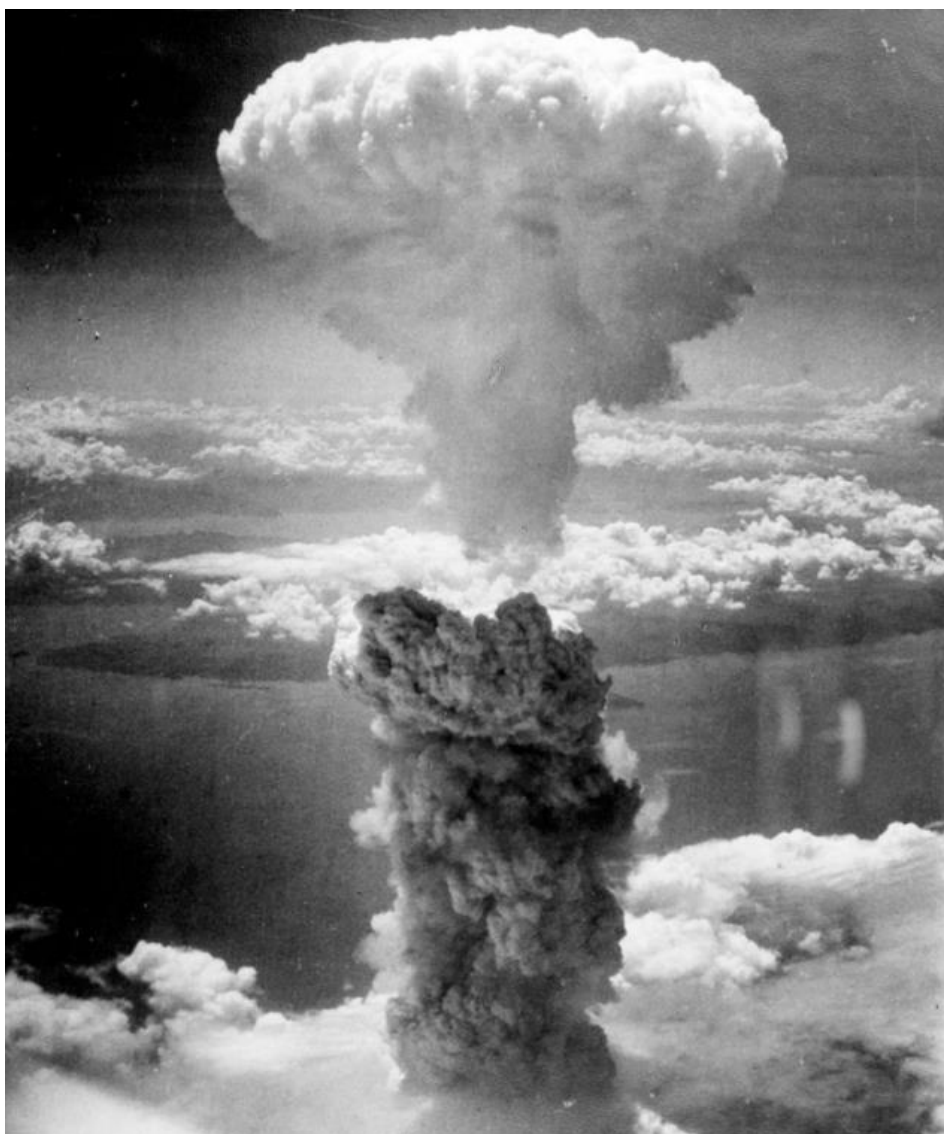
Στις 20 Ιουλίου 1969, για πρώτη φορά ένας άνθρωπος πατάει σε έναν άλλον πλανήτη, συγκεκριμένα στη Σελήνη. Ήταν δύο από τα μέλη της αμερικανικής διαστημικής αποστολής «Απόλλων 11», οι αστροναύτες Neil Armstrong και Edwin "Buzz" Aldrin, και η φωτογραφία αυτή απεικονίζει τον Armstrong να στέκεται στην επιφάνεια της Σελήνης με τη στολή του, μέσα στο σκοτάδι του Σύμπαντος κοιτώντας την αμερικάνικη σημαία. Αν και υπάρχουν διάφορες θεωρίες συνωμοσίας για αυτή τη φωτογραφία για τις οποίες έχουν δοθεί εξηγήσεις, η ημερομηνία λήψης όπως και η ίδια η φωτογραφία, εξακολουθούν να αποτελούν ορόσημο για την ιστορία της ανθρωπότητας. Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν πόσο σημαντική είναι η δυνατότητα λήψης φωτογραφιών, τόσο και για σκοπούς αρχειακούς και για να διαμοιραστεί αυτή η εμπειρία σε όσο το δυνατόν περισσότερους, όσο και για την ύπαρξη αποδεικτικών στοιχείων από μία τόσο σημαντική αποστολή και μία τόσο καθοριστική στιγμή της ιστορίας («Φωτογραφίες που ...», 2020).

Εικόνα 10. Η πρώτη πτήση των αδερφών Wright - 1903 (διαθέσιμη: <https://www.monopoli.gr/2020/08/19/istories/photo-stories/408587/10-fotografies-pou-allaksan-gia-panta-ton-kosmo/>, προσπελάστηκε: 17/6/21)

Αντίστοιχα, μία σημαντική στιγμή για την ανθρωπότητα, είναι η πρώτη πτήση των αδερφών Wright, δύο Αμερικανών στους οποίους αποδίδεται η εφεύρεση και κατασκευή του πρώτου επιτυχημένου αεροπλάνου στον κόσμο, που πραγματοποιήθηκε στις 17 Δεκεμβρίου 1903. Η φωτογραφία τραβήχτηκε από τον John T. Daniels ²⁴ και αποτέλεσε «αποδεικτικό στοιχείο» του επιτεύγματος αυτού, μία λήψη μιας στιγμής που άλλαξε τον κόσμο των μετακινήσεων, έφερε μία καινούρια εποχή (Μονοπολί, 2020).

²⁴ Ο John T. Daniels (1873-1948) ήταν ένα μέλος του Life-Saving Station στο Kill Devil Hills, North Carolina, ο οποίος τράβηξε τη φωτογραφία της πρώτης λειτουργικής πτήσης το 1903.

Εικόνα 11. Η ρίψη ατομικής βόμβας στη Χιροσίμα - 1945 (διαθέσιμη:

<https://www.monopoli.gr/2020/08/19/istories/photo-stories/408587/10-fotografies-pou-allaksan-gia-panta-ton-kosmo/>, προσπελάστηκε: 17/6/21)

Η λίστα των σημαντικών φωτογραφιών, αυτών που είναι καταγεγραμμένες στη μνήμη ακόμα κι αν πρόκειται για μία πολύ μακρινή εποχή, είναι πολύ μεγάλη. Ωστόσο, αυτή η θρυλική φωτογραφία από την ρίψη της βόμβας στη Χιροσίμα το 1945 που οδήγησε σε περισσότερους από 150 χιλιάδες θανάτους αμάχων έχει μία ξεχωριστή θέση, καθώς η καταστροφή που ακολουθεί αυτή τη λήψη είναι τεράστια. Η φωτογραφία τραβήχτηκε από τον Αμερικανικό Στρατό. Αποτυπώνει σε επίπεδο σκέψης και δικής μας σύνδεσης με τα γεγονότα και όχι οπτικά, τη φρίκη και το απάνθρωπο πρόσωπο του πολέμου. Ο κόσμος δεν είχε αντικρίσει μέχρι τότε κάτι πιο καταστροφικό, πιο οδυνηρό και θανατηφόρο. Το στιγμιότυπο αυτό, μαζί με άλλες

φωτογραφίες από το συγκεκριμένο γεγονός πολύ πιο οδυνηρές και αποκρουστικές στην όψη, έκαναν το γύρο του κόσμου (Μονορολί, 2020).

Εικόνα 12. Η φρίκη του πολέμου - 1972 (διαθέσιμη:

<https://www.newsbeast.gr/world/arthro/361013/i-istoria-tou-koritsiou-pou-sumvolise-ti-friki-tou-poleμου>, προσπελάστηκε: 17/6/21)

Μόνο λίγα χρόνια μετά από την Χιροσίμα, ακολουθεί η παραπάνω φωτογραφία από τον πόλεμο του Βιετναμ. Τραβήχτηκε από τον Nick Ut²⁵ για την οποία και κέρδισε το 1973 το «Pulitzer Prize for Spot News Photography» και το «World Press Photo of the Year». Η φωτογραφία αυτή επίσης έκανε τον γύρο του κόσμου, η οποία απεικονίζει ένα κορίτσι, γυμνό, με το σώμα του να είναι μία ολόκληρη πληγή, και τα αδέρφια της, να τρέχουν να γλιτώσουν από μία βόμβα Napalm²⁶. Η έκρηξη που συνέβη έλιωσε τα ρούχα του κοριτσιού και δημιούργησε σε πολύ μεγάλο κομμάτι του σώματός της εγκαύματα τρίτου βαθμού, ωστόσο

²⁵ Ο Ηυήη Cōng Út, ή αλλιώς Nick Ut (γεννημένος το 1951) είναι ένας Βιετναμέζος-Αμερικανός φωτογράφος που εργάζεται στο Associated Press.

²⁶ Το Napalm είναι εμπρηστικό όπλο που αποτελείται από έναν παράγοντα αύξησης ιξώδους και πετρέλαιο ή παρόμοιο καύσιμο. Αρχικά χρησιμοποιήθηκε ως εμπρηστικός μηχανισμός και αργότερα ως όπλο κατά προσωπικού, καθώς το εύφλεκτο υλικό που περιέχει κολλάει στο δέρμα και προκαλεί σοβαρά εγκαύματα όταν καίγεται.

διασώθηκε εξαιτίας του φωτογράφου ο οποίος την μετέφερε σε ένα μικρό νοσοκομείο. Η 49χρονη πλέον Kim Phuc, βγήκε από το νοσοκομείο 13 μήνες μετά τον βομβαρδισμό («Η ιστορία...», 2012).

Πρωταγωνιστές εδώ, είναι παιδιά που τρέχουν ανάμεσα σε στρατιώτες, με το τραυματισμένο, γυμνό κορίτσι, να βγάζει μία ηχηρή κραυγή πόνου, απελπισίας και δυστυχίας, και να πλαισιώνει με αυτό τον τρόπο, ιδιαίτερα περιεκτικά, τη φρίκη του πολέμου και του αφόρητου πόνου -κυριολεκτικού και μεταφορικού- που αυτός προκαλεί. Η αξία τέτοιων λήψεων είναι αδιαμφισβήτητη, καθώς είναι αυτές που αποτυπώνουν σε έντυπη μορφή, χειροπιαστά, οπτικά, χωρίς ίχνος αμφιβολίας όλα αυτά που θεωρητικά έχουμε στο μυαλό μας για την έννοια του πολέμου, για την καταστροφή που αυτός επιφέρει σε τόσα πολλά επίπεδα. Τέτοιες σοκαριστικές φωτογραφίες, όχι μόνο μένουν ζωντανές στη μνήμη αλλά δημιουργούν μία σύνδεση της συνθήκης του πολέμου με ένα πολύ ξεκάθαρο και πολύ δυνατό συναίσθημα το οποίο ίσως και να μην μπορεί να διαγραφεί. Σκοπός είναι μέσα από αυτές, να μειώσουμε τις συνθήκες που δημιουργούν τέτοιες φωτογραφίες, να λειτουργήσουν τόσο ως ανεξίτηλη ανάμνηση μιας τραγωδίας η οποία είχε θύματα και τεράστιες απώλειες, αλλά και σαν προειδοποίηση του αποτελέσματος που θα έχουν πιθανές μελλοντικές τέτοιες συρράξεις. Μπορεί οι φωτογραφίες να είναι στατικές, σταθερές χωρίς τρισδιάστατη κίνηση, όμως όπως παρατηρούμε έχουν την ικανότητα να μας μεταδώσουν όλη αυτή την ένταση, την απελπισία, την κραυγή και την απόγνωση που χρειάζεται να κρατήσουμε και να θυμόμαστε από οποιοδήποτε τέτοιο γεγονός.

Εικόνα 13. Afghan Girl - 1984 (διαθέσιμη: <https://edition.cnn.com/style/article/steve-mccurry-afghan-girl-photo/index.html>, προσπελάστηκε: 3/7/21)

Η φωτογραφία αυτή είναι το πορτραίτο μιας 12χρονης Αφγανής, της Sharbat Gula, και τραβήχτηκε το 1984 σε έναν καταυλισμό προσφύγων στο Πακιστάν από τον Αμερικανό φωτορεπόρτερ Steve McCurry²⁷. Τον Ιούνιο του 1985 έγινε εξώφυλλο στο National Geographic, και χρησιμοποιήθηκε για αφίσες, φυλλάδια και ημερολόγια της Διεθνούς Αμνηστίας. Η ταυτότητα της κοπέλας παρέμενε άγνωστη μέχρι και το 2002, που η ομάδα του National Geographic τη βρήκε και τη φωτογράφησε ξανά (Newman, 2002). Σύμφωνα με τον φωτογράφο, η δασκάλα του κοριτσιού της είπε να

²⁷ Ο Steve McCurry γεννήθηκε τον Απρίλιο του 1950. Αποφοίτησε το 1974 με πτυχίο στις θεατρικές σπουδές. Ξεκίνησε την καριέρα του σαν πολεμικός φωτορεπόρτερ όταν βρέθηκε στο Αφγανιστάν λίγο πριν την σοβιετική εισβολή και οι φωτογραφίες του δημοσιεύθηκαν αμέσως στα μεγαλύτερα περιοδικά και εφημερίδες (ενδεικτικά New York times, Paris Match) ενώ κέρδισε και το βραβείο Robert Capa Gold Medal.

βοηθήσει τον φωτογράφο, για να μπορέσει να διαδωθεί η ιστορία των ανθρώπων αυτών. Έτσι το κορίτσι απλά κάθισε και κοίταξε τον φακό, δίνοντας μία ειλικρινή έκφραση και συναίσθημα, με μία περιέργεια για αυτό που συνέβαινε καθώς δεν είχε ξαναφωτογραφηθεί και ταυτόχρονα με έναν θυμό γιατί ο φωτογράφος τής ήταν άγνωστος. Ήταν όπως λέει ο McCurry, μία από αυτές τις στιγμές που ο φωτισμός, το φόντο, η σύνθεση των χρωμάτων και η έκφραση ήταν απόλυτα ευθυγραμμισμένα («An Interview With...», 2015).

Η φωτογραφία έμεινε στην ιστορία και αναπαράχθηκε πολύ. Απεικονίζει ένα κορίτσι, που μένει και πηγαίνει σχολείο σε έναν καταυλισμό, καθώς έχει αναγκαστεί να εγκαταλείψει το σπίτι της εξαιτίας του πολέμου και επιπλέον έχει χάσει τους γονείς της κατά τη διάρκεια σοβιετικών βομβαρδισμών. Στην ουσία αντιπροσωπεύει μία ολόκληρη ομάδα ανθρώπων που έχουν πληγεί από τις σφοδρές συνέπειες ενός πολέμου, και καλούνται να ανταπεξέλθουν σε αντίξοες συνθήκες. Αντιπροσωπεύει επίσης όλες τις γυναίκες και τα παιδιά του Αφγανιστάν και ό,τι αυτό συνεπάγεται σχετικά με τα δικαιώματα των γυναικών εκεί και τις διακρίσεις που υφίστανται και ακόμη γίνονται σε βάρος τους. («Τα δικαιώματα των ...», 2009). Είναι μία φωτογραφία πολύπλευρη, σίγουρα πολύ όμορφη και εντυπωσιακή, που σε «μαγνητίζει», και που σίγουρα σε παραπέμπει σε όλα αυτά τα θέματα που αναφέρθηκαν παραπάνω, λόγω της μαντίλας, του τρομαγμένου βλέμματος κλπ. Η Ομορφιά, έρχεται ως Ελπίδα και δείχνει ότι όχι μόνο υπάρχει σε κάθε κατάσταση, ακόμα και στη χειρότερη, εν μέσω πόνου, εγκλημάτων, πεπιοθήσεων, θανάτου, αλλά και ότι θα καταφέρει τελικά να επιβιώσει, εις πείσμα όσων την κατατρέχουν και την πολεμούν.

Εικόνα 14. Alan Kurdi - 2015 (διαθέσιμη:

<https://www.livemint.com/Opinion/5N9IMQhgPrX0LVIGt5ZYQO/Nilufer-Demir-the-photographer-who-awakened-our-conscience.html>, προσπελάστηκε: 4/7/21)

Η φωτογραφία του δίχρονου Σύριου πρόσφυγα Alan, που πνίγηκε μαζί με τη μαμά και τον μεγαλύτερο αδερφό του, σε μία προσπάθεια της οικογένειάς του να διασχίσει τη θάλασσα από την Τουρκία προς στην Ελλάδα ώστε να περάσει με ασφάλεια στην Ευρώπη, τραβήχτηκε στις 2 Σεπτεμβρίου του 2015 από την Nilüfer Demir²⁸. Η φωτογραφία αυτή επιλέχτηκε από το περιοδικό Time ως μία από τις καλύτερες του 2015.

Από τη φωτογράφο, η παραλία στην οποία βρέθηκε ο Alan περιγράφηκε ως «ένα νεκροταφείο παιδιών» (Walsh, 2015), δηλώνοντας ξεκάθαρα ότι η περίπτωση του Alan ήταν μία από τις πάρα πολλές. Το παιδί αυτό, ξαπλωμένο με γαλήνιο τρόπο -σαν να κοιμάται-, και έχοντας ακόμα τα παπούτσια στα ποδαράκια του, έγινε η αφορμή για συζήτηση πάνω σε ένα εξαιρετικά σημαντικό θέμα: αυτό της μετανάστευσης και κατ' επέκταση, αυτό του πολέμου. Αντιπροσωπεύει όλα εκείνα τα παιδιά που χάθηκαν και χάνονται καθημερινά στη θάλασσα και που κανείς δεν τα ψάχνει, κανείς δεν μαθαίνει για αυτά. Αντιπροσωπεύει γενικά τα παιδιά αυτού του κόσμου, που χωρίς να έχουν ευθύνη, καλούνται να ζήσουν σε καταστάσεις ιδιαίτερα δύσκολες και τρομακτικές, καλούνται να έρθουν αντιμέτωπα με σκληρές εικόνες και απώλειες φυσικές και ψυχικές, εξαιτίας της χώρας, της φυλής ή της οικογένειας στην

²⁸ Η Nilüfer Demir γεννήθηκε το 1986 και είναι Φωτορεπόρτερ και φωτογράφος από την Τουρκία. Εργαζόταν στο Doğan News Agency από όταν ήταν έφηβη.

οποία έχουν γεννηθεί ή της θρησκείας την οποία ασπάζονταν οι γονείς τους. Η φωτογραφία είναι ίσως η συνύπαρξη του γαλήνιου, αθώου, δίκαιου, παιδικού κόσμου, με την πλευρά του αμείλικτου πραγματικού, υπό το πρίσμα της οποίας τέτοιες εικόνες και άρα τέτοιες τραγικές καταστάσεις υπήρχαν, υπάρχουν και θα συνεχίσουν να υπάρχουν αν δεν αλλάξει κάτι ριζικά.

Εικόνα 15. Μία ηλικιωμένη γυναίκα αντιδρά καθώς η φωτιά πλησιάζει το σπίτι της στο χωριό Γούβες της Εύβοιας, Ελλάδα, 8 Αυγούστου 2021 (διαθέσιμη: <https://www.iefimerida.gr/ellada/fotia-stin-eyboia-i-foto-me-tin-kraygi-tis-ilikiomenis>, προσπελάστηκε: 20/8/21)

Η συγκεκριμένη φωτογραφία, τραβήχτηκε πρόσφατα από τον Κωνσταντίνο Τσακαλίδη²⁹ (τον Αύγουστο του 2021), σε μία περίοδο πολλαπλών πυρκαγιών στην Ελλάδα, που έπληξε ένα πολύ μεγάλο κομμάτι της βόρειας Εύβοιας και προκάλεσε μεγάλες καταστροφές. Η φωτογραφία αυτή έκανε τον γύρο του διαδικτύου. Σύμφωνα με τον ίδιο τον φωτογράφο, στο πρόσωπο της κυρίας Παναγιώτας που πρωταγωνιστεί στη φωτογραφία, απεικονίζεται η απόγνωση του κόσμου της βόρειας

²⁹ Ο Κωνσταντίνος Τσακαλίδης γεννήθηκε το 1986 στις Σέρρες. Αποφοίτησε από το Τμήμα Πληροφορικής του Τεχνολογικού Εκπαιδευτικού Ιδρύματος Θεσσαλονίκης, και πλέον εργάζεται ως φωτογράφος και φωτορεπόρτερ, καλύπτοντας κοινωνικά και πολιτικά ζητήματα, με πολλές δημοσιεύσεις φωτογραφιών του σε ελληνικά και διεθνή μέσα.

Εύβοιας, οι οποίοι ένιωθαν αβοήθητοι και μόνοι τους στην αντιμετώπιση της πυρκαγιάς. Μία κραυγή αγωνίας και πόνου για όλα αυτά που αναγκάζονται να αφήσουν πίσω, στο έλεος της φωτιάς: τα υπάρχοντά τους, την περιουσία τους, τις αναμνήσεις τους χωρίς να μπορούν να κάνουν κάτι άλλο για να τα σώσουν. Ευτυχώς η συγκεκριμένη ιστορία, είχε αίσιο τέλος, καθώς το σπίτι της κυρίας Παναγιώτας και του συζύγου της, γλίτωσε τελικά από την φωτιά.

Ωστόσο, αντιλαμβανόμαστε την αξία της ύπαρξης τέτοιων αρχείων, που καταδεικνύουν κατά κύριο λόγο ένα συναίσθημα, το κυρίαρχο συναίσθημα στην προκειμένη, για κάτι που συμβαίνει, για κάτι σημαντικό που επηρεάζει με κάποιον τρόπο τους ανθρώπους, τη φύση, την κοινωνία. Τέτοιες φωτογραφίες συνηγορούν στο να μην ξεχάσουμε, στο να ενισχύσουμε την πρόληψη, να γνωρίζουμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες κάτι τέτοιο συνέβη, να ξέρουμε τι συνέβη, πόσο κακό προκάλεσε, πόσο πόνο και δυστυχία έφερε σε αυτούς που υπέστησαν τις συνέπειες ώστε ευαισθητοποιημένοι, υποψιασμένοι και έμπειροι περισσότερο να προσπαθήσουμε να δημιουργήσουμε ένα περιβάλλον πιο ασφαλές, και μία υποδομή περισσότερο εξοπλισμένη για τέτοιες περιπτώσεις κρίσης. Αν και σύμφωνα με τον φωτογράφο, τείνουμε να ξεχνάμε γρήγορα, τέτοιες εικόνες τόσο ωμές και αληθινές, ικανές να αντικατοπτρίζουν όλο το μέγεθος της καταστροφής, και μάλιστα σε πολλές του πλευρές, ενεργοποιούν ή δυναμώνουν τον μηχανισμό μέσα μας ώστε αυτό να μην αφήσουμε κάτι τέτοιο να ξανασυμβεί. Η δυναμική του ρεαλισμού που εμπεριέχεται σε τέτοιες φωτογραφίες, είναι τέτοια, που τις καθιστούν πιο δύσκολο να προσπεραστούν και συνέχεια να ξεχαστούν. Η ταύτιση δε που είναι πολύ πιθανό κάποιος να κάνει με αυτή τη γυναίκα, είναι ένα στοιχείο που επίσης συνηγορεί στην δημιουργία μιας ηχηρής ανάμνησης.

Με αφορμή τη φωτογραφία αυτή της φωτιάς, θα ήταν παράλειψη, να μην αναφέρουμε τη μεγάλη απώλεια που προκύπτει σε μία τέτοια συνθήκη, όταν χαθεί από κάποιο αίτιο για παράδειγμα φωτιά ή πλημμύρα ή λόγω φθοράς του χρόνου, το αρχείο φωτογραφιών μιας οικογένειας. Οι φωτογραφίες δηλαδή, που πέρασαν από γενιά σε γενιά και που έδιναν τη δυνατότητα στα νέα μέλη μιας οικογένειας να αποκτήσουν μέσω των φωτογραφιών αναμνήσεις, και άρα μία σύνδεση με τους προγόνους του. Ταυτόχρονα οι φωτογραφίες των ατόμων από την παιδική τους ηλικία, έχουν το ίδιο μεγάλη αξία, καθώς μπορούν μεγαλώνοντας να αποκτήσουν μνήμες που διαφορετικά δεν θα είχαν τη δυνατότητα, για το πώς μεγάλωσαν, πώς έμοιαζαν όταν ήταν παιδιά, ποιοί ήταν δίπλα τους, να γνωρίζουν στιγμές τους, να

έχουν μία εικόνα της τότε εποχής, του τότε τρόπου ζωής. Για παράδειγμα φωτογραφίες από την βάφτιση ή τα πρώτα γενέθλια, που δείχνουν τους ανθρώπους που παρευρίσκονταν, το φαγητό, τα ρούχα, το χαμόγελο, το κλάμα, την αίσθηση της εποχής. Η αξία των φωτογραφιών αυτών είναι εξαιρετικά συναισθηματική και ιδιαίτερα σημαντική για ένα άτομο, καθώς του δίνει τη δυνατότητα να έχει μία εικόνα για τη ζωή του πιο ολοκληρωμένη, να συνδεθεί με το παρελθόν του, να αντιληφθεί τη συνέχεια της οικογένειάς του, να κρατήσει ζωντανή την ανάμνηση ανθρώπων που ίσως έχουν φύγει από τη ζωή. Πώς μπορεί να είναι η ζωή χωρίς ούτε μία φωτογραφία από το παρελθόν; Χωρίς καμία εικόνα για τους παππούδες ή για το πώς ήταν η εποχή που το άτομο ήταν βρέφος ή παιδί; Παρέχουν μία σύνδεση με τις ρίζες και το παρελθόν μας, μία σταθερότητα ως προς τα θεμέλια της ζωής και είναι χρήσιμες για να μπορέσει το άτομο να στηριχθεί σε αυτές τις βάσεις και να χαράξει τη δική του πορεία.

Οι φωτογραφίες είναι μια διάχυτη και ισχυρή μορφή εξωτερικής μνήμης (external memory). Στη μελέτη της φωτογραφίας προκύπτουν διάφορα ερωτήματα: πότε και γιατί οι άνθρωποι τραβούν φωτογραφίες, τι είδος φωτογραφιών τραβούν, πώς τις οργανώνουν, σε τι μορφή τις κρατούν, πότε, γιατί και πώς τις ξαναβλέπουν και τις κοινοποιούν, τι ρόλο παίζουν στη μνήμη μας. Η επιστημονική έρευνα για τη φωτογραφία κάνει διάκριση μεταξύ των διαφορετικών τύπων φωτογραφίας συμπεριλαμβανομένης της ερασιτεχνικής, της φωτογραφικής τέχνης, του φωτογραφικού ρεπορτάζ και της εμπορικής φωτογραφίας. Το πιο σχετικό είδος, για την κατάδειξη της αλληλεπίδρασης μεταξύ εσωτερικής και εξωτερικής μνήμης, είναι η ερασιτεχνική φωτογραφία η οποία περιλαμβάνει οικιακή, προσωπική, οικογενειακή φωτογραφία ή στιγμιότυπα. Η φωτογραφία μπορεί να εξυπηρετήσει διάφορους σκοπούς, από ενθύμια και τρόπους αναβίωσης μιας εμπειρίας, μέχρι διαμόρφωση ταυτότητας και επικοινωνία. Ο ρόλος που παίζει η φωτογραφία στη ζωή του ανθρώπου έχει αλλάξει λόγω της ψηφιακής φωτογραφίας, των κινητών τηλεφώνων και του διαδικτύου, και εξαιτίας αυτών, λόγω της πολύ μεγάλης σημασίας που έχουν αποκτήσει για την καθημερινή μας ζωή. Για πολλούς ανθρώπους οι φωτογραφίες επηρεάζουν σε μεγάλο βαθμό τις εσωτερικές βιωματικές τους αναμνήσεις, ίσως επειδή κάθε φορά που ανατρέχουν σε αυτές δημιουργείται ένα νέο ίχνος εσωτερικής μνήμης, ενώ η αρχική εμπειρία είχε αφήσει μόνο ένα. Ή ίσως η προβολή μιας

φωτογραφίας αλλάζει μόνο το αρχικό ίχνος της μνήμης, αλλά και να το ισχυροποιεί. Ωστόσο για τη μελέτη αυτής της αλληλεπίδρασης απαιτείται περισσότερη έρευνα (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 113-116).

Σχετικά με την εξωτερική μνήμη, και συνεπώς και με τη φωτογραφία, τελέστηκε από τους Finley, Naaz και Goh³⁰ το 2018, μία έρευνα με 476 συμμετέχοντες. Οι συμμετέχοντες ήταν ηλικίας 18 έως 75 ετών και κλήθηκαν να απαντήσουν σε 136 ερωτήσεις κλειστού και ανοιχτού τύπου, οι οποίες αφορούσαν αυτοαξιολόγηση τους σε σχέση με την εμπειρία τους με την αλληλεπίδραση της εξωτερικής μνήμης στην καθημερινή τους ζωή. Σύμφωνα με αυτή λοιπόν, στο κομμάτι της που αφορούσε τις φωτογραφίες, βρέθηκε ότι το 91% των συμμετεχόντων κουβαλούν τακτικά μαζί τους μία συσκευή, η οποία τους επιτρέπει να βγάζουν φωτογραφίες. Ο μέσος εκτιμώμενος αριθμός φωτογραφιών που τραβούν ανά μέρα οι συμμετέχοντες είναι 2.68. Αυτό υποδηλώνει καθημερινή ενασχόληση, με την περισσότερη χρήση να γίνεται σε ταξίδια και άλλες ειδικές περιστάσεις. Σε μία άλλη έρευνα που έγινε το 2013 σε 1000 Νοτιοαμερικανούς καταναλωτές, εκτιμήθηκε ότι οι συμμετέχοντες τραβούσαν 1.80 φωτογραφίες ανά ημέρα χρησιμοποιώντας κινητά τηλέφωνα, και 1.37 φωτογραφίες ανά ημέρα με φωτογραφική μηχανή. Το 2017 τα νούμερα αυτά είχαν αυξηθεί σε 2.56 φωτογραφίες ανά ημέρα με κινητά τηλέφωνα και σε 2.80 με φωτογραφικές μηχανές, όμως οι περισσότεροι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν κινητά και όχι κάμερες για να τραβήξουν φωτογραφίες - 963 έναντι 537 αντίστοιχα (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 43-45). Κατά πάσα πιθανότητα όλα αυτά τα νούμερα από το 2018 μέχρι σήμερα, έχουν αυξηθεί.

Στην έρευνα των Finley, Naaz και Goh, το 50% των συμμετεχόντων σε ερώτηση που αφορούσε τον λόγο που τραβούν φωτογραφίες, απάντησε ότι το έκανε για να κρατήσει αναμνήσεις. Στις περισσότερες περιπτώσεις είναι πιο πιθανό οι συμμετέχοντες να αναφέρονταν στη βιωματική μνήμη καθώς το 31% ανέφερε ότι θέλει να θυμάται άλλους ανθρώπους, κατοικίδια, μνημεία ή εκδηλώσεις. Ωστόσο υπήρχαν ξεκάθαρες περιπτώσεις (6%) στις οποίες οι φωτογραφίες χρησιμοποιήθηκαν για σημασιολογικούς (semantic) σκοπούς δηλαδή για κωδικούς, για αριθμούς πινακίδων κυκλοφορίας, για οδηγίες, συνταγές, νούμερα ρούχων ή

³⁰ Ο Jason R. Finley έκανε το διδακτορικό του στην ψυχολογία στο University of Illinois at Urbana-Champaign, και είναι επίκουρος καθηγητής στο Fontbonne University, in St. Louis, MO. Η Farah Naaz είναι μεταδιδακτορική στο University of Louisville, στο τμήμα Psychological and Brain Sciences. Είναι γνωστική (cognitive) νευροεπιστήμονας με υπόβαθρο στην πειραματική ψυχολογία. Η Francine W. Goh είναι μεταπτυχιακή φοιτήτρια στο University of Nebraska-Lincoln, στο τμήμα ψυχολογίας.

θέση παρκαρίσματος. Κάποιες απαντήσεις περιλάμβαναν και βιωματική και σημασιολογική μνήμη, δηλαδή για παράδειγμα και για την ανάμνηση ενός προσώπου αλλά και μιας απόδειξης ή μιας χειρόγραφης λίστας που θα είναι πιο εύκολο να χρησιμοποιηθεί αν είναι σε ηλεκτρονική μορφή. Το 22% των συμμετεχόντων δήλωσε ότι βγάζει φωτογραφίες για κοινωνικούς λόγους, για να μπορεί να τις μοιράζεται στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης για παράδειγμα. Το 25% των συμμετεχόντων υπέδειξε αισθητικούς λόγους, ενώ το 9% δήλωσε λόγους που σχετίζονται με την δουλειά, το σχολείο ή κάποιο χόμπι (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 43-45).

Εκπονήθηκαν επίσης δύο έρευνες οι οποίες εξέτασαν κατά πόσο η φωτογράφιση αντικειμένων επηρεάζει το τι θυμόμαστε τελικά για αυτά. Στην πρώτη, οι συμμετέχοντες έκαναν μία ξενάγηση σε ένα μουσείο τέχνης και καθοδηγήθηκαν να παρατηρήσουν κάποια αντικείμενα και να φωτογραφίσουν κάποια άλλα. Το αποτέλεσμα ήταν ότι αν οι συμμετέχοντες τραβούσαν φωτογραφία από ολόκληρο το αντικείμενο, θυμόντουσαν λιγότερα αντικείμενα και λιγότερες λεπτομέρειες για αυτά όπως και για την τοποθεσία τους μέσα στο μουσείο, συγκριτικά με αυτούς που δεν τα φωτογράφησαν καθόλου και απλά τα παρατήρησαν. Οι άνθρωποι δηλαδή στηρίχτηκαν στην εξωτερική μνήμη της κάμερας να «θυμάται» αντί για αυτούς. Στο δεύτερο πείραμα, δόθηκε στους συμμετέχοντες περισσότερος χρόνος παρατήρησης των αντικειμένων, ώστε να μην τους αποσπά την προσοχή η διαδικασία της λήψης φωτογραφίας που απαιτεί και αυτή κάποιο χρονικό διάστημα. Επίσης, διαφορά με το πρώτο υπήρξε και ως προς το ότι κάποιοι από τους συμμετέχοντες κλήθηκαν να κάνουν ζουμ σε ένα συγκεκριμένο κομμάτι του αντικειμένου για να το φωτογραφίσουν. Ωστόσο με αυτή την παράμετρο του ζουμαρίσματος, δεν υπήρξε διαφορά στην ανάμνηση λεπτομερειών μεταξύ των χαρακτηριστικών τα οποία είχαν μεγεθυνθεί και των υπολοίπων. Έτσι, οι περισσότερες γνωστικές και παρατηρητικές διαδικασίες που απαιτεί η εστίαση σε ένα συγκεκριμένο μέρος ενός αντικειμένου, μπορούν να ενισχύσουν την εσωτερική μνήμη, σε αντίθεση με τη φωτογράφιση ολόκληρου του αντικειμένου. Αυτό το εύρημα, φωτίζει τις βασικές διαφορές μεταξύ ανθρώπινης και τεχνητής μνήμης (Henkel, 2013, σελ. 1,3,5,6).

Πάνω στην τέχνη της φωτογραφίας, στηρίχτηκε και η τέχνη του σινεμά, της κινηματογραφίας (cinematography), της δημιουργίας εικόνων με κίνηση. Οι ταινίες έχουν παίξει έναν σημαντικό ρόλο στην διατήρηση και δημιουργία αναμνήσεων, καθώς αποτελούν ένα στοιχείο που έχει κίνηση, διαλόγους, κοστούμια, σκηνικά,

τοπία μιας εποχής ή μιας συγκεκριμένης συνθήκης. Για παράδειγμα οι παλιές ελληνικές ασπρόμαυρες ταινίες, μας δίνουν πολλές πληροφορίες για την εποχή στην οποία διαδραματίζονται, για την αρχιτεκτονική, τη μόδα, τα πρότυπα ομορφιάς, τα μαγειρικά σκεύη, τα εργαλεία, τα έπιπλα, τα ήθη, τα έθιμα και οι παραδόσεις, τα στερεότυπα, τη μουσική, τον τρόπο διασκέδασης και πολλά ακόμα, τα οποία δίνουν στις επόμενες γενιές που τα παρακολουθούν μία εικόνα για το πώς ήταν η εποχή των παππούδων τους για παράδειγμα, πώς έζησαν, με τι πρότυπα και τρόπους σκέψης. Άλλες ταινίες μπορεί να έχουν χαρακτήρα πιο φανταστικό ή κοινωνικό ή επιμορφωτικό ή διασκεδαστικό. Το σίγουρο είναι ότι στο μεγαλύτερο ποσοστό αυτών, κάτι μας μένει σε σχέση με μία πόλη, με μία συνθήκη, με μία άλλη εποχή, με έναν διαφορετικό τρόπο σκέψης. Για παράδειγμα μία ταινία φαντασίας με δεινοσαύρους, δίνει μία φανταστική αίσθηση για το πώς θα μπορούσε να είναι αυτή η οπτική και ακόμη κι αν δεν είναι απόλυτα ακριβής, οπτικοποιεί μία εποχή πολύ μακρινή από την δική μας, της δίνει υπόσταση. Μέσα από τον κινηματογράφο, ο θεατής επεξεργάζεται μία διαφορετική συνθήκη και παίρνει κάποια πληροφορία για αυτήν. Οι παλιές ταινίες, οι ιστορικές, οι πολεμικές, οι φαντασίας, οι «παλιάς εποχής» και πολλά ακόμη είδη, έχουν εξαιρετική σημασία για την μνήμη που αποκτάμε σχετικά με τα γεγονότα που αυτή περιγράφει, καθώς αποτελεί την πιο άμεση μορφή που έχουμε να ζήσουμε μέσα σε αυτή τη συνθήκη και να την γνωρίσουμε για όσο διαρκεί μία ταινία.

Η κινηματογραφία λοιπόν, είναι η τέχνη φωτογράφισης κινούμενων εικόνων, η σκηνοθεσία δηλαδή των σκηνών σε μία ταινία από φωτογραφική άποψη. Αποτελεί έναν ιδιαίτερο συνδυασμό αισθητικής και τεχνολογίας. Αυτή είναι η τέχνη που κάνει τον κινηματογράφο συναρπαστικό, συνδυάζοντας τη φωτογραφία, τον φωτισμό, τον φωτογραφικό εξοπλισμό, την σύνθεση των σκηνών, τη σύλληψη της κίνησης που δημιουργεί την ουσία από αυτό που μένει αξέχαστο στον κινηματογράφο. Είναι αυτή που δίνει μία αίσθηση του τόπου, του χρόνου, του συναισθήματος, του δράματος οπτικοποιώντας την στιγμή. Η πρώτη κινηματογραφημένη κινούμενη εικόνα ήταν μία φευγαλέα σκηνή ανθρώπων που περπατούσαν στη Γέφυρα του Λιντς (Leeds Bridge), και γυρίστηκε τον Οκτώβριο του 1888 από τον Louis Aimé Augustin Le Prince, τον Γάλλο εφευρέτη που θεωρείται ο πατέρας της κινηματογράφησης. Επιτεύχθηκε από τον Le Prince μία επαρκής συχνότητα εικόνων (12 καρτέ ανά δευτερόλεπτο) για να επιτευχθεί η ψευδαίσθηση της κίνησης, ωστόσο δεν μπόρεσε να λύσει τα προβλήματα της προβολής. Ο Γάλλος επιστήμονας Etienne-Jules Marey

ξεκίνησε να χρησιμοποιεί διαφανή κυταρινοειδή (celluloid) μεμβράνη-φιλμ ως ένα πιο κατάλληλο μέσο για τη λήψη ταινιών. Ακολούθησαν κι άλλοι επιστήμονες, ωστόσο ο Thomas Edison ήταν αυτός στον οποίο αποδόθηκε η δημιουργία συσκευών για την λήψη και έκθεση κινηματογραφικών ταινιών (Mckernan, 2008, σελ. 1).

Ο κινηματογράφος λοιπόν εξελίχθηκε, ανέπτυξε κατά πολύ τις τεχνικές, τα εφέ, τα μέσα που χρησιμοποιεί και είναι ένα κομμάτι της ζωής των ανθρώπων που ακόμη και τώρα, παρόλη την τόσο μεγάλη εξέλιξη της τεχνολογίας και την τόσο εύκολη πρόσβαση σε ταινίες, εξακολουθεί να υφίσταται. Ταυτόχρονα, το βίντεο έχει ενσωματωθεί για τα καλά στη σημερινή εποχή, έχει συμπεριληφθεί στις λειτουργίες των «έξυπνων κινητών» και έτσι πλέον η διαδικασία της βιντεοσκόπησης απέχει όσο ένα κλικ στο εικονίδιο της φωτογραφικής μηχανής του κινητού. Πλέον οι λειτουργίες είναι πολύ εξελιγμένες, πλησιάζουν αυτές των βιντεοκαμερών, και υπάρχουν αμέτρητες δυνατότητες τόσο στην λήψη ενός βίντεο όσο και στην επεξεργασία του. Η χρήση του βίντεο έχει αρχίσει να πλησιάζει αυτή της φωτογραφίας, καθώς για καθημερινές ανάγκες, είναι πιο ολοκληρωμένο ως προς την εμπειρία. Περιέχει κινούμενη εικόνα, ήχο, περισσότερα δηλαδή στοιχεία από όσα ίσως να απεικονίζονταν σε μία λήψη. Τα βίντεο έχουν αποκτήσει δύναμη και στον ψηφιακό κόσμο των μέσων κοινωνικής δικτύωσης, καθώς αποτελούν έναν πιο άμεσο και ίσως πιο οικείο τρόπο επικοινωνίας. Όταν ένας άνθρωπος στον ψηφιακό κόσμο μιλάει και κινείται μέσα σε έναν χώρο, αυτό αυτόματα δίνει ίσως μία αίσθηση πιο ζωντανή και οικεία, σε σχέση με το να κοινοποιούσε μία φωτογραφία, καθώς μέσω αυτού μπορούν να γίνουν ορατά στοιχεία όπως η γλώσσα του σώματος, η χροιά της φωνής, ο ήχος στο παρασκήνιο.

Όπως το ράδιο δεν είναι μία πιο δυνατή φωνή, και το αεροπλάνο δεν είναι ένα πιο γρήγορο αυτοκίνητο, έτσι και η εικόνα με κίνηση δεν θα πρέπει να γίνει αντιληπτή ως ένα πιο γρήγορο ή πιο ζωντανό θεατρικό έργο ή έργο ζωγραφικής ή φωτογραφίας. Οι μορφές αυτές είναι ποιοτικά διαφορετικές από αυτές που προηγήθηκαν, ωστόσο δεν πρέπει να νοούνται ως άσχετες μεταξύ τους εξελίξεις που συνδέονται απλώς μέσω κάποιας σύμπτωσης, αλλά σαν διαφορετικές και ξεχωριστές μορφές ενός νέου τρόπου ζωής και σκέψης, ο οποίος περιλαμβάνει χρήση του χρόνου, της κίνησης, της ενέργειας, της δυναμικής. Παύει δηλαδή να είναι απόλυτα σταθερός και αμετακίνητος, και αυτή η αλλαγή αρχίζει σιγά σιγά πέρα από την τέχνη να αντικατοπτρίζεται και σε κάθε άλλο τομέα της ανθρώπινης ύπαρξης και προσπάθειας (Deren, 1960, σελ. 166-167).

3. Η σημασία της τεχνολογίας διατήρησης και αναπαραγωγής της κοινωνικής μνήμης για τους ανθρώπους.

3.1 Επαναπροσδιορισμός της μνήμης.

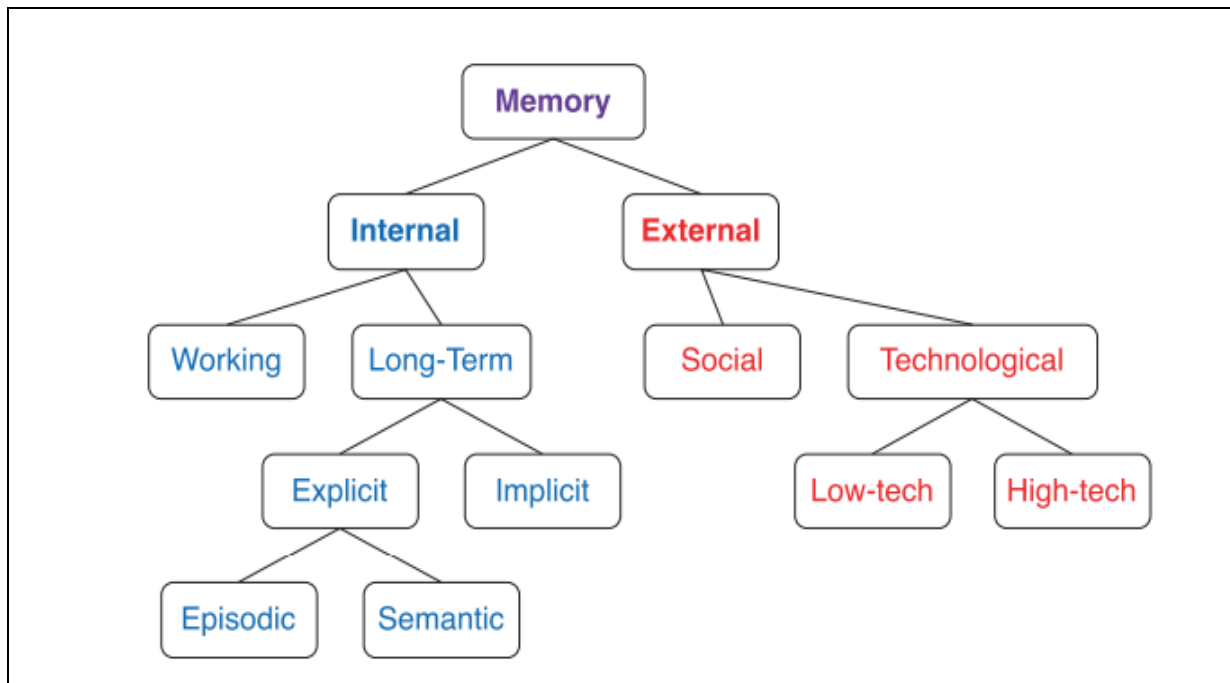
Στην ψυχολογία ο όρος «μνήμη» χρησιμοποιείται αναφερόμενος μόνο στην εσωτερική μνήμη του ανθρώπου, δηλαδή αυτή που υπάρχει στον ανθρώπινο εγκέφαλο. Όμως αυτές οι παραδοσιακές και θεωρητικές αντιλήψεις για την μνήμη δεν είναι αρκετές αν θέλουμε να καλύψουμε πλήρως την ανθρώπινη εμπειρία, ακόμη κι αν αναφερόμαστε αποκλειστικά στις πληροφορίες που περιέχονται στον εγκέφαλο. Ένας εγκέφαλος όντως περιέχει συγκεκριμένες πληροφορίες από προηγούμενες εμπειρίες, εκμαθημένα πράγματα και ικανότητες, όμως περιέχει και συμπυκνωμένες αναπαραστάσεις επαναλαμβανόμενων γεγονότων, αλλά και αναπαραστάσεις πραγμάτων που στην πραγματικότητα δεν συνέβησαν ποτέ, όπως ψευδείς αναμνήσεις, φανταστικές εμπειρίες ή «ενδιάμεσες- μεσολαβητικές» εμπειρίες οι οποίες προσδίδουν νόημα και παρέχουν επιπρόσθετες πληροφορίες που δεν συμπεριλαμβάνονται στο γεγονός ή το ερέθισμα αυτό καθ' αυτό. Επίσης ο άνθρωπος μπορεί εύκολα να φανταστεί μελλοντικά ή αντίθετα από την πραγματικότητα γεγονότα (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 6).

Ο ορισμός της μνήμης δεν θα έπρεπε να περιορίζεται σε πληροφορίες που αφορούν άμεση προηγούμενη εμπειρία, ούτε πληροφορίες που αποθηκεύονται σε έναν μεμονωμένο εγκέφαλο. Η ανάμνηση του παρελθόντος είναι μία ενεργή, εποικοδομητική διαδικασία, που εξαρτάται και υποβοηθάται από πολλούς παράγοντες. Το να θυμόμαστε είναι στην ουσία η ικανότητα τοποθέτησης μέρους του παρελθόντος στις υπηρεσίες των αντιλήψεων και των αναγκών του παρόντος (Schwartz, 1982, σελ. 1). Μπορούμε να σκεφτούμε την ανάμνηση ως πληροφορίες από το παρελθόν που μπορούν να ανακτηθούν στο παρόν. Μπορούμε με την ίδια πορεία σκέψης, να ορίσουμε τη μνήμη ως «πληροφορίες που μεταδίδονται στον χρόνο». Αυτή η αντίληψη για τη μνήμη, μας επιτρέπει να συμπεριλάβουμε και τύπους μνήμης που δεν συμπεριλαμβάνονται στον κλασικό ορισμό, όπως η «εξωτερική μνήμη» (external memory) η οποία στην ουσία περικλείει οποιεσδήποτε

πληροφορίες αποθηκεύονται έξω από τον εγκέφαλό μας. Για παράδειγμα, μια σημείωση που γράφουμε σε ένα χαρτί ή μια ψηφιακή φωτογραφία που τραβάμε είναι εξωτερική μνήμη. Η ανάμνηση ενός φίλου από μία εκδήλωση που και εμείς είμασταν παρόντες θα ήταν κοινωνική εξωτερική μνήμη σε σχέση με εμάς. Τα μνημεία, οι εφημερίδες, τα ντοκιμαντέρ, οι ταινίες, οι ηχογραφήσεις εθνικών ύμνων, τα ιστορικά βιβλία αποτελούν εξωτερικές αναμνήσεις ολοκληρωτων κοινωνιών. Ακολουθώντας τον ορισμό αυτό, πληροφορίες για παράδειγμα που βρίσκονται σε ένα βιβλίο στο ράφι του σπιτιού μας, ακόμη και αν δεν το έχουμε ακόμα διαβάσει και που μπορεί να απεικονίζει εμπειρίες που δεν είχαμε ποτέ (αν είναι ένα βιβλίο επιστημονικής φαντασίας παραδείγματος χάρη), μετρούν σαν εξωτερική μνήμη καθώς είναι πληροφορίες από το παρελθόν που μπορούν να ανακτηθούν στο παρόν. Το ίδιο ισχύει και για τις ιστοσελίδες, είτε τις έχουμε επισκεφτεί είτε όχι. Η μνήμη δηλαδή είναι πληροφορίες που μεταδίδονται με την πάροδο του χρόνου και είτε αποθηκεύονται στον εγκέφαλό μας είτε εξωτερικά. Είναι φανερό ότι η αντίληψη αυτή διαφέρει πολύ από τον αρχικό μας ορισμό της μνήμης, καθώς περιλαμβάνει ένα τεράστιο φάσμα πληροφοριών που πριν δεν είχαμε συνυπολογίσει. Ταυτόχρονα, η τεχνολογία, το διαδίκτυο, το μέσα κοινωνικής δικτύωσης, αντιλαμβανόμαστε ότι παίζουν σε αυτόν τον νέο ορισμό της μνήμης καθοριστικό ρόλο (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 6).

Οι άνθρωποι ήταν ανέκαθεν ένα είδος που επεκτείνεται στο περιβάλλον του, το χρησιμοποιούν δηλαδή προς όφελός τους, οπότε αντίστοιχα η μνήμη που κουβαλούν, ακολούθησε την ίδια πορεία, χρησιμοποίησαν δηλαδή εξωτερικά μέσα για να την διατηρήσουν, να την αναπαραστήσουν, να την μεταδώσουν. Μπορούμε λοιπόν να κάνουμε μία κατηγοριοποίηση, έναν διαχωρισμό της μνήμης σε σχέση με μέσο αποθήκευσης των αναμνήσεών μας. Η «εσωτερική μνήμη» (internal memory) είναι η μνήμη που αποτελείται από πληροφορίες που αποθηκεύονται στον εγκέφαλο των ανθρώπων, ενώ η «εξωτερική μνήμη» (external memory) είναι οι πληροφορίες που αποθηκεύονται έξω από αυτόν, είτε κοινωνικά - δηλαδή πληροφορίες που αποθηκεύονται σε άλλους ανθρώπους-, είτε μέσω της τεχνολογίας - δηλαδή σε κάποιο άψυχο αντικείμενο (σχηματικά, αυτός ο διαχωρισμός φαίνεται και στο παρακάτω διάγραμμα). Οι άνθρωποι με παρουσία χιλιετιών στη γη, έχουν μεγάλο παρελθόν στην χρήση εξωτερικής μνήμης, με την οποία αλληλεπιδρούν εκτενώς στην καθημερινότητά τους. Η εξωτερική μνήμη είναι ζωτικής σημασίας για την ανθρώπινη νόηση και συμπεριφορά. Η τεχνολογία ωστόσο που χρησιμοποιούμε τον

εικοστό πρώτο αιώνα, και όλη η εξέλιξη που αυτή κουβαλάει, ίσως έχει αντίκτυπο στον τρόπο που χρησιμοποιούμε τόσο την εξωτερική μνήμη όσο και την εσωτερική, δεδομένων των εξαιρετικά εξελιγμένων κινητών τηλεφώνων, του διαδικτύου κ.α. Η ψυχολογική έρευνα ωστόσο σε αυτό το θέμα, είναι μέχρι στιγμής αρκετά περιορισμένη (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 3).

Εικόνα 16. Θεμελιώδης ταξινόμηση της εσωτερικής και εξωτερικής μνήμης (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 5)

Η μνήμη λοιπόν, παρέχει έναν τρόπο μεταφοράς πληροφοριών μέσα στον χρόνο. Η ικανότητα να αποθηκεύουμε και να ανακτούμε πληροφορίες εκτός του ανθρώπινου εγκεφάλου, δηλαδή σε κάποιο εξωτερικό μέσο, είναι ένα καθοριστικό χαρακτηριστικό προσαρμοστικότητας που διαθέτει το ανθρώπινο είδος. Με την εξωτερική μνήμη, μπορούμε να διατηρήσουμε αρχεία της εμπειρίας μας και να μάθουμε για τις εμπειρίες άλλων ανθρώπων, καταρρίπτοντας πολλά εμπόδια, απόστασης ή χρόνου για παράδειγμα. Μπορούμε να διευρύνουμε τις γνώσεις μας και να περάσουμε όλες αυτές τις πληροφορίες σε μελλοντικές γενιές, ώστε να μην χρειάζεται να μάθουν τα πάντα από την αρχή. Με την εξωτερική μνήμη δηλαδή, η γνώση γίνεται αθροιστική. Για δεκάδες χιλιάδες χρόνια, έχουμε εναποθέσει ένα - καθόλου αμελητέο- μέρος της μνήμης μας, σε τραγούδια, μύθους, θρύλους, παραμύθια, σε πίνακες σε σπηλιές, σε πήλινα δοχεία, σε δίσκους μουσικής και

ταινιών, σε βιβλία, σε ημερολόγια τοίχου, σε τετράδια, σε υπολογιστές, στο διαδίκτυο, σε κινητά τηλέφωνα, σε φωτογραφίες. Η τεχνολογία που συνεχώς εξελίσσεται, αποτελεί τη συνέχεια του δρόμου που χάραξαν οι αρχαίοι. Έχουμε δημιουργήσει - διαμορφώσει ένα πολύ εκσυγχρονισμένο και σύνθετο εργαλείο, το οποίο όμως σε τι βαθμό έχει φτάσει να μας διαμορφώνει επίσης; (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 3)

Η ραγδαία και ταχεία πρόοδος της τεχνολογίας, μας δίνει την δυνατότητα πρόσβασης σε έναν τεράστιο όγκο πληροφοριών, απαραίτητο για την όλο και βαθύτερη γνώση του κόσμου, όπως επίσης έχει καταστήσει εξαιρετικά εύκολη την καταγραφή πληροφοριών σε εξωτερική μνήμη, με συνέπεια αυτό να οδηγήσει στην όλο και λιγότερο στήριξη στην εσωτερική μας μνήμη. Το ερώτημα είναι, πόσο αυτό μας αλλάζει, πόσο αυτό επηρεάζει τη διαδικασία της μνήμης και κατ' επέκταση τη ζωή μας. Μας ενδιαφέρει αν η εξωτερική μνήμη μας ωθεί στο να κάνουμε περισσότερα και να λειτουργήσουμε καλύτερα ή αν οδηγεί στην μείωση των μνημονικών μας ικανοτήτων, όπως επίσης και το αν ενισχύει ή τελικά αντικαθιστά την εσωτερική μνήμη. Συζητάμε λοιπόν για τα πλαίσια αλληλεπίδρασης των δύο αυτών μνημών, και πώς η τεχνολογία έχει επηρεάσει ή αλλάξει την αλληλεπίδραση αυτή (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 3).

Πρόσφατες εργαστηριακές μελέτες σχετικά με τον τρόπο ανάκτησης πληροφοριών από το internet, έδειξαν ότι έχουμε μεγαλύτερη εμπιστοσύνη στις γνώσεις μας αλλά ταυτόχρονα είναι λιγότερο πιθανό να απαντήσουμε από μόνοι μας σε ερωτήσεις γενικών γνώσεων αλλά προτιμάμε να στραφούμε στην χρήση του διαδικτύου για να βρούμε την απάντηση σε τέτοιες και άλλες ερωτήσεις. Αυτό, με την ευκολία πρόσβασης σε μηχανές αναζήτησης του διαδικτύου, ήταν σαν εύρημα πολύ αναμενόμενο και ταιριαστό με την εποχή μας. Μελέτες έχουν δείξει επίσης, ότι όταν οι άνθρωποι αναμένουν ότι θα έχουν μία μελλοντική πρόσβαση σε εξωτερική μνήμη για κάποιες συγκεκριμένες πληροφορίες, μειώνοντας έτσι τη χρήση της εσωτερικής τους μνήμης για αυτές τις συγκεκριμένες πληροφορίες και τη χρησιμοποιούν για άλλες, όπως επίσης και εστιάζουν την εσωτερική τους μνήμη στο πού και με ποιο τρόπο θα μπορέσουν να αποκτήσουν πρόσβαση σε αυτή την εξωτερική πηγή μνήμης. Άλλες έρευνες έχουν δείξει επίσης ότι η εσωτερική μνήμη μπορεί να επηρεαστεί από την ίδια την διαδικασία δημιουργίας εξωτερικών πηγών μνήμης, όπως είναι το τράβηγμα φωτογραφιών ή η συγγραφή σημειώσεων (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 4).

Η εξωτερική μνήμη παίζει έναν αναπόσπαστο και όλο και μεγαλύτερο ρόλο στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων. Κινητά, υπολογιστές, φωτογραφικές μηχανές, το διαδίκτυο, δηλαδή υψηλής τεχνολογίας (hightech) μέσα εξωτερικής μνήμης, χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο από μέσα χαμηλής τεχνολογίας (low-tech), όπως είναι το χαρτί ή ένα ημερολόγιο, τα οποία όμως χρησιμοποιούνται περισσότερο από την κοινωνική εξωτερική μνήμη, δηλαδή την μνήμη των άλλων ανθρώπων. Τα άτομα χρησιμοποιούν υπολογιστές και χαρτί για να κρατήσουν σημειώσεις, καθώς έτσι πιστεύουν ότι βοηθούν και ενισχύουν την εσωτερική μνήμη τους. Θεωρούν δηλαδή ότι στην περίπτωση αυτή η χρήση ενός μέσου εξωτερικής μνήμης θα βοηθήσει στο να θυμούνται καλύτερα οι ίδιοι (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 139). Σε ένα πείραμα μάλιστα που τελέστηκε το 2021 με διακόσιους συμμετέχοντες, όπου έγινε σύγκριση σε μία βιντεοσκοπημένη διάλεξη των αποτελεσμάτων των χειρόγραφων σημειώσεων, της φωτογράφισης του υλικού της διάλεξης και του μη κρατήματος σημειώσεων, αποδείχτηκε ότι αυτοί που κράτησαν χειρόγραφες σημειώσεις απέδωσαν καλύτερα σε ένα τεστ μνήμης και συγκράτησαν καλύτερα το περιεχόμενο της διάλεξης (Wong and Lim, 2021).

Οι άνθρωποι αξιοποιούν την εξωτερική μνήμη τόσο για προσωπικά βιώματα (*βιωματική*) όσο και για γνώση των γεγονότων (*σημασιολογική*), τη δεύτερη μάλιστα σε μεγαλύτερο βαθμό. Επίσης εξακολουθούν και χρησιμοποιούν στρατηγικά το φυσικό περιβάλλον στο οποίο υπάρχουν ώστε να μπορούν να ξέρουν που βρίσκονται σημαντικά πράγματα. Χρησιμοποιούν για παράδειγμα λίστα όταν πηγαίνουν για ψώνια, ή σελιδοδείκτη για να θυμούνται σε ποια σελίδα του βιβλίου είχαν μείνει. Οι τηλεφωνικοί αριθμοί έχουν μεταφερθεί σε πολύ μεγάλο βαθμό από την εσωτερική στην εξωτερική μνήμη, και οι περισσότεροι πλέον τραβούν φωτογραφίες σε συστηματική βάση, για να κρατήσουν μία ανάμνηση και να τη μοιραστούν. Οι άνθρωποι προσδοκούν από την υψηλή τεχνολογία να χρησιμοποιείται ακόμη περισσότερο στο μέλλον (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 139).

Η εξωτερική μνήμη επηρεάζει τις συναισθηματικές και κοινωνικές πτυχές της καθημερινής μας ζωής. Πλέον οι περισσότεροι άνθρωποι αναφέρουν ότι νιώθουν ισχυρά συναισθήματα με την προβολή φωτογραφιών και βίντεο ή ακόμη και κειμένων από το παρελθόν. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ενισχύουν τόσο ατομικές όσο και συλλογικές αναμνήσεις, για παράδειγμα εμπειρίες ατομικές ή με φίλους που αν δεν υπήρχαν αποθηκευμένες στο προσωπικό μας ιστολόγιο δεν θα τις

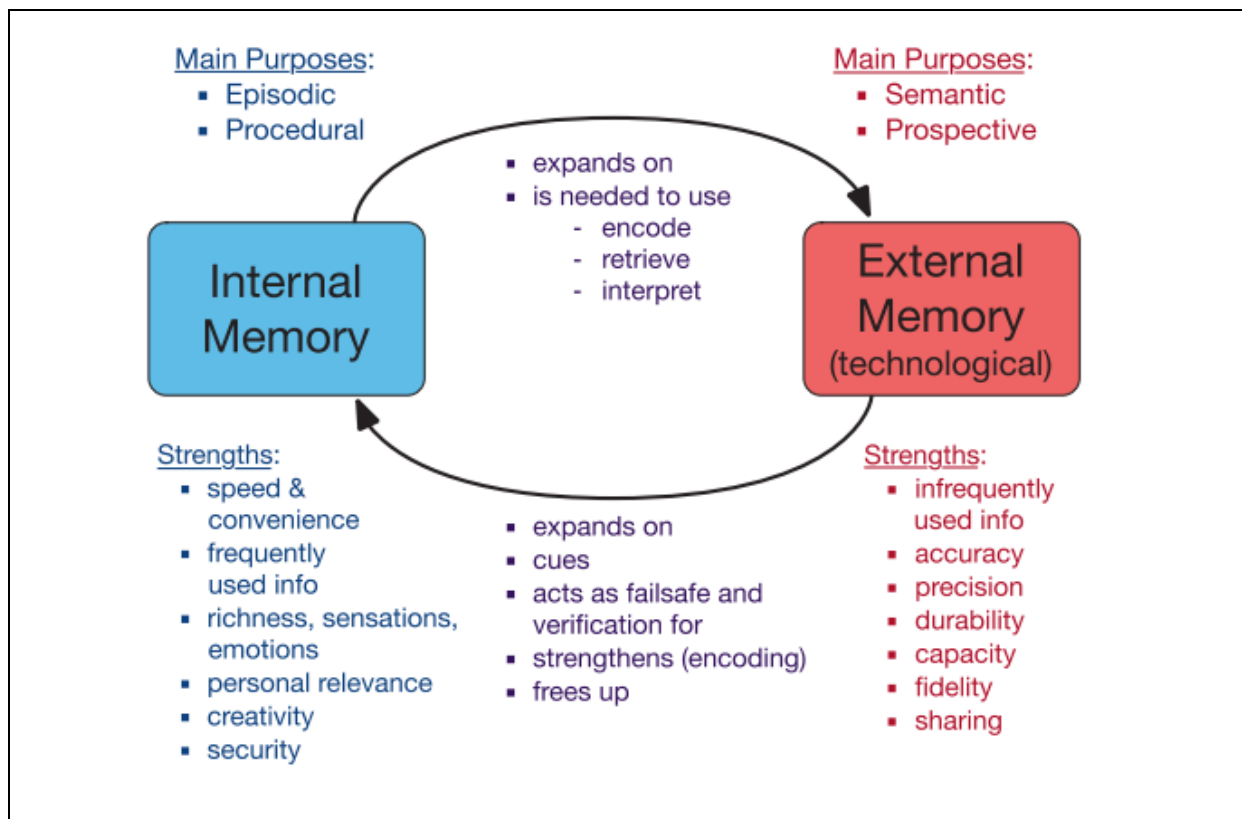
θυμόμασταν καθόλου. Οι άνθρωποι αναφέρουν επίσης παρόμοια επίπεδα εντός (online) και εκτός (offline) του δικτύου κοινωνικοποίησης και συναναστροφής με άλλους ανθρώπους. Για κάποιους ανθρώπου επίσης υπάρχει έντονη συναισθηματική φόρτιση ανάμεσα στην ανάγκη για δημιουργία εξωτερικών αρχείων αναμνήσεων (για παράδειγμα λήψη φωτογραφιών από κάποια σημαντική εμπειρία) και στην ανάγκη του να είναι πλήρως παρόντες σε αυτήν την ώρα που συμβαίνει (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 140).

Αν και οι απόψεις δίστανται σχετικά με το αν είναι πιο σημαντικό να ξέρεις πού να βρεις τις πληροφορίες που χρειάζεσαι ή να τις θυμάσαι, οι περισσότεροι άνθρωποι έχουν εφαρμόσει κάποιες φορές την πρώτη τακτική. Επίσης τα άτομα αναγνωρίζουν ότι είναι απαραίτητη η εσωτερική μνήμη για την αποτελεσματική χρήση της εξωτερικής μνήμης, και ότι είναι και οι δύο χρήσιμες για διαφορετικά πράγματα. Πολλοί θεωρούν πολύ σημαντικές τις εξωτερικές τους αναμνήσεις, τις θεωρούν κομμάτι τους και πιστεύουν ότι η εξωτερική μνήμη τους βοηθάει να λειτουργούν καλύτερα και δεν νιώθουν άβολα με το να στηρίζονται σε αυτήν, όμως θα μπορούσαν να ζήσουν και να ανταπεξέλθουν στις ανάγκες τους και χωρίς αυτή. Η εξωτερική μνήμη θεωρείται γενικά ενισχυτικό μέσο της ανθρώπινης ικανότητας και όχι υποκατάστατο (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 140). Ωστόσο, αν και αντιλαμβάνονται τη σημασία που έχει η εξωτερική μνήμη, και ταυτόχρονα τις συναισθηματικές επιπτώσεις της απώλειάς της, οι άνθρωποι δεν κρατούν τόσο συχνά αντίγραφα των αρχείων τους που αποτελούν την εξωτερική τους μνήμη (Finley, Naaz and Goh, 2018, Q96-Q97 σελ 40).

Οι άνθρωποι που αυτοαξιολογούν ότι έχουν καλή μνήμη, τείνουν να χρησιμοποιούν λιγότερο την εξωτερική μνήμη, στηρίζονται λιγότερο σε αυτήν και της δίνουν μικρότερη αξία. Οι άνθρωποι που νοσταλγούν πιο εύκολα, έχουν πιο έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις στην εξωτερική μνήμη και για αυτούς έχει μεγαλύτερη αξία. Οι ηλικιωμένοι χρησιμοποιούν περισσότερο την εξωτερική μνήμη χαμηλής τεχνολογίας. Η ανησυχία σχετικά με την εξάρτηση από την εξωτερική μνήμη υψηλής τεχνολογίας σχετίζεται με διάφορες μεταβλητές, όμως το συμπέρασμα είναι ότι συμβαίνει μία συμβίωση μεταξύ της εσωτερικής και εξωτερικής μνήμης, η οποία όλο και δυναμώνει. Η μία συμπληρώνει την άλλη και αλληλοεξαρτώνται στενά. Αν και κάποιοι άνθρωποι προβληματίζονται σχετικά με την όλο και αυξανόμενη στήριξη στην εξωτερική μνήμη ή με την απώλεια των δυνατοτήτων της εσωτερικής μνήμης, υπάρχουν αρκετοί που αντιμετωπίζουν το γεγονός αυτό σαν μία βελτίωση, μία

ενίσχυση της εσωτερικής μνήμης, που τους επιτρέπει να κάνουν στρατηγική κατανομή της προσπάθειάς τους να θυμούνται-μεταξύ του εγκεφάλου και του περιβάλλοντός τους-, και δίνοντάς τους έτσι τη δυνατότητα να εκτελούν περισσότερες πνευματικές και κοινωνικές διαδικασίες. Πιο γενικά δηλαδή, η εξωτερική μνήμη ενισχύει την εσωτερική βιωματική μνήμη η οποία αφορά την ικανότητά μας να θυμόμαστε γεγονότα, καταστάσεις και εμπειρίες από τη ζωή μας, και υποκαθιστά την εσωτερική σημασιολογική μνήμη που σχετίζεται με τις γενικές γνώσεις ενός ατόμου, καθώς και την εσωτερική προοπτική μνήμη που αφορά την ικανότητα να θυμόμαστε να εκτελέσουμε με πρόθεση κάποιες ενέργειες στο μέλλον (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 140).

Τα παραπάνω συμπεράσματα και αναλύσεις, στηρίζονται στην έρευνα των Finley, Naaz και Goh του 2018. Σχηματικά τα αποτελέσματα αυτά φαίνονται και στο παρακάτω διάγραμμα.

Εικόνα 17. Διάγραμμα της αλληλεπίδρασης της εσωτερικής και εξωτερικής μνήμης, που στηρίζεται στις απαντήσεις των συμμετεχόντων στην συγκεκριμένη έρευνα, και συμπεριλαμβάνει και χαμηλής και υψηλής τεχνολογίας μέσα εξωτερικής μνήμης (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 141).

Όπως βλέπουμε και στο διάγραμμα, η εσωτερική μνήμη χρησιμοποιείται περισσότερο από την εξωτερική για να καλύψει το κομμάτι της βιωματικής μνήμης, δηλαδή των προσωπικών εμπειριών μας, αλλά και για διαδικαστικά ζητήματα, δηλαδή με ποιό τρόπο κάνουμε κάτι. Τα κύρια πλεονεκτήματα της εσωτερικής μνήμης είναι ότι έχουμε σε αυτήν γρήγορη και βολική πρόσβαση, ειδικά σε πληροφορίες που χρησιμοποιούνται συχνά, έχουμε ζωντανές αναπαραστάσεις αναμνήσεων, οι οποίες περιλαμβάνουν συναισθήματα, προσωπικές σημαντικές στιγμές, εμπειρίες και πληροφορίες αλλά και ασφάλεια των ιδιωτικών εμπειριών και πληροφοριών (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 141). Οι κύριες χρήσεις της εξωτερικής μνήμης είναι για γενικές γνώσεις και για μελλοντικές εργασίες. Τα βασικά πλεονεκτήματα είναι η δυνατότητα πρόσβασης σε σπάνια χρησιμοποιούμενες πληροφορίες, η ακρίβεια των λεπτομερειών, η μη μεταβλητότητα των πληροφοριών, η μη παραμόρφωσή τους με την πάροδο του χρόνου και η δυνατότητα να μπορούν να επαναχρησιμοποιηθούν, η αντοχή στον χρόνο, η πολύ μεγάλη χωρητικότητα, και η ευκολία κοινής χρήσης όπως για παράδειγμα μέσω φωτογραφιών στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 142). Ωστόσο, είναι καλό να έχει κανείς στο μυαλό του ότι τίθενται θέματα τόσο ασφάλειας προσωπικών δεδομένων, όσο και αλλοίωσης ή κακόβουλης χρήσης στα δεδομένα όλων αυτών των εξωτερικών μέσων αποθήκευσης.

Η εσωτερική μνήμη μπορεί να επεκταθεί μέσω της εξωτερικής μνήμης, παρέχοντας πλούσιες αναμνήσεις από μία εμπειρία, όπως λόγου χάρη οι φωτογραφίες από ένα ταξίδι μπορεί να κάνουν την ανάμνησή του πιο ζωντανή και πιο έντονη. Η εσωτερική μνήμη είναι απαραίτητη για να μπορεί να γίνει χρήση της εξωτερικής μνήμης (ενώ το αντίθετο δεν ισχύει), ώστε να μπορούν να κωδικοποιούνται οι πληροφορίες στην εξωτερική μνήμη, να θυμόμαστε ότι συγκεκριμένες πληροφορίες υπάρχουν σε ένα μέσο εξωτερικής μνήμης, να μπορούμε να τις ανακτήσουμε όταν αυτό χρειαστεί και να θυμόμαστε τόσο την τοποθεσία όσο και τη διαδικασία ανάκτησης που απαιτείται, και φυσικά να μπορούμε να κατανοήσουμε τις πληροφορίες που ανακτήσαμε. Χωρίς ένα ακριβές νοητικό μοντέλο της θέσης, της δομής, του περιεχομένου και των λειτουργικών χαρακτηριστικών της εξωτερικής μνήμης, η εξωτερική μνήμη θα μπορούσε να είναι δυσπρόσιτη. Ωστόσο με την αυξανόμενη ευελιξία των μηχανών αναζήτησης των λογισμικών, ίσως αυτό το βάρος να μειώνεται σιγά σιγά από την εσωτερική μνήμη (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 141).

Η εξωτερική μνήμη μπορεί να πυροδοτήσει σημεία της εσωτερικής μνήμης που διαφορετικά θα είχαν αδρανήσει. Μπορεί να λειτουργήσει σαν δίκτυ ασφαλείας, όταν η εσωτερική μνήμη αρχίζει να εγκαταλείπει και μπορεί με ευκολία να επαληθεύσει πληροφορίες που ανακτώνται από την εσωτερική μνήμη. Επίσης η εξωτερική μνήμη μπορεί να ελευθερώσει χώρο από την εσωτερική, δίνοντας τη δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί για άλλες εργασίες. Δεν έχει απλά βοηθητικό ρόλο ως προς την εσωτερική μνήμη, ούτε είναι ένα παθητικό κουτί με πληροφορίες, αλλά μπορεί να διαμορφώσει και να καθοδηγήσει τη χρήση της εσωτερικής μας μνήμης. Οι συμμετέχοντες της παραπάνω έρευνας, ανέφεραν ότι χρησιμοποιούν όλο και περισσότερο την εξωτερική μνήμη, και έχοντας αλλάξει έτσι και τη χρήση της εσωτερικής, συμπεριλαμβανομένων λιγότερων σημασιολογικών πληροφοριών, περισσότερων πληροφοριών βιωματικής μνήμης, κάνοντας εστίαση στην εύρεση πληροφοριών στην εξωτερική μνήμη (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 142). Για παράδειγμα, συμμετέχοντες αναφέρουν ότι πλέον, αφιερώνουν λιγότερο χρόνο στο να αποκτήσουν γενικές γνώσεις, στο να θυμούνται απ' έξω λεπτομέρειες, λίστες, τηλεφωνικούς αριθμούς ή διευθύνσεις (καθώς για να τα απομνημονεύσουν χρειάζεται αρκετός χρόνος και επανάληψη), και έτσι αποθηκεύουν στην εσωτερική τους μνήμη επιλεγμένο και πιο περιορισμένο όγκο πληροφοριών (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 61).

Μέχρι στιγμής σε αυτό το κεφάλαιο, έχουμε ασχοληθεί περισσότερο με την ατομική μνήμη, η οποία αποτελεί το παραδοσιακό κομμάτι ανάλυσης στην ψυχολογία, και είναι άμεσα συνδεδεμένη με την κοινωνική μνήμη. Η συλλογική μνήμη αφορά σε ένα υψηλότερο και εξελισσόμενο επίπεδο ανάλυσης. Αναφέρεται σε μνήμη που μοιράζεται στους ανθρώπους, σε κοινές αναμνήσεις από την ιστορία μιας ομάδας, σημαντικές για την ταυτότητά της. Μπορούν αυτές οι αναμνήσεις ωστόσο να επεκτείνονται και σε γεγονότα που τα άτομα δεν τα αφομοίωσαν ως προσωπικές τους αναμνήσεις, όπως οι στιγμές ίδρυσης μιας χώρας για παράδειγμα. Εν γένει, η συλλογική μνήμη έχει σαν βασικά στοιχεία της, ένα κοινό σώμα γνώσης, ένα χαρακτηριστικό, δηλαδή μία αφηγηματική αποτύπωση από τη συγκεκριμένη ομάδα ανθρώπων, και μία διαδικασία όπως για παράδειγμα την αμφισβήτηση και αναδιαμόρφωση των ερμηνειών του παρελθόντος ή τη διαδικασία της συλλογικής ανάμνησης (όταν οι άνθρωποι μιας μικρής ομάδας προσπαθούν να θυμηθούν κάτι

όλοι μαζί συνήθως μέσω της συζήτησης). Σύμφωνα με τους Hirst και Manier³¹, η συλλογική μνήμη μπορεί να εξεταστεί με μία επιδημιολογική προσέγγιση, καθώς εξετάζεται η μετάδοση της μνήμης μέσα σε ένα δίκτυο που αποτελείται από μέλη της κοινότητας και κοινωνικούς πόρους (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 116).

Η συλλογική μνήμη εκτείνεται τόσο στην εσωτερική μνήμη των ατόμων, που μπορεί επίσης να θεωρηθεί κοινωνική εξωτερική μνήμη στο βαθμό που οι αναμνήσεις των ανθρώπων αλληλοενημερώνονται με αυτές των άλλων ανθρώπων, όσο και τεχνολογική εξωτερική μνήμη με την έννοια των μνημείων, των πολιτισμικών συμβόλων, των μέσων μαζικής ενημέρωσης και των διαφόρων πολιτιστικών συνηθειών, όπως οι διακοπές και τα φεστιβάλ (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 117). Σύμφωνα με την Zelizer³² η οπτική αποτύπωση σταθεροποιεί την παροδική φύση που έχει η μνήμη, η οποία ταυτόχρονα με την πραγματικότητα, υπόκειται σε συνεχή ανοικοδόμηση. Αυτή η οπτική διάσταση της μνήμης βοηθά, στην ανάκληση πραγμάτων και γεγονότων του παρελθόντος (Zelizer, 1995, σελ. 233). Ο όρος «ομπρέλα» της συλλογικής μνήμης είναι χρήσιμος γιατί κάτω από αυτόν, μελετητές από διάφορους κλάδους έχουν αρχίσει να εξερευνούν την αλληλεπίδραση της εσωτερικής και εξωτερικής μνήμης σε πολλές πτυχές της κοινωνίας. Οι ανθρωπολόγοι έχουν μελετήσει το πώς διαφορετικές μορφές εξωτερικής μνήμης εξυπηρετούν τη συλλογική μνήμη, όπως π.χ. το αφηγηματικό κείμενο έναντι των σωματικών τελετουργικών παραστάσεων (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 118).

Η μνήμη είναι συχνά μία κοινωνική διαδικασία. Σε μία έρευνα του 2008, δημιουργήθηκε ένα εννοιολογικό και εμπειρικό πλαίσιο το οποίο περιλάμβανε πολλά φαινόμενα κοινωνικής μνήμης, οι οποίες εν γένει εκτείνονται σε έξι διαστάσεις: (α) κωδικοποίηση έναντι ανάκτησης, (β) μοιρασμένες έναντι αυστηρά προσωπικών εμπειριών, (γ) σκόπιμα έναντι από λάθος κοινοποιημένες εμπειρίες, (δ) ιδιαίτερες-μοναδικές έναντι παρόμοιων μη κοινοποιημένων εμπειριών ανάμεσα στους ανθρώπους, (ε) ανάκτηση που γίνεται ατομικά έναντι μιας ομάδας, και (στ) ο βαθμός συνεργασίας στην ομαδική ανάκτηση. Εξεταζόμενες μαζί, αυτές οι διαστάσεις

³¹ Ο William Hirst είναι καθηγητής στο τμήμα ψυχολογίας του πανεπιστημίου The New School στη Νέα Υόρκη, και ο David Manier είναι καθηγητής στο τμήμα ψυχολογίας του πανεπιστημίου City University of New York City - Lehman College της Νέας Υόρκης.

³² Η Barbie Zelizer είναι η καθηγήτρια επικοινωνίας και διευθύντρια του Center for Media at Risk στο Πανεπιστήμιο της Πενσυλβανίας Annenberg School for Communication. Πρώην δημοσιογράφος και γνωστή για το έργο της στη δημοσιογραφία, τον πολιτισμό, τη μνήμη και τις εικόνες.

σκιαγραφούν έναν χώρο δυνατοτήτων για περαιτέρω μελέτες των φαινομένων της κοινωνικής μνήμης. Θα ήταν σκόπιμο δε να εξεταστούν οι εξής παράγοντες:

- το κόστος και τα οφέλη της μνήμης μέσα σε ομάδες. Η έρευνα έχει εστιάσει κυρίως στο κόστος που έχει η συλλογική ανάκληση αναμνήσεων, λόγω της εξωτερικής επιρροής στις προσωπικές μνήμες. Ωστόσο η συλλογικότητα στην ανάμνηση έχει ξεκάθαρα πλεονεκτήματα. Χρειάζεται να μελετηθεί αν οι άνθρωποι μέσα στην ομάδα θυμούνται περισσότερο ή λιγότερο, με ακρίβεια ή όχι, ξεχωριστά ή συλλογικά.
- οι παράμετροι της επιρροής από την ομάδα. Να μελετηθούν δηλαδή μεταβλητές όπως το μέγεθος της ομάδας, οι σχέσεις των μελών, ο σκοπός ύπαρξης, η συνοχή της ομάδας, και ο τρόπος που διαχειρίζονται το παρελθόν
- η μοίρα των αναμνήσεων - τί απογίνονται, πώς οι ατομικές μνήμες μεταβάλλονται με την πάροδο του χρόνου όταν παρεμβληθεί η ένταξη σε κάποια ομάδα.
- και η ακριβής λειτουργία της συλλογικής μνήμης (group memory), επεκτείνοντας τα παραδείγματα γνωστικής μνήμης εκτός του κοινωνικού πλαισίου που έχει επινοηθεί στο εργαστήριο, μεταξύ πραγματικών ομάδων, σε οικογένειες, φίλους, ζευγάρια, συνεργάτες κ.λ.π., ώστε να μπορέσει να εξεταστεί η λειτουργία αλλά και η σημασία που έχει για τα άτομα η συλλογική μνήμη.

(Barnier, Sutton, Harris and Wilson, 2008, σελ. 43).

3.2 Σύγχρονα μέσα συντήρησης της μνήμης - μέσα κοινωνικής δικτύωσης.

Αναφορικά με τα σύγχρονα μέσα συντήρησης της μνήμης, όλα αρχίζουν και τελειώνουν στην τεχνολογία, χωρίς αυτό να αναιρεί την συνύπαρξη των σύγχρονων μέσων με αυτή των παραδοσιακών και διαχρονικών. Οι αναμνήσεις, ατομικές και κοινωνικές, από αρχεία ειδήσεων μέχρι προσωπικές φωτογραφίες και στιγμές αποθηκεύονται με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, σε ένα μεγάλο ποσοστό τους, σε σκληρούς δίσκους. Οι φωτογραφίες που ανεβάζουν οι χρήστες στα μέσα κοινωνικής

δικτύωσης αλλά και όλες οι κοινοποιήσεις των στιγμών τους, οι σημειώσεις που κάποιος κρατάει σε ηλεκτρονική μορφή, τα ηλεκτρονικά ημερολόγια, οι αυτόματες υπενθυμίσεις γενεθλίων και γιορτών, το ιστορικό ενός φυλλομετρητή ή ενός χάρτη, οι βάσεις δεδομένων με ταινίες παλιές και νέες και όλες οι πληροφορίες στις οποίες μπορεί να έχει πρόσβαση ένας χρήστης οποιαδήποτε μέρα και ώρα, είναι πρακτικά bits μέσα σε σκληρούς δίσκους, είτε προσωπικούς, όπως η μνήμη ενός τηλεφώνου ή ενός υπολογιστή είτε παγκόσμιους, όπως οι πληροφορίες που αποθηκεύονται, μοιράζονται και ανακτώνται σε κάποιο κοινωνικό μέσο όπως το Facebook. Με την είσοδό μας στην ψηφιακή εποχή, ήταν αναπόφευκτη η στήριξή μας και σε αυτά τα εξωτερικά μέσα για να αποθηκεύσουμε στιγμές, φωτογραφίες, πληροφορίες που ίσως υπό άλλες συνθήκες να μην κρατούσαμε. Πλέον η λήψη φωτογραφιών, για παράδειγμα, είναι μία τόσο εύκολη, γρήγορη και προσβάσιμη σχεδόν σε όλους διαδικασία, μέσω των κινητών τηλεφώνων που είναι αυτή τη στιγμή στο εμπόριο, η ποσότητα δε που μπορεί να ληφθεί, όπως και αυτή που λαμβάνεται καθημερινά, είναι εξαιρετικά μεγαλύτερη σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν.

Οι λειτουργίες του τηλεφώνου, της μουσικής, της πρόσβασης στο διαδίκτυο, της κάμερας, των σημειώσεων, του χάρτη και πολλών ακόμα, έχουν συγχωνευθεί μέσα στα σύγχρονα «έξυπνα» κινητά τηλέφωνα. Αυτό διευκολύνει κατά πολύ τη χρήση όλων αυτών και σε πρακτικό αλλά και σε οικονομικό επίπεδο. Παλιά χρειαζόσουν πέντε διαφορετικές συσκευές, τώρα χρειάζεσαι μόνο μία η οποία σου προσφέρει ίσως και περισσότερες αθροιστικά και συνδυαστικά δυνατότητες. Μέσα σε αυτή λοιπόν, αποθηκεύεται ένα κομμάτι της ζωής και της μνήμης μας, το οποίο είναι ανατρεπτικό ως προς τον διαμοιρασμό που γίνεται στις πληροφορίες που χρειάζεται να θυμόμαστε. Ανέκαθεν οι άνθρωποι χρησιμοποιούσαν εξωτερικά μέσα, ωστόσο ποτέ ως τώρα αυτά δεν ήταν τόσο εξελιγμένα ώστε να αλληλεπιδρούν τόσο άμεσα με τους χρήστες, όπως λ.χ. να τους προβάλλουν διαφημίσεις ανάλογα με το ιστορικό της αναζήτησής τους, και φυσικά ποτέ ως τώρα η αναζήτηση πληροφοριών για όλα σχεδόν τα θέματα και η αναζήτηση αρχείων από κάποια παλαιότερη εμπειρία δεν ήταν ευκολότερη. Μέσα σε αυτόν τον κόσμο των κινητών τηλεφώνων, ξεκίνησαν να αναπτύσσονται διάφορες δυνατότητες αποθήκευσης και οργάνωσης των αναμνήσεων, διάφορες εφαρμογές και φυσικά αναπτύχθηκαν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Ιδιαίτερα όσον αφορά τα κοινωνικά δίκτυα, η χρήση τους πλέον έχει γίνει αναπόσπαστο κομμάτι της καθημερινότητας των ανθρώπων, έχει μπει κυριολεκτικά στις ζωές μας, στις σχέσεις μας, στο τι διαβάζουμε, τι βλέπουμε, πώς σκεφτόμαστε,

πώς δρούμε σαν καταναλωτές, πώς πληροφορούμαστε για αυτά που συμβαίνουν. Αυτό όπως είναι φυσικό έχει και θετικά στοιχεία, όπως για παράδειγμα τη δυνατότητα να ακούγονται πολλές απόψεις αλλά και αρνητικά στοιχεία, όπως την παραπληροφόρηση και την ύπαρξη τόσο μεγάλου όγκου πληροφοριών που μπορεί καμιά φορά να έχει σαν αποτέλεσμα να χάνεται η ουσία.

Την τελευταία δεκαετία, το αντίκτυπο που έχουν τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης στη ζωή μας είναι πολύ μεγάλο σε διάφορους τομείς με έναν από αυτούς σίγουρα να είναι αυτός της κοινωνικής μνήμης (Birkner and Donk, 2018, σελ. 1). Οι κοινωνικές ομάδες κατασκευάζουν το παρελθόν που χρειάζονται για να έχουν μία συλλογική ταυτότητα, και η διάδοση της εκδοχής αυτής του παρελθόντος, συμπεριλαμβανομένων των επακόλουθων αντιπαραθέσεων, είναι αυτά που μεταδίδονται και μπορούν να παρατηρηθούν στη συνέχεια στα μέσα ενημέρωσης (Birkner and Donk, 2018, σελ. 6). Αν και έχει δοθεί μεγάλη προσοχή στα εθνικά μέσα μαζικής ενημέρωσης, ο ρόλος της δημόσιας μνήμης, αμφισβητείται για παράδειγμα σε περιπτώσεις πολιτικής κρίσης ή σύγκρουσης. Νέες πλατφόρμες όπως είναι το YouTube, το Facebook και το Twitter, συνεισφέρουν στη δημιουργία μιας νέας μνήμης, και στην αλλαγή των καθιερωμένων τρόπων έρευνας των γεγονότων και των αναμνήσεων. Για παράδειγμα, φαίνεται να υπήρχε μία σύνδεση μεταξύ του Brexit και των εκλογών στις ΗΠΑ το 2016, με τη χρήση των κοινωνικών μέσων από συντηρητικά κινήματα. Τα κοινωνικά δίκτυα γίνονται όλο και πιο πυκνά και διασκορπισμένα, εμπλεκόμενα όλο και περισσότερο στην καθημερινότητα των ανθρώπων. Όταν αναφερόμαστε σε ζητήματα ηγεμονίας και αντιμνήμης, η κοινωνική σφαίρα μιας «ψηφιακής δημοκρατίας» μπορεί να διαδώσει επίσημα κατεσταλμένες απόψεις, και ταυτόχρονα, ομάδες που έχουν αντίθετες απόψεις από τις κυρίαρχες, μπορούν να τις εκφράσουν δημόσια, όπως για παράδειγμα στο τμήμα των σχολίων σε έναν ειδησεογραφικό ιστότοπο. Τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης έχουν γίνει ένα πολύτιμο εργαλείο στις πολιτικές συγκρούσεις κυρίως για αυτούς που δεν είναι επικεφαλής, όπως οι πιο ανίσχυροι πολιτικά, ή τα κοινωνικά κινήματα, και η επιρροή αυτή έχει επίδραση φυσικά και στην κοινωνική μνήμη (Birkner and Donk, 2018, σελ. 2).

Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι η συζήτηση σχετικά με τη μετονομασία μιας εξέχουσας πλατείας στην κοινότητα του Muenster (μία μεγάλη πανεπιστημιακή πόλη

της Γερμανίας) το 2011. Ο Paul Hindenburg³³ ήταν ο χρηματοδότης της πλατείας αυτής. Ωστόσο ο δήμαρχος και το δημοτικό συμβούλιο αποφάσισαν να την ονομάσουν Schlossplatz, δηλαδή πλατεία παλατιού αντί για Hindenburgplatz (δηλαδή πλατεία του Hindenburg), κυρίως λόγω του ρόλου κλειδί που έπαιξε στη Ναζιστική κατάληψη της εξουσίας (σύμφωνα με τους ιστορικούς) ο Hindenburg, όταν διόρισε τον Αδόλφο Χίτλερ ως καγκελάριο της Γερμανίας. Η απόφαση αυτή προκάλεσε τις αντιδράσεις κάποιων συντηρητικών πολιτών οι οποίοι ξεκίνησαν μία λαϊκή ψηφοφορία, εν όψει της οποίας έγιναν δημόσιες συζητήσεις. Εκεί, αμφισβητήθηκε ο ρόλος του Hindenburg στην κατάληψη της εξουσίας από τους Ναζί, και σε αυτή τη διαδικασία δημόσιου λόγου, ήρθαν στο φως πληροφορίες σχετικά με τον αγώνα για την τοπική συλλογική μνήμη και την ιστορική συνείδηση της κοινωνίας των πολιτών. Η συζήτηση αυτή που έγινε μέσω των social media, πιθανώς επηρέασε την αλλαγή του μνημονιακού γερμανικού πολιτισμού, παρόλο που τελικά επικράτησε η αρχική απόφαση. Αυτό ακριβώς είναι και το πεδίο της έρευνας των Birkner και Donk³⁴, οι οποίοι εξέτασαν την ενεργή συζήτηση στο Facebook σχετικά με τη μετονομασία της πλατείας, τους συντελεστές της, τα επιχειρήματά τους, τον τρόπο πλαισίωσης του ζητήματος, την ποιότητα και την ποσότητα επικοινωνίας (Birkner and Donk, 2018, σελ. 2). Το αξιοσημείωτο εδώ, είναι ότι η διαμάχη δεν προέκυψε από κάποιο εναλλακτικό ή αντίθετο κόμμα που ένιωθε ότι δεν εκπροσωπείται από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης. Ενώ δηλαδή το μεγαλύτερο μέρος των πολιτών, όλα τα πολιτικά κόμματα και τα MME τάχθηκαν υπέρ του νέου ονόματος, η συντηρητική αντιδημοφιλής άποψη, εμφανίστηκε στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Birkner and Donk, 2018, σελ. 3).

Στην έρευνα των Finley, Naaz και Goh, φαίνεται ότι οι άνθρωποι στηρίζονται τόσο σε άλλους ανθρώπους όσο και στην τεχνολογία για λόγους μνήμης, σε διαφορετικό βαθμό. Η χρήση του Facebook, του Instagram, του Twitter και όλων των άλλων κοινωνικών δικτύων, εντάσσεται στα πλαίσια της κοινωνικής μνήμης. Ένας

³³ Ο Paul Ludwig Hans Anton von Beneckendorff und von Hindenburg (1847-1934) ήταν ο Γερμανός στρατηγός και πολιτικός που ηγήθηκε του Αυτοκρατορικού Γερμανικού Στρατού κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, και αργότερα έγινε Πρόεδρος της Γερμανίας από το 1925 έως τον θάνατό του το 1934.

³⁴ Ο Thomas Binker σπούδασε ιστορία, δημοσιογραφία, επικοινωνία και λογοτεχνία στο Γκίσεν, τη Σαλαμάνκα και το Αμβούργο. Από το 2006 έως το 2010 εργάζεται στο Ινστιτούτο Σπουδών Δημοσιογραφίας και Επικοινωνίας στο Πανεπιστήμιο του Αμβούργου. Ο André Donk είναι μέλος του επιστημονικού προσωπικού στο τμήμα επικοινωνιών του πανεπιστημίου του Muenster. Η έρευνά του επικεντρώνεται στην ψηφιοποίηση των επιστημών, των MME και της μνήμης, στην πολιτική επικοινωνία και στην θεωρία των μέσων ενημέρωσης.

άλλος τεχνολογικός χώρος για την κοινωνική μνήμη, είναι η Wikipedia, όπου οι προβολές και τροποποιήσεις σελίδων μπορούν να ρίξουν φως ακόμη και στην ανάκτηση και αμφισβήτηση ιστορικών γεγονότων. Η πλειοψηφία των συμμετεχόντων, συμφώνησε ότι τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης τους βοηθούν να θυμούνται εμπειρίες, και ότι η τεχνολογία τους βοηθά να θυμούνται σε συλλογικό βαθμό. Έτσι, η τεχνολογική εξωτερική μνήμη αντιλαμβανόμαστε ότι παίζει σημαντικό ρόλο στην κατασκευή και διαμόρφωση της κοινωνικής μνήμης, και επιπλέον και στην ενδεχόμενη αμφισβήτησή της (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 118).

Άλλες μορφές σύγχρονων μέσων διατήρησης μνήμης, είναι η ψηφιοποίηση αναλογικών τεκμηρίων (φωτογραφιών ή εγγράφων), παρέχοντας έτσι προστασία στις πληροφορίες που φέρουν, από παράγοντες όπως ο χρόνος, το νερό, η φωτιά. Έχει ήδη αρχίσει να αναπτύσσεται η ψηφιακή τέχνη η οποία μπορεί να έχει τη μορφή της ψηφιακής ζωγραφικής, δηλαδή ζωγραφικής σε κάποια ηλεκτρονική συσκευή όπως ένα ειδικό tablet ή ένα κινητό τηλέφωνο μέσω κάποιας αντίστοιχης εφαρμογής, η οποία όλο και επεκτείνεται και προτιμάται από πολλούς, με τη μορφή της δημιουργίας και επεξεργασίας βίντεο, της δημιουργίας ταινιών με πιο εξελιγμένα εφέ, του animation, της χρήσης ψηφιακών μέσων στις κλασικές μορφές τέχνης όπως το θέατρο, της ηλεκτρονικής μουσικής, των γραφικών που χρησιμοποιούνται στους υπολογιστές και οτιδήποτε άλλο συνδυάζει κάτι καλλιτεχνικό με κάτι τεχνολογικό. Όλα αυτά συνεισφέρουν σε διαφορετικούς βαθμούς στη μνήμη, ωστόσο είναι τομείς που ακόμη εξελίσσονται και χαρτογραφούνται. Η δορυφορική τεχνολογία επίσης είναι ένα σύγχρονο μέσο, καθώς υπάρχει δυνατότητα δορυφορικών εικόνων από κάποια περιοχή ή από κάποιο σημαντικό φυσικό φαινόμενο όπως η έκρηξη του ηφαιστείου στα Kuril Islands της Ρωσίας που βλέπουμε παρακάτω. Οι κάμερες ασφαλείας που βρίσκονται σε δημόσιους χώρους και καταγράφουν την κοινωνική ζωή, είναι επίσης ένα σύγχρονο μέσο διατήρησης μνήμης.

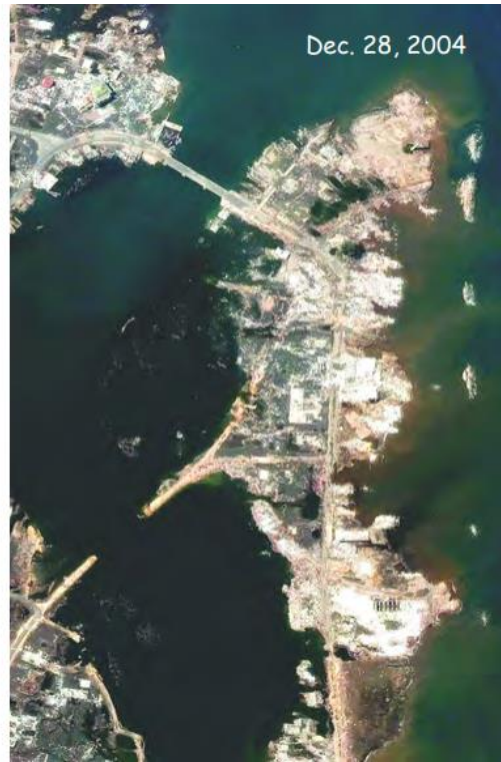
Εικόνα 18. Το ηφαίστειο Sarychev, στα Kuril Islands της Ρωσίας που εξερράγη τον Ιούνιο του 2009 (διαθέσιμη:

https://www.researchgate.net/publication/231169583_GIS_Fundamentals_A_First_Text_on_Geographic_Information_Systems, σελ. 5, προσπελάστηκε: 27/8/21)

Αξίζει να σημειωθεί, ότι με βάση τις δορυφορικές εικόνες, έχει αναπτυχθεί μία τεχνολογία που ονομάζεται GIS (geographic information system), η οποία είναι ένα σύστημα βασισμένο σε υπολογιστή που διαχειρίζεται, συλλέγει, συντηρεί, αποθηκεύει, αναλύει, παράγει και διανέμει χωρικά δεδομένα και πληροφορίες. Μπορεί να θεωρηθεί σύγχρονο μέσο της μνήμης, καθώς αποτυπώνει με πολύ μεγαλύτερη ακρίβεια και πληρότητα απ' ό,τι ένας χάρτης, πληροφορίες μιας περιοχής οι οποίες αποθηκεύονται και στη συνέχεια μπορούν να επεξεργαστούν και να συγκριθούν. Η γεωγραφία ήταν πάντα σημαντική για τους ανθρώπους. Για παράδειγμα οι κυνηγοί της εποχής του λίθου ανέμεναν στην ακριβή τοποθεσία του θηράματός τους και λειτουργούσαν με βάση αυτή, όπως επίσης χαρτογραφούσαν την περιοχή τους ώστε να καλύπτουν τις ανάγκες τους σε στέγη, νερό και τροφή. Οι σημερινές κοινωνίες λειτουργούν με βάση το ποιός ανήκει πού, και η εφαρμοσμένη γεωγραφία και οι χωρικές πληροφορίες έχουν εξυπηρετήσει την ανακάλυψη τόπων, τον προγραμματισμό δραστηριοτήτων, τη συνεργασία αλλά και τις συγκρούσεις μεταξύ των κρατών, τουλάχιστον τα τελευταία 3000 χρόνια. Η γεωγραφική μας

γνώση εφαρμόζεται σε εργασίες ρουτίνας όπως η δημιουργία μιας διαδρομής σε μία άγνωστη πόλη ή η αναζήτηση του κοντινότερου εστιατορίου στον τόπο που βρισκόμαστε (Paul Bolstad, 2012, σελ. 1-3).

Το GIS λοιπόν είναι ένα εργαλείο το οποίο καταγράφει την τοποθεσία μαζί με τα σημαντικά της χαρακτηριστικά και τις ιδιότητες της. Το βουνό Έβερεστ βρίσκεται στην Ασία και ο Τιτανικός βρίσκεται στον πάτο του Ατλαντικού ωκεανού. Καταγράφονται όχι μόνο οι συντεταγμένες μιας περιοχής, αλλά και το ύψος του Έβερεστ ή το βάθος του Τιτανικού. Είναι σημαντικό εργαλείο για τις επιχειρήσεις, τις κυβερνήσεις, την εκπαίδευση, τους μη κερδοσκοπικούς οργανισμούς, και εξοικονομεί ετησίως δισεκατομμύρια δολάρια στην υπηρεσία των κυβερνητικών και κοινωνικών αγαθών και υπηρεσιών. Επίσης για παράδειγμα, η ατμοσφαιρική ρύπανση είναι αιτία ασθένειας και θανάτου για πολλούς ανθρώπους παγκοσμίως. Αυτό για να μπορέσει να προληφθεί, απαιτεί για αρχή προσδιορισμό περιοχών υψηλής έκθεσης, ιδιαίτερα για τους ευάλωτους πληθυσμούς. Ο πληθυσμός των ανθρώπων και η κατανάλωση έχουν φτάσει τέτοια επίπεδα ώστε πολλοί πόροι, όπως ο αέρας και η γη να θέτουν ουσιαστικά όρια στην ανθρώπινη δράση. Μπορεί να χρησιμοποιηθεί για να εντοπίσει περιβαλλοντικά προβλήματα και μπορεί να μας βοηθήσει να εφαρμόσουμε πρακτικά σχέδια για την παρακολούθηση, τη διαχείριση και τον μετριασμό των περιβαλλοντικών ζημιών. Το εργαλείο αυτό, χρησιμοποιείται από πολλούς επιστημονικούς κλάδους διότι έχει τη δυνατότητα να ενσωματώνει χωρικά και περιγραφικά δεδομένα, και είναι ιδιαίτερα χρήσιμο τόσο από τις εταιρείες για αποδοτική παράδοση αγαθών και υπηρεσιών όσο και για την έρευνα και αντιμετώπιση τεράστιων σύγχρονων παγκόσμιων θεμάτων όπως αυτό της περιβαλλοντικής κρίσης, βοηθώντας στην εκτίμηση και την αποκατάσταση καταστροφών, όπως για παράδειγμα συνέβη με το τσουνάμι που έπληξε το 2004 στην Ινδονησία που φαίνεται στην παρακάτω φωτογραφία. Οι προσπάθειες αντιμετώπισης μιας έκτακτης συνθήκης και η ανάγκη για μακροχρόνια ανοικοδόμηση, μπορεί να βελτιωθούν με τη συλλογή και ανάλυση χωρικών δεδομένων (Paul Bolstad, 2012, σελ. 3-14).

Εικόνα 19. Τσουνάμι στο Banda Aceh της Ινδονησίας το 2004, φωτογραφίες πριν και μετά (διαθέσιμη:

https://www.researchgate.net/publication/231169583_GIS_Fundamentals_A_First_Text_on_Geographic_Information_Systems, σελ. 6, προσπελάστηκε: 27/8/21)

Συμπεράσματα

Η χρήση διαφόρων μέσων για τη διατήρηση της μνήμης είναι αναπόσπαστο κομμάτι της ανθρώπινης ύπαρξης. Έχουμε μία μακρά ιστορία που το επιβεβαιώνει με τις σπηλαιογραφίες, τα ειδώλια, τα γλυπτά, τα πορτραίτα αυτοκρατόρων, τα αγάλματα, τα μνημεία. Ο άνθρωπος χρησιμοποιούσε το περιβάλλον του, για να αποτυπώσει συνθήκες, πρόσωπα, στιγμές, παραστάσεις από τη ζωή του ή τη φαντασία του, και σιγά σιγά εξέλιξε όλα αυτά τα μέσα και ανακάλυψε καινούργια. Μαζί με την εξέλιξη του ανθρώπου, του περιβάλλοντος ζωής και ύπαρξής του, ακολούθησαν και αυτά, περνώντας από τις σπηλαιογραφίες στην υψηλή ζωγραφική τέχνη, από τα ειδώλια στη γλυπτική, από τα χειροποίητα εργαλεία στη δημιουργία υπερσύγχρονων μέσων για την τέλεση των εργασιών που χρειάζονται, από την τέχνη της ζωγραφικής για διατήρηση της μνήμης ανθρώπων, μαχών, ιστορικών στιγμών, στη φωτογραφία και στη συνέχεια στον κινηματογράφο, στην τέχνη του βίντεο και έφτασε στη δυνατότητα χρήσης και αναπαραγωγής όλων αυτών, από όλους σχεδόν τους ανθρώπους χωρίς περιορισμούς ώρας, τόπου, εξειδίκευσης, με μία ευκολία που όμοιά της δεν έχει υπάρξει ξανά. Η εξέλιξη της τεχνολογίας και όλων όσων αυτή συνεπάγεται, έχει παίξει καταλυτικό ρόλο στον τρόπο που κρατάμε ζωντανά αυτά που μας ενδιαφέρουν, στον τρόπο που εμείς τελικά θυμόμαστε σαν μεμονωμένα αλλά και κοινωνικά όντα, στο τι διατηρείται στη μνήμη, τι επιλέγουμε να κρατήσουμε και τι να εναποθέσουμε στα αμέτρητα εξωτερικά μέσα που έχουμε στη διάθεσή μας. Η αλληλεπίδραση της εσωτερικής ατομικής μας μνήμης, με την εξωτερική είναι αδιαμφισβήτητη, αν σκεφτεί κανείς όλα αυτά που έχουμε παραχωρήσει στα εξωτερικά μέσα να θυμούνται για εμάς, όπως τηλεφωνικούς αριθμούς, ημερομηνίες γενεθλίων ή γενικές γνώσεις που μπορούμε ανά πάσα στιγμή να αναζητήσουμε.

Ο τρόπος με τον οποίο συλλέγουμε και διατηρούμε τις αναμνήσεις μας, είναι αρκετά περίπλοκος και επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες. Αντίστοιχα ο τρόπος που μία κοινωνία αναπτύσσει τη συλλογική της μνήμη, διαμορφώνει την ιστορία της, τηρεί τα ήθη και τα έθιμά της, επηρεάζεται από παράγοντες όπως τα γεγονότα που έχουν διαδραματιστεί στα πλαίσια αυτής μαζί με την ερμηνεία και την επεξεργασία που συμβαίνει αργότερα, την προβολή των νέων συμβάντων στα Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης και πλέον στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, το πώς αυτά προβάλλονται και προωθούνται, τις νέες ομάδες που εισέρχονται μέσα σε μία κοινωνία και

προσπαθούν να προσαρμοστούν και να ενσωματωθούν σε αυτήν, κουβαλώντας ταυτόχρονα και τις δικές τους αναμνήσεις, και πολλά ακόμη. Αυτή η διαδικασία μπορεί να σπάσει σε μικρότερα κομμάτια αν κανείς σκεφτεί τα μέσα που χρησιμοποιούνταν και χρησιμοποιούνται για την διατήρηση της μνήμης, το πώς αυτά έχουν εξελιχθεί με τον χρόνο, τι νέες προσθήκες υπάρχουν, τι είναι σημαντικό και δημοφιλές στην εκάστοτε εποχή, πού οι άνθρωποι στηρίζονται περισσότερο για να θυμηθούν και ποια είναι τελικά εκείνα τα στοιχεία που η πλειονότητα των ανθρώπων θυμάται, τί μένει δηλαδή ανεξίτηλο στη μνήμη και ποιος είναι ο τρόπος που η ανάμνηση αυτή μεταδόθηκε και αναπαράχθηκε. Το σίγουρο είναι πως υπάρχει μία πολυπλοκότητα στον εντοπισμό και στην ανάλυση όλων αυτών των διαδικασιών, και για αυτό παραμένουν ανοιχτά ερωτήματα όπως: πώς οι μνήμες των διαφορετικών ομάδων διασταυρώνονται, πώς γίνεται η διαχείριση της υποκειμενικότητας των συλλογικών αναμνήσεων, αν υπάρχουν σημεία στα οποία η κυριαρχία της μνήμης εμποδίζει τη γόνιμη χρήση του περιεχομένου της (Zelizer, 1995, σελ. 234), πότε η μνήμη χρησιμοποιείται για απλή ανάκληση στοιχείων και πότε για να επηρεάσει ένα σωρό άλλες δραστηριότητες, γιατί σε πολλές έρευνες δεν υπάρχει ξεκάθαρος και ακριβής ορισμός της κοινωνικής μνήμης και του τρόπου που αυτή υπάρχει και εξελίσσεται (Zelizer, 1995, σελ. 235).

Ο Harold Pinter³⁵ είπε ότι το παρελθόν είναι αυτό που θυμόμαστε, αυτό που φανταζόμαστε ότι θυμόμαστε, αυτό που πείθουμε τον εαυτό μας ότι θυμόμαστε ή αυτό που υποκρινόμαστε ότι θυμόμαστε. Η μελέτη της μνήμης ως καθοριστικός παράγοντας της υφής της δημόσιας ζωής βρίσκεται σε εξέλιξη, ωστόσο πάντα θα είναι σε κάποιο επίπεδο μία ανάγνωση του παρελθόντος κόντρα στο ρεύμα, μία προσπάθεια κατανόησης μιας διαδικασίας συνεχώς εξελισσόμενης και μεταβαλλόμενης, με διαφορετικά στοιχεία να τη συνθέτουν σε κάθε εποχή και συνθήκη. Αυτό δεν σημαίνει φυσικά πως δεν υπάρχουν πολλά που να μπορούμε να μάθουμε και να κατανοήσουμε σχετικά με αυτήν (Zelizer, 1995, σελ. 235). Ούτως ή άλλως, είναι κάτι το οποίο εμπίπτει σε πάρα πολλούς τομείς της ζωής των ανθρώπων και είναι θεμελιώδες για πολλές από τις βασικές μας ανάγκες και λειτουργίες, όπως για την ένταξή μας στην κοινωνία, την αίσθηση ασφάλειας ότι ανήκουμε κάπου, ότι έχουμε ένα παρελθόν, μία ιστορία, τη δημιουργία της ατομικής

³⁵ Ο Harold Pinter (1930-2008) ήταν Άγγλος συγγραφέας θεατρικών έργων και θεατρικός σκηνοθέτης.

και κοινωνικής μας ταυτότητας η οποία είναι τελικά αυτό που καθορίζει κατά μεγάλο βαθμό τη ζωή, την σκέψη και την καθημερινότητά μας.

Το χαρακτηριστικό της εποχής μας, θα λέγαμε ότι είναι ο γιγάντιος όγκος πληροφοριών (και όχι απαραίτητα γνώσης) στον οποίο κανείς έχει πρόσβαση με το πάτημα ενός κουμπιού, όπως επίσης και οι τεράστιες δυνατότητες που έχει κανείς κρατώντας στα χέρια του ένα «έξυπνο τηλέφωνο». Είναι εξαιρετικά απλό πλέον να κάνει κανείς μία αναζήτηση για ένα ιστορικό γεγονός, να τραβήξει σε ελάχιστο χρόνο πολλές φωτογραφίες από ένα ταξίδι ή να ανατρέξει στις φωτογραφίες ενός παλαιότερου, να αποθηκεύσει μία τηλεφωνική επαφή, να δει μία ταινία, να διαβάσει ειδήσεις, να μάθει για ένα περιστατικό που συνέβη στην περιοχή του, να κοινοποιήσει φωτογραφίες, κείμενα, μουσική σε πλαίσια ώστε να μπορούν πολλοί άνθρωποι να έχουν πρόσβαση σε αυτά. Τα κινητά, οι υπολογιστές, οι φωτογραφικές μηχανές, όλα τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, οι διάφορες εφαρμογές, είναι σύγχρονα εργαλεία αποθήκευσης μνήμης, οι οποίες προσφέρουν επίσης δυνατότητες εύκολης πρόσβασης σε παλαιότερες αναμνήσεις, αλλά και ανάκτησης αυτών. Μπορούν με ευκολία να δώσουν το έναυσμα σε «θαμμένες» αναμνήσεις να βγουν στην επιφάνεια, όπως για παράδειγμα μέσω μιας ειδοποίησης στο Facebook για μία πολύ παλιά ανάρτηση σχετικά με μία προσωπική στιγμή η οποία είχε ξεχαστεί. Ο λόγος που η φωτογραφία και το βίντεο παίζουν σημαντικό ρόλο στη σύγχρονη εποχή, δεν είναι μόνο εξαιτίας της δυνατότητάς τους να μεταδίδουν ένα συναίσθημα, μία ατμόσφαιρα, μία ιδέα, ένα μήνυμα ευκολότερα ίσως από ένα κείμενο αλλά και εξαιτίας της χρήσης τους σε πολύ μεγάλο βαθμό στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης. Κάποια από αυτά, όπως το Instagram για παράδειγμα, στηρίζονται σχεδόν αποκλειστικά στην κοινοποίηση φωτογραφιών, κάτι το οποίο δηλώνει την όλο και αυξανόμενη σημασία που έχει η φωτογραφία αποκτήσει στη ζωή μας, τόσο ως μέσο διαμοιρασμού της προσωπικής ζωής -και άρα όλων των αναμνήσεων που περιβάλλονται σε αυτή-, όσο και σε κοινωνικό επίπεδο με την έννοια ότι λόγω της δύναμης και επιρροής που έχουν αποκτήσει, έχουν δυνατό λόγο στη διαμόρφωση της κοινωνικής ταυτότητας, στη διάδοση συγκεκριμένων ειδήσεων και στη διαμόρφωση απόψεων πάνω σε διάφορα κοινωνικοπολιτικά θέματα.

Η εσωτερική και η εξωτερική μνήμη έχουν αμοιβαία διαμορφώσει η μία την άλλη, για δεκάδες χιλιάδες χρόνια και θα συνεχίσουν να το κάνουν στο μέλλον. Είναι σημαντικό να συνεχίσουμε να καταγράφουμε και να προσπαθούμε να κατανοήσουμε αυτή την αλληλεπίδραση γιατί αφορά άμεσα τη ζωή μας. Βασιζόμαστε στην

τεχνολογία; Φυσικά. Αλλά είναι κάτι που το κάνουμε από πάντα και είναι μία από τις μεγαλύτερες μας δυνάμεις. Απλώς στηριζόμαστε πλέον στο κινητό μας περισσότερο απ' ό,τι στο σημειωματάριο, στις φωτογραφίες, τα βίντεο ή τις ηχογραφήσεις μας απ' ό,τι στο ημερολόγιό μας για μία εμπειρία. Η τεχνολογία θα συνεχίσει να αλλάζει και να εξελίσσεται, κι εμείς θα συνεχίσουμε να στηρίζουμε ένα κομμάτι της μνήμης μας σε αυτήν. Ωστόσο αυτό δεν είναι κάτι που προέκυψε πρόσφατα, είναι κάτι που συνέβαινε και θα συμβαίνει πάντα και θα ακολουθεί και αυτή η διαδικασία όπως οι άλλες, την εξέλιξη των μέσων, του τρόπου σκέψης, του ανθρώπου. Τα σύγχρονα κινητά για παράδειγμα έχουν συμπύξει λειτουργίες που κάποτε βρισκονταν σε ξεχωριστές συσκευές όπως τηλέφωνο, κάμερα, gps, αναπαραγωγή μουσικής, προσωπικός ψηφιακός βοηθός, πρόγραμμα περιήγησης ιστού κ.α. Ακόμη μεγαλύτερες αλλαγές μπορεί να έρθουν τα επόμενα χρόνια, αν και είναι δύσκολο να φανταστούμε το να είναι πιο ανατρεπτικές από αυτές στα τέλη του εικοστού και στις αρχές του εικοστού πρώτου αιώνα. Έτσι ο ρόλος της εξωτερικής μνήμης στην καθημερινή ζωή είναι μία μεταβλητή παράμετρος, που ανάλογα με τις εκάστοτε εξελίξεις προσαρμόζεται. Σύμφωνα με τον Proust³⁶, «το μεγαλύτερο μέρος της μνήμης μας υπάρχει έξω από εμάς», με την μορφή ενδείξεων που μπορούν να επαναφέρουν το διαφορετικά μη ανακτήσιμο παρελθόν (Finley, Naaz and Goh, 2018, σελ. 172-173).

³⁶ Ο Valentin Louis Georges Eugène Marcel Proust (1871-1922) υπήρξε Γάλλος συγγραφέας, δοκιμιογράφος και κριτικός. Είναι περισσότερο γνωστός για το μυθιστόρημά του “Αναζητώντας τον χαμένο χρόνο”. Θεωρείται ένας από τους συγγραφείς του 20ου αιώνα με την μεγαλύτερη επιρροή.

Βιβλιογραφία

- «An Interview With | Steve McCurry | TEDxAmsterdamWomen», 3 Ιουν 2015, διαθέσιμο: <https://www.youtube.com/watch?v=njnkRyw3CKo>, προσπελάστηκε: 4/7/2021
- Assman Jann, 2008, Communicative and Cultural Memory, διαθέσιμο: [https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/1774/1/Assmann Communicative and cultural memory_2008.pdf](https://archiv.ub.uni-heidelberg.de/propylaeumdok/1774/1/Assmann%20Communicative%20and%20cultural%20memory_2008.pdf)
- Barnier Amanda J. and Sutton John, 6 March 2008, From individual to collective memory: Theoretical and empirical perspectives, Psychology Press, διαθέσιμο: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/09541440701828274?journalCode=pme20>
- Barnier Amanda J., Sutton John, Harris Celia B. and Wilson Robert A., 15 August 2007, A conceptual and empirical framework for the social distribution of cognition: The case of memory, διαθέσιμο: https://www.researchgate.net/publication/220479571_A_Conceptual_and_Empirical_Framework_for_the_Social_Distribution_of_Cognition_The_Case_of_Memory, προσπελάστηκε: 16/8/2021
- Birkner Thomas and Donk André, 2018, Collective memory and social media: Fostering a new historical consciousness in the digital age?, διαθέσιμο: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/1750698017750012>, προσπελάστηκε: 22/8/2021
- Bolstad Paul, April 2012, GIS Fundamentals: A First Text on Geographic Information Systems, διαθέσιμο: https://www.researchgate.net/publication/231169583_GIS_Fundamentals_A_First_Text_on_Geographic_Information_Systems, προσπελάστηκε: 27/8/2021
- Burgess Neil, Maguire Eleanor A. and O'Keefe John, 15 August 2002, The Human Hippocampus and Spatial and Episodic Memory, διαθέσιμο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0896627302008309>, προσπελάστηκε: 20/8/2021
- Buttenwieser Joseph, 2006, The Oxford Handbook of Contextual Political Analysis Τόμος 5, Oxford University Press, διαθέσιμο: https://books.google.gr/books?hl=el&lr=&id=jCeDng_in8qC&oi=fnd&pg=PA210&dq=individual+memory&ots=gtZKYSK1gd&sig=EK_Ar_KXTGpAHCmH1PulHa986Vo&redir_esc=y#v=onepage&q=individual%20memory&f=false

- Ceze Luis, Nivala Jeff and Strauss Karin, 2019, Molecular digital data storage using DNA, διαθέσιμο: <https://www.nature.com/articles/s41576-019-0125-3>, προσπελάστηκε: 20/8/2021
- Clopath Claudia, 22 October 2011, Synaptic consolidation: an approach to long-term learning, διαθέσιμο: <https://link.springer.com/article/10.1007/s11571-011-9177-6>, προσπελάστηκε: 20/8/2021
- Corsi Philip M., 1972, Memory and the medial temporal region of the brain, διαθέσιμο: <https://escholarship.mcgill.ca/downloads/4m90dw30q>, προσπελάστηκε: 20/8/2021
- Deren Maya, 1960, Cinematography: The Creative Use of Reality, διαθέσιμο: <https://www.jstor.org/stable/20026556>, προσπελάστηκε: 17/6/2021
- Denis J Hilton and James H Liu, 29 June 2017, History as the narrative of a people: From function to structure and content, SAGE Journals, διαθέσιμο: <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1750698017701612>, προσπελάστηκε: 16/8/2021
- Finley Jason R., Naaz Farah and Goh Francine W., 2018, Memory and Technology, διαθέσιμο: <https://link.springer.com/book/10.1007%2F978-3-319-99169-6>, προσπελάστηκε: 29/7/2021
- Finley M. I., 1965, Myth, Memory and History, διαθέσιμο: <https://www.jstor.org/stable/2504346>, προσπελάστηκε: 16/7/2021
- Halbwachs Maurice, 2013, Η συλλογική μνήμη, εκδόσεις Παπαζήση
- Henkel Linda A., 5 December 2013, Point-and-shoot memories: the influence of taking photos on memory for a museum tour, διαθέσιμο: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/24311477/>, προσπελάστηκε: 15/8/2021
- Hirst William, Yamashiro Jeremy and Coman Alin, May 2018, Collective Memory from a Psychological Perspective, διαθέσιμο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1364661318300469>
- Hoelscher Steven and Alderman Derek, Septembre 2004, Memory and place: geographies of a critical relationship, διαθέσιμο: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/1464936042000252769>, προσπελάστηκε: 15/7/2021
- MacDonald Christopher J., Lepage Kyle Q., Eden Uri T. and Eichenbaum Howard, 25 August 2011, Hippocampal «Time Cells» Bridge the Gap in Memory for Discontiguous Events (Pages 737-749), διαθέσιμο: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S089662731100609X>, προσπελάστηκε: 22/8/2021

- Mckernan Luke, 5 Ιουνίου 2008, Cinematography, History of, διαθέσιμο:
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1002/9781405186407.wbiecc025>,
προσπελάστηκε: 17/8/2021
- Michaelian Kourken and Sutton John, 24 April 2017, Memory, Stanford Encyclopedia of
Philosophy, διαθέσιμο: <https://plato.stanford.edu/entries/memory/#Self>
- Monopoli Team, 19 Αυγούστου 2020, 10 φωτογραφίες που άλλαξαν για πάντα τον κόσμο,
διαθέσιμο: <https://www.monopoli.gr/2020/08/19/istories/photo-stories/408587/10-fotografies-pou-allaksan-gia-panta-ton-kosmo/>, προσπελάστηκε: 17/6/2021
- Newman Cathy, 1η Απριλίου 2002, «A Life Revealed», διαθέσιμο:
<https://www.nationalgeographic.com/magazine/article/afghan-girl-revealed>,
προσπελάστηκε: 3/7/2021
- Okano Hideyuki, Hirano Tomoo and Balaban Evan, 2000, Learning and memory, διαθέσιμο:
<https://www.pnas.org/content/97/23/12403.short>, προσπελάστηκε: 16/7/2021
- Paas Fred and Ayres Paul, 2014, Cognitive Load Theory: A Broader View on the Role of
Memory in Learning and Education Learning and memory, διαθέσιμο:
<https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs10648-014-9263-5>, προσπελάστηκε:
19/7/2021
- Rolls Edmund T. and Mills Patrick, 13 August 2019, The Generation of Time in the
Hippocampal Memory System (Pages 1649-1658), διαθέσιμο:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2211124719309398>,
προσπελάστηκε: 22/8/2021
- Roosendaal Benno, McGaugh James, 2011, Memory modulation, διαθέσιμο:
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22122145/>
- Rosalind Thomas, 1992, Literacy and orality in ancient Greece, Cambridge University Press,
διαθέσιμο: <https://www.politeianet.gr/books/9780521377423-thomas-rosalind-cambridge-university-press-literacy-and-orality-in-ancient-greece-pb-54313>
- Rubin David C and Umanath Sharda, 2015, Event memory: A theory of memory for
laboratory, autobiographical, and fictional events, διαθέσιμο:
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25330330/>, προσπελάστηκε: 2/8/2021
- Runco Mark and Pritzker Steven, 12 April 2020, Encyclopedia of Creativity, διαθέσιμο:
https://books.google.gr/books?id=gLDQyQEACAAJ&dq=Encyclopedia+of+Creativity&hl=el&sa=X&redir_esc=y
- Schwartz Barry, 1982, The Social Context of Commemoration: A Study in Collective
Memory, διαθέσιμο: <https://academic.oup.com/sf/article-abstract/61/2/374/1928396>,
προσπελάστηκε: 27/8/2021
- Scoville William Beecher and Milner Brenda, 1957, Loss of recent memory after bilateral
hippocampal lesions, διαθέσιμο:

- <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC497229/pdf/jnnpsyc00285-0015.pdf>,
προσπελάστηκε: 20/8/2021
- Squire Larry R., 15 January 2010, The Legacy of Patient H.M. for Neuroscience, διαθέσιμο:
<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2649674/>, προσπελάστηκε: 20/8/2021
- Takehara-Nishiuchi Kaori, 6 February 2020, Neurobiology of systems memory consolidation,
Wiley Online Library, διαθέσιμο:
<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/ejn.14694>
- «The Falling Man | Behind The Photo | 100 Photos | TIME», 8 Σεπτεμβρίου 2016, διαθέσιμο:
<https://www.youtube.com/watch?v=SMDkvJRHaNM&t=90s>, προσπελάστηκε:
18/6/2021
- Walsh Bryan, 29 Δεκεμβρίου 2015, «Alan Kurdi's Story: Behind The Most Heartbreaking
Photo of 2015», διαθέσιμο: <https://time.com/4162306/alan-kurdi-syria-drowned-boy-refugee-crisis/>,
προσπελάστηκε: 4/7/2021
- Wong Sarah Shi Hui and Lim Stephen Wee Hun, 24 June 2021, Take notes, not photos:
Mind-wandering mediates the impact of note-taking strategies on video-recorded
lecture learning performance, διαθέσιμο: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/34166036/>,
προσπελάστηκε: 10/8/2021
- Yonelinas Andrew P. and Ritchey Maureen, 30 March 2015, The slow forgetting of emotional
episodic memories: an emotional binding account, διαθέσιμο:
<https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/25836045/>, προσπελάστηκε: 21/8/2021
- Zelazko Alicja, τελευταία τροποποίηση 29 Μαΐου 2020, Liberty Leading the People,
διαθέσιμο: <https://www.britannica.com/topic/Liberty-Leading-the-People>,
προσπελάστηκε: 21/8/2021
- Zelizer Barbie, June 1995, Reading the past against the grain: The shape of memory
studies, διαθέσιμο:
https://blog.richmond.edu/memorializing/files/2017/01/zelizer_reading-the-past.pdf,
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/15295039509366932?journalCode=rasm19>,
προσπελάστηκε: 16/8/2021
- Zlotnik Gregorio and Vansintjan Aaron, 7 Νοεμβρίου 2019, Memory: An Extended Definition,
διαθέσιμο: <https://www.frontiersin.org/articles/10.3389/fpsyg.2019.02523/full>,
προσπελάστηκε: 5/7/2021
- Βαρελά Βασιλική Ε., 2020, Η αποδόμηση της ικανότητας χωρικής, χρονικής και σημασιακής
απαρτίωσης της Βιωματικής Μνήμης στην Τρίτη Ηλικία, διαθέσιμο:
<https://pergamos.lib.uoa.gr/uoa/dl/frontend/el/browse/2919157>, προσπελάστηκε:
21/8/2021

- Βουρδόγλου Νικολέτα, 2018, Απόψεις εκπαιδευτικών για την επιρροή της ομηρικής και προκλασικής εποχής στο σχολείο σήμερα, διαθέσιμο: <https://repo.lib.duth.gr/jspui/handle/123456789/11019>
- Δουλάμη Σταυρούλα και Αντωνίου Αλέξανδρος-Σταμάτιος, 2011, Η γοητεία των παραμυθιών: χρήση και αξιοποίησή τους στο χώρο της Ειδικής Αγωγής, διαθέσιμο: http://www.plogos.gr/TEYXH/2011_1web/2doylami.pdf, προσπελάστηκε: 21/8/2021
- «Η ιστορία του κοριτσιού που συμβόλισε τη φρίκη του πολέμου», 1 Ιουνίου 2012, διαθέσιμο: <https://www.newsbeast.gr/world/arthro/361013/i-istoria-tou-koritsiou-pou-sumvolise-ti-friki-tou-polemou>, προσπελάστηκε: 17/6/2021
- Θεολόγου Κώστας, 2007-2008, Η αξία της μνήμης σε μία κοινωνία, intellectum, διαθέσιμο: <https://www.intellectum.org/2007/12/03/h-axia-tis-mnimis-gia-mia-koinonia/>
- Κραβαρίτη Αιμιλία, 27 Νοεμβρίου 2009, Εκπαιδευτικό Πρόγραμμα : δέκα παραμύθια για την τέχνη, διαθέσιμο: <https://ir.lib.uth.gr/xmlui/bitstream/handle/11615/3169/P0003169.pdf?sequence=1>, προσπελάστηκε: 20/7/2021
- Λιάκος Αντώνης, Κουλούρη Χριστίνα και Μπελαβίλας Νίκος, 27 Απριλίου 2015, Ποιος και πώς ορίζει την ιστορική μνήμη;, Δίαυλος, διαθέσιμο: https://diavlos.gnet.gr/room/650?eventid=849&vod=1335_session, προσπελάστηκε: 19/7/2021
- Μαρωνίτη Δ.Ν., Πόλκα Λ. και Τουλούμη Κ., 2012, Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός - Αρχαϊκή Επική Ποίηση, διαθέσιμο: https://www.greek-language.gr/digitalResources/ancient_greek/encyclopedia/epic/page_006.html
- Μπακογιάννης Ιωάννης, Μάθηση και μνήμη, διαθέσιμο: <http://www.aiavramidis.gr/wp-content/uploads/GEN-224.pdf>, προσπελάστηκε: 5/7/2021
- Παπαθεοδωρόπουλος Κωνσταντίνος, 2015, Έννοιες στην επιστήμη της μνήμης, διαθέσιμο: <https://repository.kallipos.gr/handle/11419/3244>
- Παπαϊωάννου Ηρακλής, 2020, Η φωτογραφία ως αίνιγμα, διαθέσιμο: <https://www.politeianet.gr/books/9789601224855-papaiouannou-iraklis-university-studio-press-i-fotografia-os-ainigma-313145>
- «Τα δικαιώματα των γυναικών στο Αφγανιστάν», 24 Απριλίου 2009, Επίσημη εφημερίδα της Ευρωπαϊκής ένωσης, διαθέσιμο: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:184E:0057:0059:EL:PDF>, προσπελάστηκε: 4/7/2021
- Τσακαλίδης Κωνσταντίνος, 2021, <https://www.notion.so/2021-b4bf193282ab4df888ef3b80418fbeb6>

«Φωτογραφίες που έμειναν...», 9 Αυγούστου 2020, διαθέσιμο:

<https://www.in.gr/2020/08/22/culture/texni/fotografies-pou-emeinan-stin-istoria/>,

προσπελάστηκε: 17/6/2021

Διαδικτυακές σελίδες που χρησιμοποιήθηκαν για τις φωτογραφίες που υπάρχουν στην εργασία:

- <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/11417>
- <https://www.britannica.com/topic/Liberty-Leading-the-People>
- <http://www.luminarium.org/renlit/henry8face3.htm>
- <https://popaganda.gr/newstrack/stis-9-ianouariou-1839-anakinonete-i-anakalipsi-tis-fotografikis-diadikasias-tis-ntagkerotipias/>
- <https://www.in.gr/2020/08/22/culture/texni/fotografies-pou-emeinan-stin-istoria/>
- <https://www.sansimera.gr/articles/296>
- <https://edition.cnn.com/style/article/steve-mccurry-afghan-girl-photo/index.html>
- <https://www.livemint.com/Opinion/5N9IMQhqPrX0LVIGt5ZYQO/Nilufer-Demir-the-photographer-who-awakened-our-conscience.html>
- <https://www.iefimerida.gr/ellada/fotia-stin-eyboia-i-foto-me-tin-kraygi-tis-ilikiomenis>
- <https://www.monopoli.gr/2020/08/19/istories/photo-stories/408587/10-fotografies-pou-allaksan-gia-panta-ton-kosmo/>
- <https://www.newsbeast.gr/world/arthro/361013/i-istoria-tou-koritsiou-pou-sumvolise-ti-friki-tou-polemou>
- https://www.researchgate.net/publication/231169583_GIS_Fundamentals_A_First_Text_on_Geographic_Information_Systems

